

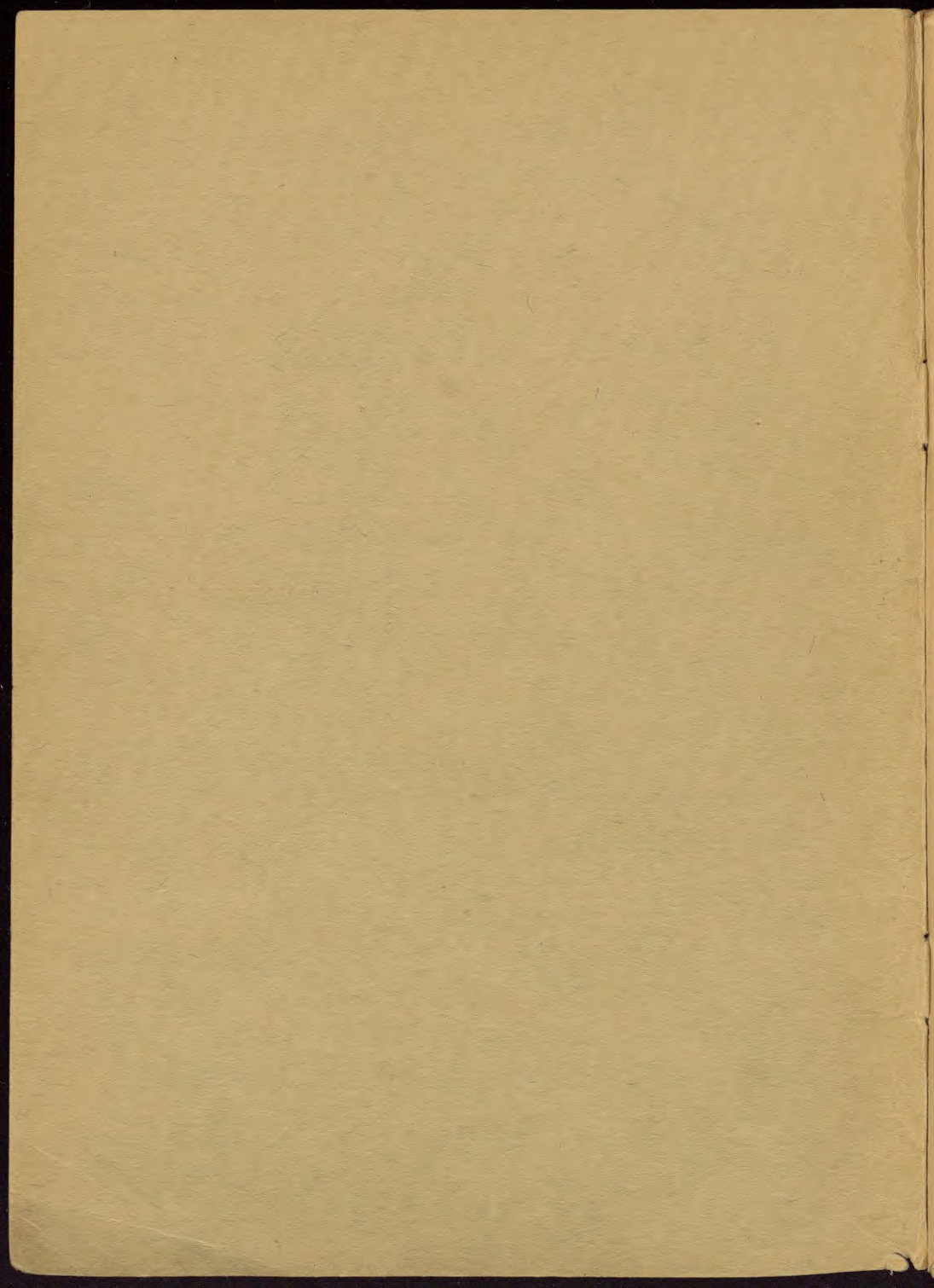
LATVIJAS REPUBLIKAS
IZGLĪTĪBAS, KULTŪRAS UN ZINĀTNES MINISTRIJA

P. Zeile

NACIONĀLO MINORITĀŠU KULTŪRA
LATVIJAS REPUBLIKĀ
(20.-30. gadi)

Metodisks palīglīdzeklis skolotājiem

Rīga 1994

~~95-3~~
~~L 737~~ m/p

L
3

LATVIJAS REPUBLIKAS
IZGLĪTĪBAS, KULTŪRAS UN ZINĀTNES MINISTRIJA

P.Zeile

**NACIONĀLO MINORITĀŠU KULTŪRA
LATVIJAS REPUBLIKĀ
(20.-30. gadi)**

Metodisks palīglīdzeklis skolotājiem

Rīga 1994

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

95-15-966

0305030114

Materiāls sagatavots Latvijas Mākslas akadēmijas
Mākslas zinātnes katedrā

Autors prof. P.Zeile

Atbildīgā par izdevumu D.Treigute

Parakstīts iespiešanai 15.08.94.

Formāts 60x84/16. Līgumcena. 530eks.

Pasūtījuma Nr. 1356

Izdevējs - Izglītības, kultūras un zinātnes
ministrija, Valpu ielā 2, Rīgā, LV-1098
Pavairots ar IAI rotaprintu.

IEVADZIŅAS. SITUĀCIJAS VISPĀRĒJS RAKSTUROJUMS.

Tagad, kad Latvija no jauna atguvusi valstisko neatkarību un nostājusies uz suverēnas attīstības ceļa, līdzās latviešu nacionālās kultūras progresam nozīmīgu vietu iegūst arī nacionālo minoritāšu kultūras attīstības jautājumi. Vispārzināms, ka padomju impērijas valdības laikā Latvijā līdzās latviešu kultūras vienpusīgošanai un noplicināšanai, gandrīz pilnīgi tika liegtas minoritāšu nacionālās kultūras attīstības iespējas un šīs tautības tika pakļautas totālai rusifikācijai. Saprotams, ka demokrātiskā valstī šāda situācija nedrīkst atkārtoties. Visām nacionālajām kopienām jānodrošina kultūras autonomijas tiesības un pašizpaušmes iespējas. Šajā ziņā lieki var noderēt pozitīvā un bagātīgā Latvijas Republikas pieredze.

Latvija izsenis bijusi daudznacionāla zeme, vēl jo vairāk par tādu tā kļuvusi padomju varas laikā, kad uz šejieni apzināti tika virzītas visai lielas sveštautiešu, īpaši krievu masas, kuru apjoms 1989. gadā jau veidoja demogrāfiskajai situācijai bīstamu rādītāju – 48 procentus no visiem iedzīvotājiem. Jāteic, ka iedzīvotāju nacionālajam sastāvam ir liela nozīme tautas dzīvē vispār un kultūrā īpaši. Ja kādā valstī ir īpaši daudz sveštautiešu (kā tas ir pie mums tagad), tas rada dažāda veida sarežģījumus un spriedzi, prasa no valsts vadītājiem papildus pūlīpus šī aspekta problēmu risināšanā.

Latvijas Republika šajā ziņā atradās pozitīvi līdzsvarotā situācijā. Tādā, ko nacionālā sastāva ziņā var nosaukt par nacionālu valsti. 1935. gadā 3/4 (jeb 75,5%) no visiem iedzīvotājiem bija latvieši. Salīdzinot ar citām 26 Eiropas valstīm, nacionālā vairākuma ziņā Latvija atradās 20. vietā. Šīs statistiskās tabulas augšgalā atradās Portugāle (ar 99,5% portugāļu), Zviedrija (ar 98,9% zviedru), Vācija (ar 98,5% vāciešu), Norvēģija (ar 98% norvēģu). Lejasgalā Beļģija (ar 42% valonu), Krievija (tās Eiropas daļā 58,2% krievu).

Viena ceturtdaļa cittautiešu bija visumā vienmērīgi izklaidēti pa Latviju. Visvairāk gan viņu bija Latgalē (īpaši krievu un poļu, pateicoties ilgstošai, nežēlīgai kolonizācijai un slavizācijai), Augškurzemē (Ilūkstes apr.) un Rīgā, kur bija samērā daudz vāciešu, arī krievu, ebreju, lietuviešu u.c. tautību iedzīvotāju. Taču toreizējais iedzīvotāju nacionālais sastāvs un teritoriālā izklāde visumā nodrošināja normālas, mierīgas attīstības iespējas bez kaut cik izteiktiem nacionāliem sarežģījumiem un konfliktiem.

Taču, ja nosaucam Latvijas iedzīvotāju nacionālo sastāvu konkrētu skaitļu izteiksmē, tad varam sacīt, ka arī toreizējā Latvija bija daudznacionāla, taču bez tām deformācijām, kādas izveidojās pēc Latvijas inkorporācijas PSRS. Pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem Latvijā dzīvoja 1473 tūkstoši (75,5%) latviešu. Salīdzinājumam - 1989. gadā - 1388 tūkstoši (jeb 52%). Tādējādi latviešu skaits samazinājies par 85 tūkstošiem cilvēku. Toties neizmērojami pieaudzis citu tautību pārstāvju skaits. Ja 1935. gadā Latvijā bija 206 499 (jeb 10,6%) krievu, tad 1989. gadā - 906 tūkstoši (jeb 4,4 reizes vairāk). Baltkrievi toreiz - 26 867 (jeb 2,5%) - 1989. gadā 120 tūkstoši - (4,4 reizes vairāk). Ukraiņi toreiz bija nepilni 2 tūkstoši (tagad 92 000 jeb 46 reizes vairāk). Lietuviešu skaits no 23 tūkstošiem pieaudzis uz 35 tūkstošiem, čigānu - no 3 839 līdz 7000. Citu tautību (izņemot augšminētās kā arī vāciešus, igauņus, ebrejus, libiešus) no 9000 pieaudzis uz 24 000 (jeb 2,7 reizes). Tagad Latvijā dzīvo daudzas tādas tautības, kādu agrāk te vispār nebija (īpaši Vidusāzijas un Ziemeļkaukāza tautu reprezentanti). Šajā laikā samazinājies vienīgi vāciešu (no 62 000 uz 4000), ebreju (toreiz 93 476 jeb 5,2%, tagad 23 000) un libiešu (toreiz 944, tagad daži desmiti) skaits.

Atgriežoties pie Latvijas Republikas neatkarības pirmo gadu pieredzes, jāteic, ka ne bez dažādu spēku pretešībām tika risināti jautājumi par latviešu valodas prioritāti valsts valodas statusa īstenošanu, par pilsonības (pavalstniecības) statusu un minoritāšu kultūras autonomijas tiesībām, ka arī tās

robežām.

Krievijas impērijā latviešu valoda funkcionēja galvenokārt ģimenē, presē un literatūrā, valdošā administrācija sīvi pretojās tās funkciju paplašināšanai. Tikai Latvijas Republikas proklamēšana deva ticību tautas un tās valodas izdzīvošanai, attīstībai. 1918. gada decembrī Latvijas Pagaidu valdība nolēma: visās Latvijas skolās mācībām jānotiek skolnieku ģimenes valodā. Tātad tas nodrošināja tiklab latviešu kā cittautiešu skolu pastāvēšanas perspektīvu. Nākamā gada martā valdība noteica, ka latviešu valoda un Latvijas vēsture ir obligāta visās Latvijas skolās, neatkarīgi no mācību valodas. Latviešu valoda pirmo reizi kļuva par mācību valodu augstskolās, par oficiālu valodu valsts iestādēs un armijā.

Taču netika izstrādāts konsekvents likums par valsts valodu, baidoties aizvainot cittautiešus. Tālab K.Skalbe 1921. gadā atzīmē, ka Latvijā saradušies pārāk daudz bijušās Krievijas impērijas pārstāvju, kas "vienotās, nedalāmās" sabrukumā lād latviešus, židus, poļus, nejūt respektu pret Latvijas valsti un tās valodu un sapņo par seno godību.

"Krievija salaupījusi tik daudz tautu, ka cittautieši, kuri ir enerģiskāki, gudrāki un kultūrā pārāki par krievu tautu, tagad noteic Krievijas likteni". Staļins gan zināja, kā "atrisināt" šo problēmu, taču ar to arī ievadīja beigu sākumu otrās impērijas sabrukumam, kura liecinieki mēs tagad esam. Gan krievi, gan vācieši un ebreji pretendēja uz savām augstskolām un dažādi imigranti pieprasīja tūlītēju pavalstniecību. Avīze "Kurzemes Vārds" uz to reaģēja ar šādu attieksmi: (...) Vispirms mums no katra ieceļotāja, kas domā uz pavalstniecību, jāprasa zināms nodzīvoto gadu skaits; otrkārt, katram Latvijas pavalstniekam jāprot valsts valoda; treškārt, viņam jābūt ar neaptraipītu pagātni. Tās ir tik elementāras un tomēr tik vispār izplatītas prasības, ka pret tām nevienam (...) cilvēkam nevar rasties ne mazākā iebilduma. Angļi, franči, āveicieši un somi - visi rīkojās tāpat. Un to tautu pārstāvjiem, kas te gribēja dibināt savas augstskolas, tika jautāts - vai viņi grib veidot valsti

valstī, jebšu pēc šādu augstskolu beigšanas negribēs strādāt Latvijā, bet doties uz Krieviju, Palestīnu vai Kamerūnu?

Taču pārbaudes 1921. un 1922. gadā liecināja, ka daudzu iestāžu ierēdņi, īpaši krievi un vācieši, ļoti kūtri apgūst latviešu valodu. J. Akurāters šo situāciju vērtēja šādi: Latvijas valsts bijusi iecietīga un atļāvusi runāt cittautiešiem valdības iestādēs viņvalodās, vāciski un krieviski, kad tie nāk savās vajadzībās pie mūsu ierēdņiem. Bet valsts te ir aizmiršusi savu ierēdņu tiesības. Iznāk, ka žīdiem, vāciešiem un krieviem nav vajadzīgs praktiski mācīties un saprast valsts valodu, ka katram latvju ierēdnim jāprot viņu valodas. Ceļas jautājums: kas ir valstiski - tas, ka visas minoritātes prot vienu valsts valodu, vai ierēdņiem ir jāprot visas šīs valodas?

Taču lingvistu pūlīgi latviešu valodas pilnveidē, preses nemītīga sekošana valodas kropļošanas, latviešu valodas ignorēšanas izpausmēm kaut arī lēnām, taču stāvokli pamazām uzlaboja. Par konsekvenci un asumu situācijas vērtējumā liecina "Latvijas Vēstneša" materiāli par latviešu valodas stāvokli Latgalē, Daugavpilī īpaši. Tā šī avīze 1924. gadā rakstīja: Daugavpils atstāj pilnīgi krievisku iespaidu. Uz ielām ir gan oficiālie nosaukumi valsts valodā, bet visi sarunājas krieviski. Pilsētas valdē oficiālās sēdes notur krievu valodā un pat protokolus raksta krieviski. Tas nav nekāds brīnums, jo Daugavpilī latvieši ir minoritāte un sastāda tikai nepilnus 10 procentus no iedzīvotāju skaita; pārējie visi ir žīdi (ap 60%), krievi un baltkrievi (ap 30%).

Ļoti pazīstama situācija, pilnīgi analoga nesenajām mūsdienām un arī tagadnei.

J. Baldunčiks, izvērtējot šo pagātnes skarbo pieredzi, secina: "Dažas paralēles ar mūsdienām ir pārsteidzošas. (...) Šobrīd tikai vienā jomā esam pārāki - latviešu valodas attīstības un standartizācijas līmenis ir krietni augstāks. Pārējie faktori ir ar mīnus zīmi. (...) Atkal pakāpeniski jāpārvar daudzie šķēršļi: pašu iekšējā pārliecība, pašu valodas nekulturnāība, cittautiešu ierēdņu sindroms, Latgales problēma u.c.

Patreizējās visnotaļ nosacītās suverenitātes apstākļos ir jābūt liels optimistam, lai cerētu uz jūtamiem panākumiem tuvākā nākotnē. Te līdzēt var tikai mērķtiecīgs darbs un vienotība".¹⁾

Teiktais nozīmē, ka mazai tautai risināt minoritāšu un to kultūras autonomijas problēmas ir visai komplicēti. Taču valsts ieguldīja lielas pūles, lai tautas nacionālās pašapziņas celšanu apvienotu ar demokrātisku, humānu attieksmi pret citu tautību pārstāvjiem. Viņu tiesības tika leģitimētas ar Satversmes sapulcē 1922. gadā pieņemto konstitūciju jeb Satversmi un ar vairākiem Parlamentā (Saeimā) vēlāk pieņemtajiem likumiem un lēmumiem. Līdzās jēdzienam "latviešu tauta" oficiāli Satversmē tika fiksēts un lietots jēdziens "Latvijas tauta", ar kuru apzīmēja dažādu nacionalitāšu Latvijas pilsoņu kopumu.

Latvijas Republikā bija strikti noteikts pilsonības un pavalstniecības statuss, latviešu valoda bija valsts valoda, kuras attīstībai tika veltīta liela vērība, tāpat kā latviešu nacionālās pašapziņas, konsolidācijas un kultūras stiprināšanai vispār. Taču reizē ne mazums rūpju tika ziedots nacionālo minoritāšu sociālo vajadzību un kultūras attīstībai. Jebkura tautu naids kurināšana tika noliegta ar likumu. Republikas Satversme (Konstitūcija), Satversmes Sapulces un Saeima pieņemtie likumi un lēmumi visām lielākajām tautībām piešķīra kultūras autonomijas statusu un reālas iespējas attīstīt nacionālo kultūru, tās dažādās formās un izpausmēs. To veicināja arī tirgus attiecību un privātās iniciatīvas sistēma, kas darbiem un uzņēmīgiem dažādu nacionālo kopienu pārstāvjiem deva iespējas celt un moderni iekārtot biedrību namus, dibināt un uzturēt teātrus, izveidot spēlmaņu, izdot preses izdevumus, grāmatas utt. Šajā aspektā īpaši aktīvas bija vāciešu un ebreju kopienas.

¹⁾ Baldunčiks J. Valsts valoda šodien un pirms septiņdesmit gadiem. LM, 1991. g. 20. aprīlī.

Šo iespēju atgriezeniskā saikne izpaudās kopumā labvēlīgā un atbalstošā attieksmē pret Latvijas valsti un tās institūcijām. Tas, cita starpā, izpaudās valodu prašanā un lietošanā, (kā vispārējā kultūras līmeņa rādītājā) un latviešu valodas aktīvā apguvē no citu tautību cilvēkiem. 1930. gadā no visiem Rīgas iedzīvotājiem (to kopskaits bija 369 212) tikai 28,73% zināja vienu valodu. Bet 26,79% prata divas valodas, 30,79% (visvairāk!) pārvaldīja trīs valodas, 10,56% - četras, 2,96% - piecas, 0,26% - sešas un vairāk valodu. Latviešu valodu zināja un aktīvi lietoja 86,02% lietuviešu, 81,95% vāciešu, 79,13% igauņu, 62,46% ebreju, 46,43% poļu, 23,27% baltkrievu, 18,85% krievu un 66,47% pārējo tautību pārstāvju.¹⁾

Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma K.Ulmaņa autoritārā režīma laikā visai izteiktā nacionālistiskā politika nepārauga kļajā šovinizmā. Tika saglabāti visi galvenie minoritāšu kultūras formējumi - skolas nacionālajās valodās, teātri, prese, grāmatu izdošanas iespējas, biedrības u.c. K.Ulmanis nekad nevērsās pret nacionālajām minoritātēm un to kultūras vajadzībām. Vienīgais izņēmums izretis bija vācieši un Vācijas nacionālsociālistiskajam režīmam simpatizējošie pērkonkrustieši (kā vācieši, tā latvieši), kas bija galēji nacionālistiska organizācija ar fašistisku noslieci un kas tika aizliegta. Ne pret krieviem, ne ebrejiem vai kādu citu tautību tikai nacionālītes dēļ netika izteikta kāda negatīva attieksme.

Taču, par cik Ulmaņa autoritatīvā režīma laikā valdošā ideoloģija bija nacionālisms, tas nevarēja neiespaidot kultūras procesus vispār, tai skaitā minoritāšu kultūras autonomiju. Vairākas minoritāšu skolas un klases slēdza, uzskatot, ka tik ilgā laikā (16 un vairāk gados) katrs jebkuras tautības pārstāvis var apgūt latviešu valodu un mācīties latviešu skolās. Sevišķi stipri saruka baltkrievu skolu skaits. Ja 1933./34. mācību gadā Latvijā darbojās 23 baltkrievu pamatskolas, tad Latvijas brīvvalsts pēdējā gadā bija palikusi viena Latgales priekšpilsētā Rīgā (tagad tur atrodas 3. pilsētas slimnīca). Ja Rai-

¹⁾ Latvijas Kultūras statistika 1918.-1937., R., 1938.

nis 20. gados Saeimā aktīvi atbalstīja baltkrievu izglītību, kultūru, tad vairāki deputāti no Latgales (īpaši Fr.Kemps) nemitīgi atgādināja, ka tie nav nekādi baltkrievi, bet poļu un krievu cara laikā slavizētie latgaļi un ka viņi jāvērsē atpakaļ par latgallešiem - latviešiem, novis jāsekmē viņu pseidobaltkrieviskuma saglabāšana.

Te jāatzīmē, ka pasvitrotajam demokrātiskumam attiecībā pret minoritātēm bija arī savi mīnusi. Tā 30. gadu vidū tika konstatēts, ka dažu minoritāšu skolu skaits palielinājies daudz straujāk, nekā latviešu. Līdz 1934. gadam latviešu skolu skaits palielinājies par 4%, bet poļu un krievu skolu skaits tajā pašā laikā palielinājies divreiz, vācu - vairāk nekā divas reizes, bet ebreju skolu skaits - piecreiz. Izrādījās, ka neatkarīgās Latvijas apstākļos katrs desmitais skolēns minoritāšu skolās ir latvietis un tas ne tikai oficiālajās aprindās, bet plašā sabiedrībā radīja pamatotu satraukumu. Par to tika visā nopietnībā spriests Saeimas trešajā sesijā, uzsverot, ka sevišķi draudīgs stāvoklis ir dažos Latgales apvidos un Augšzemē, kur neatslābstoši un vērīenīgi (un ne bez zināmas katoļu baznīcas hierarhijas daļas līdzdalības) notiek bērnu un jauniešu pārpoļošana. Te augšminētajā reģionā no 1925. līdz 1930. gadam latviešu skolu skaits pieaudzis par 8%, bet poļu skolu skaits - par 13%. Pie kam, spriežot pēc uzvārdiem, tas lielā mērā noticis uz latviešu, kas neatkarīgas valsts laikā sāka pazust savai tautai, rēķina.

Lai situāciju uzlabotu, 1937. gadā Ulmaņa valdība izdeva rīkojumu, ka jauktajās ģimenēs, kur viens no vecākiem - latvietis, vismaz viens no bērniem jāsaņem latviešu skolā.

Augšminētais liecina par to, ka uzdevumi, kas jau Latvijas valsts tapšanas pirmajos gados tika virzīti uz latviskas vides nostiprināšanu un dominanti Latvijā, veidojās visai komplicēti un nebūt ne viegli.

1921. gada 22. novembrī Latvijas Republikas valdība apstiprināja nolikumu par to, ka valsts iestāžu ierēdņiem, kas pietiekami nepārvalda latviešu valodu, bet grib iegemt atbil-

stošus amatus, līdz 1922. gada 1. aprīlim (bet Latgalē līdz 1922. gada 31. decembrim) jāapgūst latviešu valoda un jānokārto pārbaudījums Izglītības ministrijas īpašas komisijas priekšā.

Taču pagāja daudz gadu un 30. gadu vidū izrādījās, ka vēl ir daudz ierēdņu, kas nepietiekami pārvalda latviešu valodu. Šajā sakarā Ministru prezidents K.Ulmanis 1934. gada vidū izteica savu noteiktu attieksmi: "Valdība neturēs ne valsts, ne pašvaldību maizē tos, kas ēd Latvijas maizi, bet negrib prast latviešu valodu". No iepriekš teiktā atcerēsimies, ka viskūtrākie latviešu valodas apguvēji bija krievi (tikai 18,85%) un baltkrievi (23,27% latviešu valodas pratēju). Aiz viņiem "lejasgalā" atradas arī poļi, no kuriem mazāk kā puse prata latviešu valodu. Tādējādi vislielākās briesmas draudēja no latviešu slavizācijas, kas bija oficiālās politikas izpausme poļu kundzības un cariskās Krievijas valdonības laikos. Un šī situācija - laikā, kad jau bija pagājuši 18 gadi kopš Latvijas valsts tapšanas. Sprotams, ka tas vislielākā mērā attiecās uz Latgali un Augšzemi, kur izpaudās augšminētā, kaut arī ārēji it kā neuzkrītošā tendence. Tālab 1935. gada 5. janvārī tika pieņemts "Likums par valsts valodu", kas principiāli un galīgi apstiprināja latviešu valodas prioritārās tiesības suverēnajā Latvijas valstī.

Pēc apvērsuma K.Ulmanis un viņa administrācija no daudzajām agrākajām biedrībām atstāja relatīvi nedaudzas. Sprotams, ka līdz ar to mazinājās arī minoritāšu apvienību skaits, taču, kā redzēsīm vēlāk, to joprojām bija pietiekami daudz, lai nodrošinātu kultūrautonomiju organizatorisko struktūru un principu īstenošanu. Agrākās sadrumstalotības vietā stājās izteiktāka integrācija, ar nolūku radīt labāku "pārskatāmību" un izteiktāku lojalitāti valdošajam režīmam un tā ideoloģijai.

Kā zināms, katra autoritārā vara (sākot jau Romas impērijas valdniekiem, Francijas "Saules karaļiem" un beidzot - padomju dižvalsti) stingri centralizētas mononacionālās varas vārdā visai neiecietīgi izturas pret jebkura veida separātismu un atsevišķu novadu, provinču, etnisko grupu lokālpatriotismu.

Tāpēc šajā ziņā noteiktus "disciplinējošus" un "integrējošus" ierobežojumus izjuta ne tikai atsevišķas minoritātes, bet arī latgalieši, kas taču latvieši vien bija, kaut arī ar savām vēsturiski nosacītām etnomentālītātes izpausmēm. Ja līdz 1934. gada 15. maijam latgaliešu valoda (dialekts) bija tikpat kā paralēla valsts valoda (tā funkcionēja kā otrā literārā tradīcija grāmatniecības un preses jomās, to plaši lietoja skolā, iestādēs, sabiedriskajos pasākumos, nemaz jau nerunājot par baznīcu), tad autoritatīvā režīma laikā par dominējošo tā palika tikai baznīcas lietošanā. Visur citur bija oficiālā kārtā jāpāriet uz nepārprotami vienīgo latviešu valodu. No Latgales bibliotēkām tika izņemtas kā režīmam nederīgas 23 465 grāmatas, no tām 17 465 latgaliešu dialektā sarakstītās. 30. gadu beigās Daugavpils skolotāju institūtā vairs neuzpēma jaunus audzēkņus (uzskatot, ka Latgalei pietiek ar vienu - Rēzeknes institūtu), likvidēja Rēzeknes tehnikumu. Tas tika darīts, balstoties dominējošā principā: viena zeme, viena ideoloģija, vienota kultūra. Ja to negribēja respektēt, tika ierobežots katrs, neatkarīgi no tautības un agrākajiem nopelniem. Vairāk vai mazāk, to piedzīvoja tādi pazīstami, pat izcili latviešu kultūras darbinieki kā Kārlis Skalbe (viņam sešus mēnešus neļāva publicēties un Kārlis Ulmanis personīgi noraidīja Tēvzemes balvas piešķiršanu), kā A.Upītis, K.Dzelzītis, K.Dzilēja, D.Švikule, A.Kenipš, J.Dāvis un daži citi, kuriem vispār ar īsto vārdu neļāva publicēties. Toties izteikti tika favorizēts Vilis Lācis, kurš vēlāk atzina, ka no 20. to gadu beigām viņš bijis saistīts ar komunistisko pagrīdi. Viņa romāni bez pārtraukuma tika publicēti Benjamīna izdevumos. Romāns "Zvejnieka dēls" tika par brīvu dāvāts skolu beidzējiem. Kad sākās filmas "Zvejnieka dēls" demonstrēšana, karavīri masveidīgi slēgtās ierindās tika vesti uz kino teātriem. Oficiozā "Valdības Vēstnesis" parādījās rīkojums par šī darba īpašu respektēšanu un izcelšanu. Protams, paradokss ir tas, ka V.Lācis kļuva par vienu no Latvijas neatkarības kapračiem, bada nāvē Sibīrijā ļāva nomirt savai labvēlei un mecenātei Emīlijai Benjamīnai un kompartijas stāžs tika ieskaitīts

no 1928. gada ...

Atgriežoties pie Latgales, objektivitātes labad jāteic, ka neraugoties uz augšminētajiem ierobežojumiem, tieši 30. gadu otrā pusē šis novads piedzīvoja visizteiktāko progresu vispār-sociālajā un kultūras jomā - celtniecība, izglītība, māksla, literatūrā. Saglabājās latgaliešu preses izdevumi, aktīvi darbojās vairākas profesionālās un kultūras biedrības. Taču tas ir īpašs jautājums, kuram detalizētāk pievērsīsimies turpmāk īpašā nodaļā. Šeit minēto ieskicējam, lai vispusīgāk izprastu kopīgo, kā jau iepriekš atzīmēts, visai komplicēto situāciju nacionālo attiecību un etnisko kultūru sfērā.

Taču raksturojot būtiskās, caurviju tendences, kas zīmīgas gan parlamentārās demokrātijas, tā arī autoritatīvā posma Latvijai, jāuzsver: visu laiku līdzās latviešu kultūras darbiniekiem aktīvi un produktīvi strādāja dažādu tautību, visu nozaru mākslinieki, literāti, pedagogi, zinātnieki, arhitekti, juristi un citi, dodami jūtamam un paliekošam ieguldījumam Latvijas kultūrā. Šis Latvijas Satversmes un likumu reāli nodrošinātās tiesības augstu novērtēja Tautu Savienība, kura Latviju un Igauniju vairākkārt izcēla kā paraugu citām valstīm, uzsverot, ka pat vecajās Rietumeiropas demokrātijās mazākumtautībām nav tādu vispārēju un kultūras tiesību kā šajās Baltijas valstīs.

Ar visu nule sacīto gribējās pasvītrot, ka politiskā situācija, tās izmaiņas un tendences Latvijas Republikā neizpaužas tikai nacionālo attiecību plāksnē, bet prizmējās caur citu faktoru dominantēm. Vispārzināma Baltijas vāciešu valdošo slāņu, īpaši muižniecības, ne jau pozitīvā loma latviešu likteņos vairāku gadsimtu ilgamībā. Taču, par cik, nodibinoties Latvijas Republikai te palikušie vācieši apliecināja savu lojalitāti jaunajai valstij, ar saviem kapitāliem un investīcijām, ar savu vāciski cītīgo darbu lielā mērā stiprināja salmniecisko augšupeju, viņi baudīja visas pilsoniskās tiesības un vāciešu kopienas kultūrdarbība izcēlās ar savu īpašo sazarotību, tradīciju dziļumu un augstu intelektuālo līmeni. Latvieši atcerējās baronu un cārisko deržimordu un citu kolonizatoru drūmos laikus un negribēja

citām tautām savā zemē nodarīt pāri, kā tas viņiem pašiem tika darīts pagātnē daudzu paaudžu laikā.

Tas ar gandarījumu uzsvērts arī dažos pēdējā laikā Rietumos kļājā laistos izdevumos.¹⁾ Vācu zinātnieks Mihails Garlers plaši iztīrza ar Satversmi un likumiem nodrošinātās politiskās, sociālās un kultūras plašās mazākumtautību nacionālo grupu tiesības. Viņš atzīmē, ka tās tika pārstāvētas kā Pagaidu valdībā, tā Satversmes Sapulcē un Saeimā jau Latvijas valsts tapšanas pašā sākumā. Šis princips tika saglabāts arī turpmāk. Saeimā visās tās darbības laikā bija pārstāvētas mazākumtautības, kuras reprezentēja no 16 līdz 19 deputāti. Ar viņu, kā arī nacionālo grupu organizatorisko struktūru aktīvu līdzdalību, tika pieņemti likumi, kas sekmēja kultūras autonomijas principu īstenošanu un pilnvērtīgu funkcionēšanu.

Tiesa, minoritāšu kultūras autonomijas jautājumu risinājums Satversmes sapulcē un Saeimā nereti izraisīja dažādu orientāciju sadursmi, taču tas no sākta gala tika pozitīvi, demokrātiski virzīts un risināts. Jau 1919. gada 2. augustā Satversmes sapulcē tika apstiprināti minoritāšu skolu autonomijas veidošanas principi. Tie kļuva par vispārējās kultūras autonomijas pamatu, jo izglītības struktūru vadītājiem bija piešķirtas tiesības pārstāvēt savu nacionālo minoritāti arī citu kultūras jautājumu kārtošā. Valdība apstiprināja Izglītības ministrijas minoritāšu nodaļu vadītājus, kuri atbildēja par skolām un citām kultūras jomām. Viņi piedalījās valdības sēdēs, kur tika risināts minoritāšu kultūras veicināšanas, mācību iestāžu finansēšanas un citi jautājumi.

1927. gadā tika pieņemts lēmums ar kuru Herdera institūts tika atzīts par privātu vācu augstskolu ar lielām autonomijas tiesībām un pakļauts tieši Izglītības ministrijai.

Latvijas Satversmes sapulcē un Saeimā minoritāšu intereses aizstāvēja viņus pārstāvošie deputāti. Starptautiskajos kongresos un apspriedēs, kas galvenokārt notika Ženēvā, Latvijas delegācijās gandrīz vienmēr bija minoritāšu pārstāvji, daž-

1) Sk. piem. Die baltischen Nationen. Estland-Lettland-Litauen. Köln, 1990.

kārt pat dominējošā skaitā. Daudzi minoritāšu pārstāvji - politiķi, toreiz izcēlās ar augstu profesionālo un vispārējo kultūru. Ar savu aktīvo darbību viņi bagātināja Latvijas Republikas kultūru kopumā.

NACIONĀLO MINORITĀŠU AUTONOMIJA IZGLĪTĪBAS JOMĀ

Nacionālo minoritāšu kultūras autonomija Latvijas Republikā visupirmām kārtām tika nodrošināta izglītības laukā. Izglītība, zināšanas taču ir pamats kā individa intelekta un spēju attīstībai, tā noteiktas tautas, etnosa kultūras attīstībai vispār.

Šim jautājumam veltītajā Satversmes sapulces lēmumā tika sacīts, ka "Latvijas mazākumtautību pilsoņu bērniem likuma robežās pastāv atsevišķas mācību iestādes vai klases ar attiecīgās tautas valodu kā mācību valodu un latviešu valodu kā obligatorisku mācību priekšmetu". Tika atzīmēts, ka tas tiek darīts katras tautības nacionālās identitātes saglabāšanai, garīgās un sociālās attīstības iespēju nodrošināšanai un kultūras vairošanu.

Jāatzīmē, ka neraugoties uz postošajiem kara gadiem, Latvijā 20.-30. gados bija spēcīgs pedagogu kontingents. To veidoja ne tikai latviešu tautības, bet arī vāciešu, ebreju, krievu, poļu un citu tautību dažāda profila un līmeņa pedagogi. To stabilitāti nodrošināja augstais sociālais un profesionālais prestižs un visumā labais atalgojums.

Pēc attiecīga (ļoti demokrātiska!) nolikuma Latvijas Republikā kādas apdzīvotas vietas 30 jebkuras nacionalitātes bērni varēja veidot savu atsevišķu klasi, bet 60 - nacionālo skolu.

Īpaši daudz - vairāki desmiti dažāda līmeņa minoritāšu skolu tika iedibināts Latgalē. Nerunājot par pamatskolām, pat vidējo mācību iestāžu tiem laikiem bija visai daudz. 1928./29. mācību gadā Latgalē darbojās 17 dažādu nacionālo minoritāšu vairākprofilu mācību iestādes ar 1611 audzēkņiem. Krievi bija ģimnāzijas Daugavpilī, Rēzeknē un Ludzā, darbojās V.Sevko

privātā krievu sieviešu ģimnāzija un Valsts krievu pedagoģiskais institūts. Daugavpils amatniecības vidusskolā bija krievu mehānikas un galdniecības klases. Tādas bija arī Rēzeknes skolā.

Baltkrievi bija Valsts Daugavpils baltkrievu vidusskola, bet Rīgā darbojās divgadīgie baltkrievu pedagoģiskie kursi, kur savas zināšanas papildināja galvenokārt baltkrievu pedagogi no Latgales.

Valsts poļu ģimnāzijas bija Daugavpilī un Rēzeknē, bet Daugavpilī funkcionēja Poļu amatniecības skola ar trijām (mehānisko, galdniecības un drēbniecības) nodaļām.

Taču visvairāk vidējo mācību iestāžu bija Latgales ebrejiem - vidusskolas Rēzeknē, Kārsavā un Ludzā, ģimnāzija Daugavpilī, komercskola Ludzā un arodskola Daugavpilī.

Latvijas Republikas laikā darbojās skolas astoņām tautībām desmit valodās (latviešu, vācu, krievu, poļu, ivrita, idiša, lietuviešu, baltkrievu, igauņu valodās, bet franču licejā - franču valodā). Dažos Kurzemes zvejniekciemās tika mācīta arī lībiešu valoda. Septiņām tautībām bija savas patstāvīgas vidusskolas. 1933./34. mācību gadā vācu ģimnāzijās mācījās 1207 audzēkņi, krievu - 1172, ebreju - 1326, poļu - 293, baltkrievu - 144, lietuviešu - 73, jauktās - 123. Salīdzinājumam - ģimnāzijās ar latviešu mācību valodu mācījās 9152, bet minoritāšu - 4345 audzēkņi.

1936./37. mācību gadā līdzās 1500 latviešu tautskolām darbojās 166 krievu, 95 jauktu tautību, 72 vācu, 62 ebreju, 18 poļu, 11 lietuviešu, 4 igauņu un 1 baltkrievu tautskola. No 112 vidusskolām 10 bija ebreju, 8 vācu, 3 krievu, 2 poļu, 1 lietuviešu un 1 jauktu tautību vidusskola. Latvijas Universitātē mācījās 85,22% latviešu studentu, 17,20% - ebreju, 6,23% - krievu, 3,46% - vācu, 2,8% - pārējo tautību. Latvijas Mākslas Akadēmijā bija 86,9% latvieši, 5,2% krievi, 3,2% vācieši, 2,1% - pārējie. Konservatorijā - 70,93% latvieši, 17,30% ebreji, 6,23% krievi, 3,46% vācieši, 2,8% - pārējie.¹⁾

¹⁾ Latvijas kultūras statistika 1918.-1937. R., 1938.

Skolotāju institūtos - Rēzeknē un Daugavpilī (1933./34. māc. g.) darbojās krievu (92 audzēkņi un 19 pasniedzēji) un baltkrievu (30 audzēkņi, 14 pasniedzēji) nodaļas, kurās sagatavoja pedagogus krievu un baltkrievu skolām Latvijā. Kursi krievu valodā darbojās arī pie Latvijas Universitātes, kuros sagatavoja reflektantus augstskolai. Vēlāk tie pārtapa tā sauktajā krievu Universitātes Zinātniskajā institūtā ar 58 studentiem un 6 pedagogiem 1935./36. mācību gadā.

Vispār 1938. gadā Latvijā pamatskolās ar krievu mācību valodu mācījās ap 20 tūkstoši bērnu. Ap 14 tūkstošu krievu bērnu mācījās latviešu skolās. Šajā mācību gadā augstskolās mācījās 250 krievu tautības studentu.

Ļoti augstā līmenī bija vācu minoritātes izglītības sistēma. Līdzās vācu vispārīgizglītojošām skolām (to skaitā - 8 vidusskolām) un specializētajām arodapmācības skolām un klasēm darbojās arī vācu augstākā mācību iestāde - Herdera institūts. To 1921. gadā nodibināja uz Herdera biedrības bāzes. Herdera institūtā 1935./36. mācību gadā mācījās 240 studenti, strādāja 42 augsti kvalificēti mācību spēki. Institūtā darbojās trīs fakultātes: 1) Tiesību un valsts zinātņu; 2) Filozofijas; 3) Teoloģijas.

Trīsdesmitajos gados Rīgā darbojās latviešu, krievu, vācu, ebreju bērnudārzi, kuros strādāja audzinātājas, kas ne tikai pilnībā pārvaldīja attiecīgo valodu, un reizē valsts valodu, bet bija kā pedagoges labi sagatavotas, jau no agras bērnības tiecās audzināt tikumiskus un inteligentus Latvijas pilsoņus. Bērnudārzos strādāja arī audzinātāji, kas specializējās zēnu un meiteņu audzināšanā atsevišķi.

Trīsdesmitajos gados Latvija ieguva pirmo vietu Eiropā studentu skaita ziņā uz desmit tūkstoš iedzīvotājiem. Studentu sadalījums pēc tautībām bija šāds: uz katriem desmit tūkstošiem iedzīvotāju bija 41 students - latvietis, 55 - ebreji, 54 - vācieši (ieskaitot Herdera institūtu) un 9 - krievi.

Ja Lietuvā 30. gadu otrajā pusē darbojās 14 latviešu skolas, tad Latvijā - 13 lietuviešu skolas. Rīgā darbojās lietu-

viēšu pamatskola un vidusskola, lietuviešu koris "Šviesa", kultūras biedrība un citi kultūras formējumi. Lietuviešu pamatskolas tika iedibinātas arī mazpilsētās un laukos, sevišķi Lietuvas pierobežas apvidos. 1929./30. mācību gadā Daugavpils apriņķī darbojās Lielidricas lietuviešu pamatskola, bet Ilūkstes apriņķī Daugavpils lietuviešu biedrības pamatskola Grīvā un Subetes sešgadīgā pamatskola. Pamatskolas ar lietuviešu mācību valodu tika atvērtas Neretā, Jelgavā un Liepājā. Tās tika uzturētas gan par valsts, gan vietējo pašvaldību līdzekļiem.

1934. gadā starp Latviju un Lietuvu (arī starp Latviju un Igauniju) tika noslēgta konvencija, kas noteica, ka Latvija atver un finansē pamatskolas lietuviešu tautību bērniem un Lietuva atver un uztur pamatskolas latviešu bērniem savā teritorijā, ja 8 līdz 16 gadu vecu bērnu skaits, kuriem jāapmeklē obligātā pamatskola nav mazāks par 15 vienā pagostā vai arī par 20 - vairākos kaimiņu pagastos kopā. Tika pieņemts arī jauns mācību plāns.¹⁾

Līdzās izglītībai par vispārēju kultūras parādību kļuva citas tai tuvas jomas - grāmatniecība, prese, teātri, bibliotēkas.

Visu galveno Latvijas minoritāšu vajadzībām, arī skolām, Latvijā tika izdots daudz grāmatu svešvalodās. Pie tam virzībā no divdesmitajiem uz trīsdesmito gadu otro pusi to skaits pieauga. Ja 1925. gadā citās (nolietuviešu) valodās iznāca 262 grāmatas, tad 1935. gadā - 672. Tā 1937. gadā 78 grāmatas tika izdotas vācu, 66 krievu valodā, 23 - angļu, 15 - citās valodās.

Jāatzīmē, ka, piemēram, grāmatas, kaut arī reti, iznāca arī čigānu valodā. Tā 1936. gadā Rīgā tika izdots dažādu materiālu krājums, kurā bija katķisma gabali, lūgšanas, garīgas dziesmas čigānu valodā. Grāmatu ievadīja P. Detlava priekšvārds par čigānu valodas un kultūras īpatnībām. Dažādu Latvijā dzīvojošo tautību valodās tika izdota daļlīteratūra, grāmatas dažādās zinātnēs, filozofijā, mācību grāmatas. 1933. gadā Rīgas tautas bibliotēkas (bez Misina un pilsētas lielajām bibliotēkām) grāmatu

¹⁾ Staris A. Respektējot tiesības uz izglītību. Skolotāju Avīze, 1989., 15. febr.

sadalījums pēc valodām bija sekojošs: 175 037 latviešu valodā, 75 605 krievu, 29 181 vācu, 4 656 ebreju, 1 775 lietuviešu, 545 franču, 377 angļu un 406 baltkrievu valodā.

Īpaša vērība tika veltīta mācību grāmatu izdošanai latviešu valodas apguvei cittautiešu skolām. A.Rotermaņes, E.Kaļa populārā mācību grāmata "Runāsim latviski" ar A.Kronenberga ilustrācijām piedzīvoja astoņus izdevumus. Poligrāfiski lieliski tika izdota M.Bērziņas sagatavotā lasāmgrāmata "Mūsu valsts valoda" (1936.) "mazākuma tautu pamatskolu 7. klasei". Vairākas specializētas mācību grāmatas dažādās valodās iznāca vidusskolām.

Neapšaubāmi, ka lielu sabiedriski izzinošu un izglītojošu lomu veica minoritāšu prese.

1930. gadā Rīgā iznāca 208 žurnāli un 56 avīzes latviešu, krievu, vācu, ebreju, poļu, lietuviešu, angļu, franču un esperanto valodās. Latvijā 1937. gadā 135 žurnāli iznāca latviešu valodā, 8 vācu, 5 krievu, pa vienam poļu, libiešu un angļu valodās, trīs - dažādās (jauktās) valodās. Piemēram, "Latviešu un igauņu biedrība" izdeva mēnešrakstu latviešu un igauņu valodā. No 47 laikrakstiem 33 iznāca latviešu, 5 vācu, 4 krievu, 3 ebreju, pa vienam lietuviešu un franču valodā. Iznāca kalendāri krievu, vācu, ebreju u.c. valodās. Par šiem izdevumiem konkrētāk un detalizētāk runāsim, aplūkojot atsevišķu tautību kultūras formējumus Latvijā.

Redzamu vietu minoritāšu kultūrā ieņēma teātri. Statistika liecinā, ka 1930. gadā trijos Rīgas vācu teātros pabija 53 459 apmeklētāji, divos ebreju teātros - 64 861, poļu teātrī - 1479, lietuviešu teātrī - 1550. Daudz publikas (arī patstāvīgos apmeklētājus - latviešus) pulcināja 1883. gadā dibinātais Krievu drāmas teātris. Laika gaitā teātru skaits mainījās, mainījās arī attiecības starp profesionālajiem un amatieru teātriem. Taču teiktais liecina par minoritāšu teātru izaugsmi, to nozīmīgo lomu cilvēku izglītošanā, estētiskajā audzināšanā, vispārējās kultūras celšanā.

KRIEVU KULTŪRA LATVIJĀ 20.-30. GADOS

Latviešu ciltīm ar senajiem krieviem (krivičiem) jau agrīnajā feodālismā (X.-XII. gs.) izveidojās aktīvas ekonomiskās un kultūras saiknes. Pa Daugavas ūdens ceļu notika tirdzniecības sakari ar senkrievu pilsētām Polocku, Vitebsku un Kijevu. Pleskavu un Novgorodu ar Baltijas piekrasti vienoja Gaujas ūdens ceļš un zemesceli. Latgaļu, lībiešu un sēļu zemes maksāja meslus Polockai, Novgorodai un Pleskavai. Šo teritoriju politisko pārvaldi īstenoja senkrievu, latgaļu un lībiešu vasaļu palīdzība. Latgaļu Jersikas un Kokneses novadi (līdzas kuršiem) pacēlās samērā augstu valstisku veidojumu - ķēnipvalstu līmenī. Tajās no Krievzemes ienāca kristīgā ticība, pēc dažiem avotiem - Jersikā arī kirilicas rakstība. Viduslaiku Rīgā, tagadējā Vecrīgā, Trokšu ielas zonā bijusi krievu tirgotāju apmetne.

Uz patstāvīgu dzīvi Latvijā, vispirms Latgalē, krievi sāka ieplūst sākot ar 17 gadsimtu. Tam par cēloni kļuva īpašs pavērsiens Baznīcas jomā. Patriarhs Nikons un cars Aleksejs Mihailovičs īstenoja reformu, izdarot visai radikālus labojumus lūgšanu grāmatās, reliģiskajās ceremonijās, baznīcas simbolikā. Daļa ticīgo palika uzticīgi vecajām tradīcijām, un par savu fanātisko noteiktību 1666. gadā tika nolādēti un pakļauti nežēlīgai vajāšanai. Viņi tika nosaukti par šķeltņniekiem (raskolņiki), vēlāk vecticībniekiem (staroobrjadci). Viņus sodīja ar nāves sodiem, nežēlīgi spīdzināja un dedzināja sartos. Daudzi, glābdamies no lielajām briesmām, ieplūda Latgalē, kur valdīja poļi, bet tālāk - Baltijā. Parasti viņi apmetās nomaļās vietās - mežu un purvu ielokā, veidojot apmetnes ("salas"). Viņi cēla nelielus lūgšanu namus (pirmo - pie Daugavpils Līginišķu sādžā). Dzīvojot stingrā ticībā, arhaiskās ģimenes tradīcijās, viņi nesajaucās ar latgaliešiem - katoļiem, kuri arī to nedarija savas ticības dēļ. Taču vienmēr saglabāja izteikti korektas attiecības ar vietējiem iedzīvotājiem un paši izcēlās ar tikumisku dzīves veidu un uzvedību, mītnes zemes iedzīvotāju tradīciju cienīšanu. Tas, savukārt, radīja vietējo iedzīvotāju

labvēlīgo attieksmi pret vecticībniekiem.

Vecticībnieki par vienīgo isto dievu uzskata Jēzu Kristu, krustu met diviem pirkstiem un dievkalpojumus noturēja izvēlētie draudžu vecākie. Par Senās Pareizticības Baznīcas būtisku iezīmi kļuva askētisms un t.s. eshatoloģija - mācība par pasaules galīgo nobeigumu, ticējumi par antikrista parādīšanos un taisno tiesu. Sevišķi bargi tika nosodīta dzeršana, smēķēšana un izpriecas.

Filozofs un publicists V. Rozanovs, būdam Rīgā pagājušā gadsimta sākumā, izbrīnā atklāja šeit lielu vecticībnieku kopienu, kuras dzīve bija ļoti intensīva. "Milzīgi akmens korpusi no pirmklasīgiem ķieģeļiem un ap tiem labi uzceltas ķieģeļu mājas - visdažādākās labdarības iestādes grupējas ap vecticībnieku lūgšanu namu", atradas Maskavas priekšpilsētas nomalē.

Rīgā vecticībnieku darbība saistīta ar Grebenščikova baznīcu (Daugavpils un Maskavas ielu krustojumā) un draudzi. Rīgas tirgoņiem K. Hlebnikovam un A. Grebenščikovam piederēja Grizenberga muižiņa, kas tika nodota vecticībnieku draudzes īpašumā. Aleksejs Grebenščikovs ziedoja kopienai lielas naudas summas. Draudze un tai pakļautā patversme tika nosaukta viņa vārdā.

19. gs. šī draudze piedzīvoja nepārtrauktas vajāšanas no carisma un oficiālās pareizticīgās baznīcas puses. 1851. gadā cara karaspēks sgrāva Jēkabpils vecticībnieku baznīcu.

Latvijas Republikas demokrātiskie apstākļi nodrošināja vecticībnieku līdztiesību ar citām konfesijām. Tagad tika celti un restaurēti dievnami, kopienas neaprobežojās ar reliģisko darbību, bet izvērta plašāku kultūrdarbību. Latvijas Republikas valdība palīdzēja organizēt krievu - vecticībnieku pamatskolas, korus utt. Izjutot labvēlīgo attieksmi, vecticībnieki jutās kā pilntiesīgi Latvijas valsts pilsoņi. Atbalstot viņu kultūriniciatīvas, valsts maksāja arī pensijas garīdzniekiem. Kopš 1920. gada tika regulāri sasaukti vecticībnieku kongresi - sākumā Rēzeknē, vēlāk Daugavpilī un Jēkabpilī. Tika izveidots pārstāvniecības un izpildorgāns - Latvijas vecticībnieku centrā-

lā komiteja. Komiteja uzturēja sakarus ar vecticībnieku draudzēm un kopienām ārzemēs: Lietuvā, Polijā, Igaunijā, Brazīlijā, kamēr bija iespējams, arī Krievijā. Komitejas locekļi M.Kallis+tratovs un N.Jupatovs bija Saeimas deputāti. Uz 100 tūkstošiem vecticībnieku bija 90 baznīcas, no kurām vairākums atradās Latgalē.

"Pirms 1940. gada nacionalizācijas Grebenščikova draudzes kapitāls bija vairāk nekā 6 miljoni latu.

No 1928. gada līdz 1933. gadam Ivana Zavoloko vadībā iznāca lielisks vecticībnieku žurnāls "Rodnaja starina" ("Dzimtā senatne"), kas arī šodien tiek lasīts ar lielu interesi. Ar Ivana Zavoloko vārdu saistītas daudzas tā laika norises Rīgā. Beidzis Prāgas universitātes juridisko fakultāti, viņš atgriezās Rīgā un ar lielu degsmi ķērās pie žurnāla izdošanas, organizēja Krievu seno tradīciju veicināšanas pulciņu. Būdams izcils Krievzemes vēstures un garīgo dziesmu zinātnieks, viņš daudziem palīdzēja iepazīt senkrievu kultūras bagātības. Grebenščikova lūgšanu namā bija 40 dziedātāju, katru svētdienu un svētku reizēs visā savā spēkā un krāšņumā skanēja senās dziesmas.¹⁾

Tāču sekoja 1940. gads un padomju varas "atjaunotāji" un "brīvprātīgās" iestāšanās PSRS iestēnotāji pārtrauca šo svētīgo darbu. Vecticībnieku īpašumu nacionalizēja, izsūtījumā tika nobendēts kopienas vadītājs V.Judračovs, Gulaga noietnēs 18 gadus tika mocīts I.Zavoloko un citi vecticībnieku darbinieki.

Pēckare gados draudzei palika tikai dievnams, viss pārējais patversme, dzīvojamās ēkas tika atņemtas. Līdzīga situācija bija Latgalē, kur tika pārtraukta lielākās daļas draudžu darbība.

Patlaban Grebenščikova draudze piedzīvo savu otro atdzimšanu, tā apvieno Rīgas un apkārtējo vecticībniekus un ir viena no lielākajām pasaulē. Latvijā patreiz - 70-80 tūkstoši vecticībnieku - Daugavpilī vien ir sešas draudzes. 1989. gadā izveidota Latvijas Pomorjes (Pļeļūras) Senpareizticības Baznīcas Centrālā padome. Par priekšsēdētāju ievēlēts Joāns Miro-

1) Pašipins M. "Vecticībnieki Latvijā", Atmoda, 1990., 23. okt.

ļubovs. Padomei pakļautas 65 Latvijas vecticībnieku draudzes (arī NVS). Darbojas garīgais seminārs, 1989. gada rudenī atvēra (par draudzes līdzekļiem) patreiz pirmo un vienīgo pareizticīgo skolu Latvijā (un toreizējā Padomju Savienībā). Te iepazīstina ar baznīcas ceremonijām, māca baznīcas vēsturi un latviešu valodu. Izveidota Senkrievu kultūras biedrība, ar vēstures, dziedāšanas un slāvu valodas pulciņiem. Taču vairāki agrākie īpašumi draudzei nav vēl atdoti, bet baznīcai – arhitektūras piemineklim blakām izvietotā rūpnīca bojā dievnamu.

Krievu cāri Nikolajs I, Aleksandrs I, II, III sacentās tā saukto inorodou kolonizēšanā, apspiešanā un rusificēšanā. Šī politika īpaši nikni tika īstenota Latgalē, kura tika pievienota un atvienota Krievijas kaimiņapgabaliem, līdz vērtās Vitebskas guberņas sastāvdaļā. Cāra politikas īstenošanai Latgalē tika ieplūdināts liels daudzums muižu pārvaldnieku, zemes ieguvēju, militārpersonu, atvaļināto virsnieku, tirgoņu, ierēdņu, skolotāju, pareizticīgo popu. Latgalieši nedrīkstēja ienemt nekādus amatus, mācīt bērnus skolās, runāt tajās latviski, 40 gadus iespiest rakstus latīņu burtiem dzimtajā valodā. 20. gadsimta sākumā, latviešu skaits Latgalē, salīdzinot ar 1772. gadu (t.i. krievu valdīšanas sākumu) bija palielinājies par 11,6%, tad krievu par 279% (1), galvenokārt mehāniskā pieauguma ceļā. Kā zināms, šī dinamika vēl izteiktāka bija pēckara gados. Samērā daudz krievu līdz pirmajam pasaules karam nostiprinājās Rīgā, Liepājā un vēl dažās lielākajās pilsētās. Daudz krievu Latvijā 20. gadu sākumā ieradās no Padomju Krievijas, vairoties no inteliģences vajāšanām, bada un bezperspektīvas eksistences. Tā bija daļa no tiem apmēram 2 miljoniem Krievijas labāko cilvēku, kuri pēc ļepiniskās "Saules pilsētas" atstāšanas sekmēja Rietumu, tai skaitā Latvijas civilizācijas progresu.

Jāteic arī, ka Latvijas valdībai, kura nule bija pasludinājusi savu neatkarību, ne mazums rūpju un nepatīkšanu gan pirms miera līguma noslēgšanas, gan arī vēl krietnu laiku pēc tam sagādāja visai plašās krievu labējās monarhistiskās agentūras darbība Latvijā.¹⁾ Sakautie baltgvardi, kas bija iestājušies par

¹⁾ Par to detalizētāk sk. Stranga A. Latvijas Jaunatne, 1991., Nr. 113.-119.

"vienoto un nedalāmo Krievu impēriju", kurā Latvijai bija paredzēta nožēlojamas koloniālās provinces loma, tagad zem visādām maskām meklēja patvērumu Baltijas valstīs (un visvairāk Latvijā). Te bija iekliđušas gan latviešu strēlnieku sasistās Judeņiņa virsnieku paliekas, gan dumpja gatavotāja B.Savinkova aģenti, gan Bulak-Balahoviča pretpadomju cīnītāju noplucinātās drumsklas un vēl citi. 20. gadu sākumā savus taustekļus te izstiepa dažādu provokatīvu organizāciju - "Baltais krusts", "Sojuz vernih" ("Uzticamo savienība"), barona A.Līvena vadītā "Bijušo krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrība", "Bratstvo Russkoi Pravdi" ("Krievu tiesību brālība") u.c. Vairāki to pārstāvji gatavoja revanša akcijas pret Padomju Krieviju, bet tajā 20. gadu sākumā (īpaši latviešu komunistu - stučkiešu vidū) bija aprindas, kas bija gatavas doties karagājienā uz Latviju. Radās visai saspīlēta situācija. Tikai ar Latvijas un citu Baltijas valstu neatlaidīgām pūlēm pakāpeniski izdevās atbrīvoties no šiem bīstamajiem elementiem un Latvijā palika uz mierīgu dzīvi un darbu noskaņoti, jaunajai valstij lojāli spēki, no kuriem tad arī nāca visai jūtamais krievu inteliģences kultūrspēks.

Visa augšminētā rezultātā 20.-30. gados krievi kļuva par vislielāko Latvijas minoritāti, veidojot gandrīz 207 tūkstošus lielu kopienu. Viņi, tāpat kā visi pārējie bija līdztiesīgi likuma priekšā un baudīja visas tār tiesības, kā pārējie pilsoņi. Sociālā ziņā tā bija visai diferencēta sabiedrība - vairāki bagāti rūpnieki, tirgotāji, namīpašnieki, Saeimas deputāti, taču ne mazums ar pieticīgāku sociālo statusu. No visiem 1938. gadā Latvijā dzīvojošajiem krieviem visvairāk (117 tūkstoši) nodarbojās ar lauksaimniecību, 15 tūkstoši strādāja rūpnīcās, 3000 transportā un tikpat daudz tirdzniecībā. Pārējie bija t.s. brīvo profesiju darbinieki - žurnālisti, literāti, pasniedzēji, aktieri, medicīnas darbinieki (600) u.c. sfēru pārstāvji. Tādējādi kultūras darbinieku slānis krievu kopienā bija vieni liels. Līdzās vecākās paaudzes inteliģencei veidojās jaunā paaudze, kuras daudzi pārstāvji mācījās Latvijas augstskolās. 1936./37. māc. g. Universitātē krievi veidoja 2,77 %, Mākslas

Akadēmijā - 5,2%, un Konservatorijā 6,2% no visu studentu kopskaita. Viņi tāpat mācījās Rēzeknes un Daugavpils skolotāju institūtos. 1933./34. mācību gadā šo institūtu krievu nodaļās mācījās 92 studenti, strādāja 19 krievu pasniedzēji. Baltkrievu nodaļās bija 30 studentu un 14 pasniedzēju. Tātad te tika gatavoti pedagogi krievu un baltkrievu skolām. Bez tam, kā jau atzīmēts, pie Latvijas Universitātes bija sagatavošanas kursi, ko vēlāk pārveidoja t.s. Krievu Universitātes Zinātniskajā institūtā.

Rīgā bija izcila mācību iestāde ar spēcīgu garīgu auru, - Rīgas pilsētas krievu Lomonosova ģimnāzija (dibināta 1919. gadā). Tās nopelni Latvijas krievu izglītošanā un kultūrapzīpes veidošanā ir tik lieli, ka to mēdz salīdzināt ar slaveno Carskoje Selo liceju. Lielišķi pasniedzēji, tieksme pēc patiesības un garīguma, vienotības, savstarpējās draudzības un mīlestības gars tās sienās ... Daudzi no Lomonosova ģimnāzijas beidzējiem kļuva par redzamiem atklātības darbiniekiem. Mūziķi - komponisti brāļi Skultes, mākslinieki A. Iljina-Aleksandrova, J. Doļins-Nitavskis, ārsts A. Svangerads, jurists un literāts B. Pļuhanovs, šahists V. Petrovs, daudzi inženieri, pasniedzēji, garīdznieki, publicisti.

Viens no šīs skolas kādreizējiem audzēkņiem Boriss Pļuhanovs atceras:

Rīgas pilsētas krievu vidusskola bija neparasta, savdabīga un droši vien neatkārtojama parādība. Tā nebija kaut kāda noteikta pasaules uzskata, noteiktas ideoloģiskās virzības skola. Tajā valdīja domu brīvības gars.

Ja varas iestādes uzskatīja, ka kāda skolotāja darbs vīpa pārliecības dēļ nav vēlams, skolas vadība stingri un nelokāmi aizstāvēja šo pedagogu, atsaucoties uz vīpa profesionālo nozīmīgumu. Skolotāju istabā allaž valdīja miermīlības un humora gars. Skolas direktors Adrians Mosakovskis (sākot ar 1921./22. māc. g.) bija viens no tā laika krievu sabiedriskās darbības līderiem, viens no vadītājiem slaveno Krievu kultūras dienu organizēšanas komitejā. Vīpa darbības skolā - gan kā direktoram,

gan kā krievu valodas un literatūras pasniedzējam - tikai daļēji bija "amats", faktiski tas bija viņa kultūrizglītības darbības turpinājums.¹⁾

Par skolotājiem Lomonosova ģimnāzijā strādāja zviedru izcelsmes izcils fiziķis un matemātiķis Fjodors Ernss, kas bija arī Rīgas komercskolas direktors. Savu mantību viņš novēlēja Latvijas krievu skolotāju Savienībai. pats dzīvoja pieticīgi un vienkārši.

I.Kēlers kopš bērnības dzīvoja Rīgā. Viņš bija beidzis Maskavas universitātes Vēstures un filoloģijas fakultāti. Bija atzīta autoritāte gan krievu, gan latviešu pedagogu vidū kā sava priekšmeta teicams pārzinātājs, lielisks skolotājs un metodisks. Latvijas izglītības ministrijas krievu nodaļas uzdevumā viņš izstrādāja vēstures programmu un recenzēja krievu skolu mācību grāmatas, pats bija autors krievu un latviešu skolu vēstures grāmatām.

B.Pļuhanovs kā izcilus pedagogus min vēl Lidiiju Žigļeviču, kas mācījusies Ženēvas universitātē, ģimnāzijā pasniedza franču valodu, pārzināja bibliotēku, J.Serafimonu, E.Žili, V.Bērziņu un vairākus citus.

Zīmīgi, ka saukdamās par krievu ģimnāziju, tā bija daudz nacionāla skola. Tajā mācījušies krievi, baltkrievi, poļi, latvieši, lietuvieši, igauņi, somi, ebreji, vācieši, osetīni, kairāmi, gruzīni, armēņi, grieķi. Mācījās čehs, itāļi, turks. Jāsaka, dažkārt noskaidrot audzēkņa tautību, gluži vienkārši nebija iespējams. Tā G.Tupicins stāstījis: "Uz manu jautājumu kādas tautības tu esi, viens audzēknis atbildēja: "Es pats nezinu". "Bet kā jūs runājat mājās?" "Trijās valodās - krievu, latviešu, vācu"."

Gandrīz visi audzēkņi latviešu valodu pratuši ne sliktāk kā savu dzimto. Tas bija svarīgi arī tāpēc, ka skola gatavoja iestājamajai Latvijas Universitātē, kur mācības notika latviešu valodā ar stingriem iestājeksaņiem. Audzēkņu vispārējo attīstību sekmēja Kultūrizglītības pulciņš ar literatūras, vēstures,

1) Rīgas Balss, 1989., 16. janv.

filozofijas, mūzikas un citām sekcijām. Pulciņš izdeva vairākus žurnālus "Jaunie spēki", "Pirmie eksperimenti", "Jaunība", "Skolas druva". Sākumā žurnālus rakstīja ar roku un pavairoja ar šapirogrāfu, vēlāk iespieda divās tipogrāfijās.

Daudzi audzēkņi guva panākumus sportā, apkopa pirmajā pasaules karā kritušo krievu karavīru kapus, rīkoja koncertus, literāros vakarus. Taču daudzi lomonosovieši tika samalti Staļina Gulagu dzirnavās. Dzīvi palikušie joprojām ik gadus satiekas, ar lielu siltumu atceroties savu skolu un skolotājus. Un domā par to, cik daudz laba varēja paveikt brīvā, demokrātiskā sabiedrībā, valstī. Viņi ir tie, kas tiecas apstiprināt krievu kulturologa S.Averinceva ne tik sen izteikto domu: "... jebkura zeme, piemēram, Latvija, pastāv tikai tādēļ, lai to mīlētu; lai savējie to mīlētu kā savējie, bet atnācēji - ar tādām kā lēnprātības jūtām, kā to dara ar saimnieku atļauju. Tāpēc, ka ne vien rupja nemīlestība, bet arī mīlestība var būt familiāra un netaktiska".

Latvijā līdz 1940. gadam darbojās 31 krievu biedrība, cita citu netraucēja un darba pietika visām. Kā redzamākās jāmin dziedāšanas biedrība "Bajan", sporta biedrība "Sokol" u.c. Visu to centrā Krievu izglītības biedrību Centrālā savienība. Jā, tā rūpējās par krievu tautības iedzīvotāju izglītību, pie tās darbojās krievu pedagogu kursi. Taču Izglītības savienība ar savām biedrībām veica daudz plašāku kultūrapgaismības darbu. Tā rūpējās par krievu zemkopju, amatnieku un rūpniecības strādnieka kultūras līmeņa un profesionālo spēju celšanu. Organizēja toreiz slavenās Krievu kultūras dienas. (1925. gadā tās ar lieliem panākumiem pirmoreiz tika rīkotas un svinētas 12 Latvijas pilsētās un miestos). Rūpējās par estētisko audzināšanu, popularizēja krievu dziesmu un mūziku, organizēja korus un pulciņus. Rīkoja rakstnieku vakarus, lekcijas, dažādus kursus, biblioteku un bibliotēkas apmeklētāju pulciņu Kuzņecova fabrikā. Iestājās par Kultūras fonda plašāku līdzekļu piešķiršanu krievu kopienas kultūras vajadzībām un veica vēl cita rakstura kultūrdarbu.

Visā šajā veikumā liela loma bija vienam no izcilākajiem lielās krievu kopienas darbiniekiem Jelfidiforam Tihopickim (1875.-1940.). Viņš bija Saeimas deputāts, Latvijas parlamentā pārstāvēja krievu iedzīvotājus. Vadīja Izglītības biedrību savienību, bija krievu pedagoģisko kursu direktors, publicists. Viņš nenoguris iestājās par to, lai krievu nacionālais mazākums Latvijā nebūtu inerta izplūdusi masa. bet apzinīga, kulturāla, eiropēiska, organizēta, noformēta nacionāla kopiena, kas aizstāvētu un atbalstītu krievu nacionālās kultūras labākās tradīcijas un reizē būtu labvēlīgi integrēta ar visu Latvijas kultūru.

Rakstā "Krievu apgaismības kustības pirmie asni Latvijā" ("Слово", 1926., 389. nr.) Tihonickis uzsvēra: "Mums, krieviem jāpieliek vēl lielākas pūles un enerģija nekā līdzās dzīvojošajiem citu tautību Latvijas līdzpilsoņiem, lai paceltos viņu kultūras līmenī. Tapēc mums nepieciešama spēcīga, īpaši kāpināta kultūrvirzība mūsu iedzīvotāju masā. Demokrātiskās eksistences apstākļos un mums piešķirto tiesību ietvaros to jāapziņā ne tikai kā tiesības, bet kā mūsu pienākumu Latvijā, oienākumu pašiem pret sevi un valsti, kurā mēs dzīvojam". Izdevuma "Слово" veidošanā piedalījās profesori R.Vipers, V.Sinaiskis, Prāgas universitātes profesors N.Lorkis, Sofijas universitātes profesors P.Bicili, redzami žurnālisti, literāti B.Šalfejevs, Andrejs Zadorskis, pianists Vsevolods Pastuhovs, skolotāji A.Mosakovskis, J.Novoselovs u.c.

Krievu diena - būtiska kultūras norise un tradīcija Latvijā 20.-30. gados. Tā bija saistīta ar Puškina dzimšanas dienu un pirmo reizi noritēja 1925. gadā. Tās sakarā tika laists klajā izdevums "Русский день". Tas iznāca gan avīzes, gan žurnāla formā, pavisam - deviņi laidieni.

Krievu dienas Rīgas rīcības komitejā ietilpa plaša krievu kopienas pārstāvniecība, kas jau pati sevi raksturoja kā bagātu kultūras infrastruktūra: 1) Krievu skolotāju savienība; 2) Krievu teātra biedrība; 3) krājcase "Krievu savienība"; 4) 1871. gadā dibinātā krievu case; 5) trešā aizdevu kre-

dīta biedrība; 6) īpašā emigrantu lietu komiteja; 7) biedrība, kas palīdzēja trūcīgiem skolēniem; 8) studentu organizāciju savienība; 9) korporācija "Fraternitas Arctica"; 10) bērnu nams; 11) krievu emigrantu biedrība Latvijā; 12) nacionālā apvienība; 13) krievu labdarības biedrība; 14) palīdzības komiteja; 15) krievu ārstu biedrība; 16) tirdzniecības un rūpniecības kalpotāju palīg biedrība; 17) Krievu garīgās un tautas dziedāšanas cienītāju pulciņš; 18) bibliotekāru pulciņš; 19) Universitātes Krievu kursi; 20) Darba savienība; 21) Krievu bibliotekāru biedrība.¹⁾

1933. gadā Rīgā iznāca krājums "Krievi Latvijā", veltīts kārtējai tradicionālajai kultūras dienai. Kā parasti, arī 1933. gada "Krievu dienas" pasākumu klāsts bija ļoti daudzveidīgs - Latvijā dzīvojošo krievu zinātnieku lekcijas un konferences par krievu kultūru, filozofiju, zinātņi; Latvijā dzīvojošo krievu mākslinieku (galvenokārt gleznotāju) izstādes; Latvijā izdoto krievu autoru grāmatu ekspozīcijas; koncerti, teātru izrādes u.c. Tās bija garīgi bagātas, saistošas programmas, par kurām kā tādām var spriest no tā laika krievu laikrakstu "Segodņa" un "Segodņa Večerom" kā arī no latviešu preses materiāliem par šo krievu kultūras svētku norisēm Latvijā. Rīgu bieži apmeklēja citās valstīs dzīvojoši redzami krievu zinātnieki, filozofi, mākslinieki - īpaši populāri dziedātāji un teātrāļi - Šaļapins, M.Čehovs, Sobinovs, kuriem Rīgā dzīvoja radnieki; rakstnieki Bupins, Šmeļovs u.c. Arī viņi nereti tika iesaistīti Krievu dienas pasākumos.

Privātdocents V.Preobraženskis 1932. gadā izdevumā "Krievu diena" šo pasākumu sakarā rakstīja: "Radot savu kultūru, tas ir, paužot savu gribu, ieceres un jūtas darbībā, jebkura tauta - gluži tāpat kā individuāls cilvēks - tādējādi atsedz savu dvēseli, parāda savu bagātību, parāda, pēc kā tiecas un kas viņš būtībā ir."

1) Abizovs J. Krievu dienas tradīcijas. Rīgas balss. 1989., 9. jūn.

Krievu kultūras izpratnes praktiskā nozīme ir milzīga: tikai tas, kas izjutis un apzinājis savu dziļo radniecību ar savu tautu (tās vēsture ir mēnā vēsture), kas uztvēris un apguvis novēlējumus – dzimtās kultūras pamatus – tikai tas ir gatavs enerģiski un pilnīgi paust savu gribu jautājumā par savu nacionālītāti: kas viņš isti ir? Ar prātu un sirdi iedziļinoties savā dzimtajā kultūrā, es nonācu pie secinājuma, ka to var raksturot kā kristietisku pēc gara, nacionālu pēc satura, humanu pēc virziena."

V.Preobraženskis izsaka pateicību Latvijas valstij, kas aizmirstot pārinodarījumus pagātnē, atbalsta krievu kultūru, tās darbinieku iniciatīvas.

Pie pašiem nozīmīgākajiem, ilgstošākajiem un stabilākajiem krievu kultūras veidojumiem Latvijā pieskaitāms Krievu drāmas teātris, kas dibināts 1883. gadā un darbojas arī tagad. Izejot ceļā dažādām sabiedriski politiskām formācijām, tas spēja saglabāt un attīstīt savus nopietnos mākslinieciskos principus un vērtību sistēmu. 20. gadsimā sākumā teātris papildinājās ar spilgtiem māksliniekiem, kas te ierādās no Krievijas, Bulgārijas un citām valstīm. Aplūkojamā periodā Rīgas krievu teātrī darbojās izcila režisoru un aktieru plejāde – M.Muratovs, Mih.Čehovs, J.Jurovskis, A.Astrovskis, N.Barabanovs, E.Žihareva, M.Pavlova, G.Terehovs, J.Bunčuka u.c. Teātra repertuārā bija daudzi izcili krievu, Rietumeiropas un latviešu dramaturgu darbi.

Ar bagātām kultūras tradīcijām zīmīga Krievu dziedāšanas biedrība "Bajan" (dibin. 1863. gadā). Biedrība ar savu kori, mūziķiem, mūzikas zinātniekiem rīkoja izciliem krievu komponistiem (P.Čaikovskim, A.Borodinam u.c.) veltītus sarīkojumus, lekcijas, koncertus, kultūras pasākumus, piedalījās ikgadējās krievu kultūras dienās, Latvijas un reģionu dziesmu svētkos, latviešu dziedāšanas biedrības "Dziedonis" jubilejas pasākumos u.c. Kultūrdarbību sekmēja arī biedrība "Uļāi" ("Strops").

Liela loma krievu kultūras cementēšanā, attīstībā un propagandā bija krievu preseī. Lielākā dienas avīze bija "Segodņa", kas iznāca no 1924. līdz 1940. gadam. Tajā strādāja talantīgi

žurnālisti, bija savi līdzstrādnieki vairākās ārvalstīs. Izdevniecība "Segodņa" (to sauca arī par koncernu) laida klajā vairāku krievu klasiķu kopotos rakstus un atsevišķas grāmatas. Mūsdienų krievu rakstnieks Roalds Dobrovenskis izsaka izbrīnu par šo lielāko krievu avīzi Baltijā. Sapēmis no kāda kolekcionāra dāvinājumā "Segodņa" 10 gadu jubilejai veltīto avīzes numuru, kas izdots 1929. gada 29. septembrī, rakstnieks uzsver: "Kādu citu krievu avīzi, kas iespiesta četrās krāsās uz 64 lappusēm, es personīgi līdz šim neesmu redzējis. Taču tas nav galvenais. Ne tipogrāfijas krāsu svārs vai tirāžai ziedotais papīrs, bet avīzes sabiedriskais svārs, kas jūtams arī šodien, kas taisni satriec un šķiet vienkārši neaizsniedzams."¹⁾

Zīmīgi un joprojām aktuāli šajā avīzes numurā sacītie redaktora M. Ganfmana vārdi. No pašas dibināšanas sākuma avīze savu ceļu saistījusi ar Latvijas valstiskumu, ar piedalīšanos tā stiprināšanā. Mazākuma tautības Latvijā - nav "svešs" elements, nav "inorodci", bet pilsoņi, kuriem valsts kopīgā labklājība ir tikpat dārga kā tās vairākumam. Mazākuma tiesības, kas dod iespēju saglabāt un attīstīt tautiskumu, valodas un kultūras sasniegumus - ir tiesības, nevis privilēģija. Šīs tiesības - Latvijas vispārvalstisko tiesību sastāvdaļa un tā svarīgā un nepieciešamā ne tikai mazākumam, bet visai Latvijas tautai ... Starptautiskā arēnā mazākuma tiesību respektēšanā Latvija aizvien biežāk tiek minēta kā atdarināšanas cienīgs piemērs. Tā M. Ganfmanis 1929. gadā.

"Segodņa" jubilejas numurā publicēta Raiņa pēdējā intervija, ko viņš devis avīzei burtiski dažas stundas pirms savas nāves. Lūk, galvenās Raiņa domas, kas tajā pateiktas. Sava veida novēlējums un testaments. Tautu tuvināšanai, protams, jā sākas skolās Atsvešināšanās kaitīga ne tikai latviešiem, bet arī pašām nacionālajām minoritātēm. "Gribētos norādīt, - saka Raiņis - uz Šveici kā valsti piemēru, kur draudzīgi sadzīvo trīs tautas. Katram šveicietim, vienai, vai viņš vācietis, itālietis

¹⁾ Добровенский Р. Подарок доктора Фридрихсона. - "Вчера и завтра", 1990., с. II.

vai francūzis ir viena dzimtene - Šveice un visi viņi sevi sauc par šveiciešiem. Pie mums latviešu valodā nav pat īpaša vārda, kas apzīmētu latvijieti, atbilstošu vārdam "латвиец" krievu valodā. Es jau reiz aizstāvēju nepieciešamību ieviest mūsu lietošanā vārdu, ar kuru varētu apzīmēt visas Latviju apdzīvojošās tautas. Es liku priekšā vārdu "latvijietis", krieviski "латвиец".¹⁾

Avīze "Segodņa" par līdzstrādniekiem piesaistīja daudzus izcilus tā laika krievu rakstniekus, zinātniekus, sabiedriskos darbiniekus, neatkarīgi no dzīves vietas (arī Bupinu, Kupriņu, Hodaseviču, Aldanovu u.c.). Avīzē tika plaši atspoguļots Krievu teātra, Ebreju teātra, kultūras biedrību darbs. Avīzē ļoti regulāri, izvērsti un tolerantī atspoguļoja savās slejās latviešu literatūras, mākslas, kultūras dzīvi, par autoriem piesaistīja latviešu rakstniekus (Aspāziju, P.Rozīti, J.Akurāteri, J.Sudrabkalnu u.c.), žurnālistus, zinātniekus, māksliniekus.

Analogu darbu veica vakara avīze "Segodņa Večerom", kas uzmanību koncentrēja uz Rīgas dzīves un operatīvu starptautisko norišu atspoguļojumu. Par izcilākajiem koncertiem šajā avīzē raksti parādījās jau nākamās dienas numurā, bet par teātrī in-scenējumiem parasti trīs, četras dienas pēc pirmizrādes.

Aplūkojamā periodā vēl iznāca krievu izdevumi "Rižskij Kurjer" (1920.-1924.), "Slovo" (1925.-1929.), "Ponedēlnik" (1925.-1927.), nedēļas izdevums "Dļa vas" (1933.-1940.) un žurnāls "Perezvoni" (1925.-1929.), pedagogiskie žurnāli - Родная школа, Школа и жизнь, Юный читатель u.c.

Darbojās M.Didkovska apgāds, kas izdeva arī latviešu rakstnieku izcilākos darbus krievu valodā (Ed.Virzas "Straumēnas" 1939., u.c.).

Visus pēckara gadus krievu tālaika izdevumi - periodika, grāmatas, biļeteni u.c. tika ieslēpti specfonda krātuvēs, nepieejamās plašākai sabiedrībai. Jāpiebilst R.Dobrovenskim, ka mūsu neseno gadu cenzūra pārspēja gandrīz jebkura laikposma krievu cara cenzū u.

Krievu kultūras darbinieki Latvijā, tulkotājs Jurijs Abizovs, ilgus (apmēram piecpadsmit) gadus strādājis specfondos,

1) Сегодня, 1929, 29 сент.

apzināja visus izdevumus, izlasīja visu periodiku, kas iznākuši Latvijā laikā no 1919. līdz 1944. gadam. Viņš izveidoja šī laika periodikas rakstu rādītāju 2200 lappušu apjomā. Šo nozīmīgo izziņu krājumu par ilgstoši tautai slēptajām kultūrvērtībām neviena vietējā izdevniecība negēnās iespīest līdzekļu trūkuma dēļ. Šo lielo bibliogrāfisko vārdnīcu "Русское печатное слово в Латвии 1917.-1944." četros sējumos 1990.-91. gadā izdeva Stenfordā. Šo bibliogrāfisko retumu, kas izdots 200 eksemplāros un maksā 250 dolāru, autors uzdāvināja Latvijas Nacionālajai bibliotēkai.

Liela nozīme latviešu un humanistiskas krievu kultūras sakaru stiprināšanā bija N.Rēriha (1874.-1947.) biedrībai, ko sākmā vadīja ārsts Felikss Lūkins, bet pēc viņa nāves - rakstnieks Ričards Rudzītis. Biedrības darbība cieši vienoja tādas radniecīgus garus kā krievs Nikolajs Rērihs, lietuvietis Mikolajs Čurļonis un latvietis Ričards Rudzītis. Viņi bija gara tuvinieki tajā ziņā, ka savas tautās apjautuši senkultūras, mūžības elementus, meklēja to vietu pasaules kultūras kontekstā. Šīs apziņas lokā redās N.Rēriha gleznas un kultūresejas, M.Čurļona gleznas un mūzika, F.Lūkina grāmatas par Rērihu, R.Rudzīša literatūrfilozofiskās meditācijas "Nikolajs Rērihs - kultūras ceļvedis", "Māksla veidot savstarpējās attiecības", "Sirds gaismā", "Grāmata bērniem" u.c.

Pie Rēriha biedrības darbojās muzejs, izdevniecība "Uguns", kas laikā no 1930. līdz 1940. gadam izdeva 55 grāmatas - N.Rēriha darbus, tulkojumus, monogrāfijas par viņa mantojumu, koncepcijām, par Austrumu kultūru, saistītu ar Rēriha dzīvi un darbību.

Par N.Rēriha sirsnīgo un zinošo attieksmi pret Baltiju un Latviju īpaši liecina trīs esejiski apraksti "Latvija", "Lietuva", "Igaunija", kas tapuši Himalajos 1937. gadā un adresēti Rēriha biedrības kongresam Rīgā. N.Rērihs un Helēna Rēriha Rēriha biedrības sanāksmes dalībniekiem uzrakstīja plašu vēstījumu. Tajā, cita starpā, sacīts: "Padomājiet par garīgumu. Parunājieties par daļumu un par zināšanām. Sūtiet labus novēlējumus sieviešu

kustībai. Parūpējieties par kooperatīviem pasākumiem, par savstarpēju palīdzību, par jaunās paaudzes sirsnīgu atbalstu gaišās nākotnes vārdā.

Ar visu savu pašizliedzi mīliet pašdarbību. Bieži mēs esam novēlējuši jums tapt par jūsu valstu dižajiem pilsoņiem. Katra savas tautas valodā, radošajā darbā, kas top aizvien lielāks, jūs nesat tautai prieku un pilnveidošanos. Lai top! Atbalstiet cits citu, savstarpēji palīdziet vispārcilvēciskās kultūras darba druvā. Lai top!

Īsi pirms Latvijas okupācijas 1940. gadā paspēja iznākt grāmata "Literatūras piezīmes", ko krievu valodā laida klajā izdevniecība "Uguns". Tajā tika ievietota izcilā gleznotāja un domātāja, arheologa un ceļotāja, literāta un apgaismotāja apcere "Brāļu tautas". N.Rērihs ar gandarījumu atceras tās vairākās reizes, kad viņš ticies ar Latviju - ar Jūrmalā pavadītajām vasarām, ar Tukumu, Ķemeriem un citām vietām. Tur viņš iepazinies ar latviešu izciliem dēliem, senajām pilīm un teiksmām par senatni.

Pēc tam (1893.-1897.) ticies ar diviem latviešiem - brīnišķīgiem māksliniekiem Pēterburgas Mākslas Akadēmijā - Purvīti un Rozentālu. Viņi abi, būdami atšķirīgi savā daiļradē, saka Rērihs, piederēja vienotam, Latvijai tik raksturīgam tipam. Viņi ar saviem darbiem, ar darbaspējām un sirsnīgu biedriskumu ievada latviešu pasaulē un palīdzēja dziļāk to izprast. N.Rērihs augstu vērtē arheologu Baloža un Spicina veikumu. N.Rērihs, atceroties neaizmirstamās dienas Latvijā, raksta: "1903. gadā, mēs kopā ar Jeļenu Ivanovnu (N.Rēriha sieva. - P.Z.) apbraukājām vairāk nekā četrdesmit pilsētas un vēsturiskas vietas, bet mūsu brauciens pa Latviju vienmēr paliks atmiņā. Bez pašas Rīgas, Mitavas un Vēdenes mēs sīki apskatījām Vidzemes Šveici - visus šos apbrīnojami gleznieciskos un romantiskos pagātnes pieminekļus, kam tagad tādi daudzskanīgi nosaukumi kā Sigulda, Cēsis, Jelgava, Ventspils! Cik daudz brīnišķīgu un poētisku leģendu! Cik lielisku neolīta un bronzas laikmeta paraugu mums izdevās savākt! Cik reižu, apstājušies muižās un macītājmājās, mēs klausījāmies ār-

kārtīgi interesantus nostāstus par vecajiem laikiem. Un arī pati Rīga ar vecajiem dievnamiem un izcilo ērgelnieku aizveda mūs dižā pagātnē. Tiku uzgleznojis vairākas gleznas un studijas, kas tagad izklīdušas pa Kaliforniju un Kanādu. Arī tās kaut kur stāsta par Rīgu, par Mitavu un kā labestīgi sūtni atgādina par Latvijas skaistumu". Ar sirsnību N.Rērihs runā par saiknēm ar gleznotāju Prandi, komponistu Vitolu, ārstu, kultūras darbinieku Lūkinu un citiem. Viņš īpaši izceļ latviešu folkloras apbrīnojamo bagātību un tās neatkarīgo daļskanību mūzikā. "Tauta, kurai pieder tādi neatņemami dārgumi - tāda tauta moži strādās arī nākotnē." Latvija bagāta saviem kultūras pieminekļiem un jādara viss, lai tie netiktu izpostīti vai nolaisti. N.Rērihs pasvītro, ka to varētu sekmēt "mūsu Pakts par kultūras vērtību aizsardzību pasaules mērogā zem Miera karoga". N.Rērihs visai izvērsti pakavējās pie Valsts Prezidenta K.Ulmaņa augstu vērtējamām iniciatīvām savas tautas vestures izpētē, kultūras vērtību saglabāšanā un radīšanā. Savu rakstu, veltītu Latvijai, N.Rērihs nobeidz ar vārdiem: "Oik liels prieks dzirdēt, ka Latvija tik ļoti tiecas saglabāt tautas dārgumus, citiem vārdiem sakot, tā tiecas paplašināt tautas apziņu. Šajos kopējos gaišajos ceļos ir ļoti patīkami nodot sveicienu un sirsnīgu vārdu".

Lielā mērā pateicoties Rēriha biedrības darbībai Rīgas pilsetas muzejā nokļuva tik daudz lielisku Rēriha gleznu un Latvijā tika izdotas N.Rēriha grāmatas "Svētības ceļi" (1924.), "Vārti nākotnē", "Nesatricināmais" (1936.).

N.Rēriha biedrības darbība tika pārtraukta 1940. gadā kā nevajadzīga padomju iekārtai. Tās vadītājs R.Rudzītis tika izraidīts Golgāta ceļos Sibīrijā, kur no 1948. līdz 1954. gadam Intā un Abezā pavadīja savas dzīves smagākos un pazemojošākos gadus - par to, ka ar ideālista degsmi tiecās cilvēkus tuvināt patiesai tautu un kultūru draudzībai, kosmiskajai, dvēseliskajai, mākslas gaismai.

1988. gadā N.Rēriha biedrības darbība Latvija tika atjaunota. Gaismas un garīguma nemirstīgā tradīcija turpinās. Ar Latvijas kultūras fonda atbalstu Rēriha biedrība izdevusi vairākus

nozīmīgus žurnāla-biļetena numurus, kuros daudz saturīgu materiālu, saistītu ar N.Rēriha biedrības ideju un interešu loku.

Saprotams, ka spilgtu, pilnvērtīgu, arī citas tautas piesaistošu kultūru var radīt tikai personības.

20.-30. gadi zīmīgi ar lielas, spēcīgas krievu kultūras personību kopas darbību Latvijā. Šodien, kā latviešu, tā arī tagadējā krievu sabiedrība, par viņiem nezina neko, vai zina ļoti maz.

Minēsim tikai dažus no šī spilgtā aeropāga, lai radītu vismaz aptuvenu priekšstatu par viņiem.

Kalistratovs Žakovs (1866.-1926.). Oriģināls domātājs, rakstnieks, folklorists, etnologs un pedagogs, filozofijas profesors. Dzīvoja un darbojās Rīgā no 1921.-1926. gadam. Viņš radīja savu īpatnēju filozofijas mācību - limitismu. Vairāki pētījumi par K.Hamsuna, L.Andrejeva, F.Dostojevska filozofiskajiem uzskatiem. Rīgā tika radīta limitistu biedrība, kas no 1922. gada atradās Kr.Valdemāra ielā 57/59 - 23. Biedrības sanāksmes, Žakova lekcijas apmeklēja arī Rainis un Aspāzija. Rainis atdzejoja K.Žakova poēmu "Biarmija" latviski. Žakova spalvai pieder autobiogrāfisks četrspējumu prozas darbs "Caur dzīves ierindu" ("Червозь строй жизни"), ko ļoti augstu novērtēja M.Gorkijs ("tas ir ļoti interesants darbs, baigi spēcīgs ..."). 1929. gadā Rīgā iznāca K.Žakova darbs "Limitisms . Zinātnu, filozofiju un reliģiju vienība" (kr. val.). Par K.Žakovu ievietots rākots "Īsās literatūras enciklopēdijas" 9. sējumā. (M., 1978.).

Igors Činnovs (dz. 1909.) dzejnieks. Dzimis Tukumā, beidzis Lomonosova ģimnāziju, Latvijas Universitātes juridisko fakultāti. Diplomdarbu uzrakstīja par divkauju problēmu kā krimināltiesību aspektu. Uzrakstīja latviski, spožā stilā. 20. gadu beigās sāka publicēt dzeju, uzrakstīja pavisam astoņus krājumus, Latviju atstāja 1944. gadā. Parīzē pasniedza krievu valodu un literatūru. No 1953. gada līdz 1962. gadam dzīvoja Vācijā, nodarbojās ar krievu dzejas teoriju un Osipa Mandelštāma daiļrades izpēti. 1962. gadā viņu uzaicina uz ASV Kanzasas Universitātes krievu literatūras katedru par adjunktprofesoru. Kopš 1977. gada pen-

siņā. Bez viņa dzejoļiem Rietumos neiznāk neviena krievu dzejas antoloģija un plašāks dzejas apskats.

Sergejs Minclovs (1870.-1933.), bibliogrāfs, rakstnieks, bibliofils. Vairāku bibliogrāfisku darbu autors. Redzamākais no tiem "Piezīmju, dienasgrāmatu, atmiņu, vēstulu un ceļojumu apraksti, kas attiecas uz Krievijas vēsturi un publicēti krievu valodā". S.Minclovs savāca kopā retas grāmatas un izveidoja vienu no lielākajām privātbibliotēkām Krievijā. Uzrakstīja vairākus saistošus piedzīvojumu romānus. S.Minclova darbus labprāt izdeva Rīgas izdevniecība "Vostok", iespieda žurnāls "Perevo-ni". Ieradies Rīgā 20. gados, savā dzīvoklī ierīkoja kaut kā muzejam līdzīgu. Par tā likteni pagaidām nekas nav zināms. Miris Rīgā, apglabāts Pokrova kapos. Kapu kopj baltslāvu biedrības biedri.

Sergejs Vinogradovs (1869.-1938.) gleznotājs, akadēmiķis. Dzīves pēdējos trīspadsmit gadus pavadīja Rīgā. Vadija mākslas privāstudiju. Regulāri piedalījās izstādēs pats un organizēja savu audzēkņu darbu skates. Daudz gleznoja Latgales ainavas, visbiežāk kopā ar savas studijas audzēkņiem. S.Vinogradova pēdējā izstāde notika Rīgā 1936. gadā. Lielāko daļu viņa darbu vēlāk uz ārzemēm aizveda sieva. Ap desmit S.Vinogradova darbu glabājas Latvijas Valsts Mākslas muzejā, to skaitā "Agra pavasaris", "Latgales ainava", "Karstā diena", "Sievas portrets".¹⁾

Mstislavs Dobužinskis (1875.-1957.) gleznotājs, grafiķis, teātra dekorators. Viens no redzamākajiem "Mir iskusstva" pārstāvjiem. 1924.-1925. g. dzīvoja Rīgā. Viņš vislabprātāk strādāja Vecrīgā, radot vairākas senpilsētas ainavas. 1924.-1925. gada izstādē M.Dobužinskis piedalījās ar 169 darbiem - eļļas gleznām, akvareļiem, litogrāfijām. 1925. gada otrā pusē sarīkoja personālizstādi grāmatu veikala salonā Kr.Valdemāra ielā 17. Dzīvodams Lietuvā - Kaupā, Dobužinskis 1930. gadā sarīko izstādi.

1) Detalizētāk sk. Подберезина Е. Хочется жить и писать ... "Вчера и завтра", 1990, с. 15.

Par M.Dobužinska darbiem savus vērtējumus izsaka J.Siliņš, G.Šķilters. M.Dobužinskis rakstīja dzejoļus un memuārus. Lietuviešu baleta viesizrādēs skatītājus priecēja M.Dobužinska dekorācijas. Daži M.Dobužinska darbi glabājas Latvijas Valsts Mākslas muzejā.

Aleksandra Spredova, gleznotāja. Dzimusi Penzā. 1920. gadā 14 gadu vecumā ar ģimeni ierodas Rīgā un tē māsas Olimpiādes Līšinas ģimnāzijā. Mācījās S.Vinogradova gleznošanas studijā, vēlāk kļuva par studijas vadītāja sekretāri. Biedrība "Estētika" 1935. gadā 22. novembrī Elizabetes ielā rīko krievu mākslinieku izstādi. Līdzās tādiem izciliem gleznotājiem kā V.Kustodijevs, S.Vinogradovs, M.Dobužinskis, Z.Serebrjakova, A.Benuā, S.Maļavins tiek izstādīti arī A.Spredovas darbi. Pēc tam seko citas izstādes. Mākslinieces darbi, kuros dominē Latgales ainavas, Vecrīga, Krīmas, Vidusķrievijas skati, ļoti daudzi ziedu gleznojumi, atrodas galvenokārt privātkolekcijās un rīdzinieku mājās. Kādā no Šveices muzejiem atrodas S.Vinogradova glezna, kurā portretēta A.Spredova krievu nacionālajā tērpā.

Vasilijs Sinaiskis (1876.-1949.) LU tiesību profesors. Viņa asistents A.Pavārs 1939. gadā sastādīja V.Sinaiska darbu bibliogrāfiju, kurā fiksēti ap 500 zinātniskie un populārzinātniskie darbi. 1944. gadā atstāt Rīgu un doties uz Rietumiem, uz Beļģiju lika presē publicēt NKVD sastādītie saraksti, kuros bija arī V.Sinaiska vārds. Tie bija paredzēti otrajam izsūtīšanas etapam (pēc 1941. g. 14. jūnija). Kā zināms, pirmais izsūtīšanas vilnis bija 1941. gada 13.-14. jūnijā, otrā īstenošanu neļāva karš.

Sergejs Karačevcevs (1896.-?). Žurnālists, izdevējs ("Oriēnts", "Paseule" - "Мир"). Garstāsta autors, vairāku krājumu sastādītājs. Arestēts 1940. gadā 17. jūnijā (!), tālākais liktenis nezināms.

Mihails Kločkovs (?-?). Dzejnieks. Žurnāla "Mansarda" līdzredaktors. Arestēts un izsūtīts uz Magadanu.

Sergejs Koreņevs (1893.-?). Skolotājs, avīzes "Slovo" līdzdarbinieks, 1939.-40. g. Rīgas Krievu biedrības priekšsēdētājs.

Arestēts 1941. gada 7. jūnijā, tālāko ziņu nav.

Ivans Koriļjevs (?-1978.). Jurists. Augšpils pagasta sekretārs. Saeimas deputāts, avīzes "Полос Надежды" (1934.) dibinātājs. Represēts. Atgriezās Rīgā un mira nespējnieku patversmē. 1941. gada jūnijā 12 zemnieku skaitā Gauru pagastā (Abrenes apriņķī) tika nošauts viņa brālis Aleksandrs.

Mihails Krivošapkins (1888.-1943.). Beidzis Politehnisko institūtu. Būvējis elevatorus visā Krievijā. Latvijā būvēja tiltus. Krievu inženieru biedrības vicepriekšsēdētājs. Sporta (ģimnastikas) biedrības "Sokol" priekšsēdētājs.

Vēl jāmin vairāki krievu rakstnieki un žurnālisti, kas ar savu darbību un darbiem atstājuši jūtamas pēdas. Savā laikā populārais rakstnieks M. Breško-Breškovskis (pseidonīms Matadors), kas sadarbojās ar žurnālu "Дьял vas". Viņš Rīgā ne tikai publicēja savus darbus, bet arī izdeva nozīmīgākos K. Čukovska, V. Katajeva sacerējumus, Ilfa un Petrova "Divpadsmit krēslus".

Žurnālists V. Leri-Klopotovskis, kas šajā darba laukā bija nostrādājis 30 gadus, pēc Oktobra apvērsuma dzīvoja Berlīnē, pēc tam pārcēlās uz Rīgu. Viņš publicēja daudz nozīmīgu rakstu, īpaši teātra recenziju avīzē "Segodņa". Vairākas viņa lugas iestudēja Krievu drāmas teātris. Kopā ar L. Lolo viņš izdeva satīrisku albūmu dzejā "Tur" un vairākus citus darbus.

Aktīvs "Segodņas" līdzstrādnieks bija arī pēterburdzietis - dzejnieks un publicists Jurijs Galičs, kas uz Rīgu pārbrauca 1928. gadā. Viņš publicēja daudz dzejoļu, publicistisku rakstu, feļetonu. 40. gados NKVD vajāts, viņš 63 gadu vecumā izdarīja pašnāvību.

Jūtama loma krievu progresīvās un latviešu zinātnes sakaru stiprināšanā bija vēsturnieka Roberta Vipera (1859.-1954.) un viņa dēla Borisa Vipera (1888.-1967.) darbībai Rīgā. R. Vipers lasīja lekcijas LU 1924.-41. g. Latvijas vēsturē R. Vipers pētījis 18. gs. Vidzemes apgaismotāju darbību, Latvijas zemnieku sociālekonomisko stāvokli un dzimtbūšanas evolūciju, polemizējis ar vācbaltu vēsturniekiem Baltijas jautājumos.

B. Vipers dzīvoja un strādāja Latvijā no 1924.-1940. gadam.

Lasīja lekcijas LU un LMA, sākumā ar tulka palīdzību, bet pēc 3-4 gadiem jau labā latviešu valodā. Dažādos izdevumos latviešu valodā viņš publicē ap 30 rakstu un vairākas grāmatas: "Latviešu māksla" (1927.), "Latvijas māksla baroka laikmetā" (1937.), "Jāzeps Grosvalds", "Džotto" (1938.), "Mākslas likteņi un vērtības" (1940.). Protams, joprojām mīkla ir un paliek tā, ka, neraugoties uz Viperu ģimenes darbību "baltajā, buržuāziskajā" Latvijā neviens no viņiem netika ne mazākā mērā diskriminēti, bet gandrīz visi citi - 30. gadu krievu kultūras darbinieki tikai nežēlīgi represēti.

J.Abizovs un B.Pļuhanovs ir izveidojuši (pagaidām nepilnīgu) martiologu par tiem Latvijas krievu kultūras darbiniekiem, kurus Staļina konstitūcijas karstā saule "sakarsēja" un Latvijas sarkanarmiskie "atbrīvotāji" atbrīvoja no brīvības un daudzos gadījumos - arī no dzīvības jau 1940. un 1941. gadā.

Minēsim tikai dažus no viņiem. Pilnīgs saraksts aizņemtu ļoti daudz vietas.

Nikolajs Abramovs (1906.). Krievu ģimnastikas biedrības "Sokol" aktivists. Arestēts 1940. gada 8. jūlijā. 1 gads cietumā, 8 gadi nometnēs Čukotkā, 8 gadi izsūtījumā Magadanas apgabalā. Atgriezies Rīgā 1956. gadā.

N.Antipovs (1894.-?). Studējis LU juridiskajā fakultātē, nodibinājis korporāciju "Rutēnija". Viens no "Krievu gadagrāmatas" redaktoriem. Precīzs aresta laiks un tālākais liktenis nav zināms.

Arkādijs Baumanis (1891.-?). Apavu tirgotājs, grāmatas "Tas, ko nevar aizmirst" (1931.) autors. Arestēts 1941. gadā, vairāk nekādu ziņu nav.

Sergejs Belogrudovs (1915.-1977.). Mācījies LU, nepaspējis nokārtot valsts eksāmenus. Skautu vienības loceklis korporācijā "Rutēnija". Dažādos cietumos un izsūtījumā pavadījis 19 gadus, Rīgā atgriezies 1960. gadā, slimojis ar tuberkulozi un citām kaitēm.

Jelena Berkgoļca (1907.-1984.). Krievu studentu korporācijas "Sororitas rosica" vecākā, Rīgas krievu biedrības sekretāre

1939. gadā. Arestēta naktī no 13. uz 14. jūliju 1941. gadā. Sešus gadus pavadījusi Gulagā, žēlsirdīgi tiecoties palīdzēt citiem ieslodzītajiem, to skaita Emilijai Benjamīnai. Rīgā atgriezies 1960. gadā.

Ivans Zavoloko (1897.-1984.). Macījies čehu Karļa Universitātē, tiesību zinātņu kandidāts. Reti sastopamu inkunābulu pazinējs pie kura konsultējušies akadēmiķi. Avīzes "Слово" sekretārs (1928.-29.). Krievu senatnes izpētes biedrības atbalstītāju radītājs. Izdeva žurnālu "Родная старина". Kā jau atzīmēts, bija pasniedzējs krievu ģimnāzijā. 1940. gadā arestēts, 17 gadus pavadījis Gulaga lēģeros un izsūtījumā. Nometnē zaudējis kāju. Paglabāts Rēzeknē.

Nikolajs Istomins (1907.-1971.). Skolotājs Lomonosova ģimnāzijā, dzejoļu krājuma "Ziedonis" (1928.) autors, avīzes "Segodna" līdzstrādnieks. Avīzes "Новорот" (1932.) redaktors. Arestēts naktī uz 1941. gada 14. jūniju. Notiesāts uz 5 gadiem. Rīgā 1948. gadā beidza filoloģijas fakultāti. Pēdējos gados dzīvoja Maskavā, kur laidis klajā grāmatu "Kā rodas vispārējā valoda".

Melentijs Kalistratovs (1896.-?). Skolotājs, no vecticībniekiem. Saeima deputāts. Precīzs aresta laiks un tālākais liktenis nav zināms.

Olga Popova (1904.-1976.). L.Tailovas ģimnāzija. Universitātes krievu institūts. Arestēta kopā ar māti un izsūtīta uz Sibīriju. (Усольск). No 500 cilvēkiem, kuru vidū (etapa pārsūtījumā) viņa atradās, dzīvi palika 100 cilvēki. Rīgā atgriežas 50. gados, paglabāta Dubultu kapos.

Aleksandrs Popovs (1907.-1943.). Lomonosova ģimnāzija, Latvijas Universitāte. Korporācija "Fraternitas Arktika". Inženieris celtnieks. Notiesāts uz 10 gadiem, gājis bojā aptuveni 1943. gada janvārī.

Nina Popova (1912.-1974.). Beigusi Universitātes Krievu institūtu. Arestēta kopā ar ģimeni. Notiesāta uz 6 gadiem lēģerī (konc. nometnē pie Kanskas), bija lieciniece brāļa nāvei un tajā pašā laikā saņēma ziņu par mātes nāvi. Tas viņu noveda līdz

nervu sabrukumam, no kura paglābe draudzība ar izsūtīto Fedotu Supruženko, SA virsnieku, kurš bija notiesāts uz nāvi jau 1934. gadā un pēc tam nāves sods nomainīts uz 10 gadiem ieslodzījuma. Tikai 1946. gadā viņiem atļāva apprecēties. Pēc dažiem mēnešiem F. Supruženko atkal arestēja. N. Popova atkal gaidīja viņa atbrīvošanu. Abi, galēji izmocīti, miruši 70. gados, apglabāti Ziepniekkalna kapsētā.

Stepans Posevins (1880.-1941.). Rīgas politehniskais institūts, piedalīšanās japāņu un pasaules karā. Vairāku grāmatu par piedzīvotajiem kariem autors. (1913., 30. gadi). Arestēts 1940. g. 20. jūlijā (1). Nošauts Katlakalnā 1941. gada pavasarī. 1941. gada 13. jūnijā arestēta viņa sieva, liktenis nezināms.

Vasilijs Preobraženskis (1897.-1941.). Tartu universitāte. Maģistra grādu aizstāvējis Prāgā, Latvijas Universitātes Krievu institūta privatdocents. Garīdznieks un vairāku grāmatu autors. Arestēts naktī uz 1941. gada 14. jūniju. Miris 1941. gadā 23. oktobrī Usollagā.

Hermanis Roze (?-?). Lomonosova ģimnāzija. Skautu vienības loceklis. Arestēts 1940. gada 6. jūlijā, miris koncentrācijas nometnē Uhtā.

Andrejs Rudins (1898.-?). Avīzes "Segodņa" līdzstrādnieks. Izdevniecības "Valters un Rapa" krievu nodaļas vadītājs. Arestēts 1941. gadā. Vairāk nekādu ziņu nav.

Sergejs Cīvinskis (1895.-?). Avīzes "Segodņa" karikatūrists. Rīgas centrālcietums, izsūtījums. Miris kara sākumā Kolimā.

Igors Edomskis (1902.-?). Em. Svedenborga grāmatas "Jaunā Jaunzēlande un tās nozīme" tulkotājs. Notiesāts uz 10 gadiem bez tiesībām sarakstīties. Bijis kopā medpunktā ar izsūtīto slaveno ukraiņu rakstnieku Ostapu Višņu. Ar nošautā diplomāta Jofes sievu Marju un nošauto ģenerāļu Tuhačevska un Radzivska meitām. Te uz 1000 slimajiem bija 70 ārsti ar zinātniskajiem grādiem. Neraugoties uz kvalificēto personālu, 1946. gadā Igors Edomskis mira no dizentērijas.

Jā, 1940.-41. gadā pēc Latvijas okupācijas tika arestēti, represēti gandrīz visi redzamākie krievu kultūras darbinieki

Latvijā. Bez augšminētajiem vēl var nosaukt avīzes "Segodņa" līdzstrādniekus Borisu Haritonu (starp citu, pašreizējā akadēmika Jūlija Haritona tēvu), Edgaru Mahtusu, Izraēlu Teitelbaumu, Mihailu Milrudu un Rūdolfu Celmu. Tikai insults glāba no aresta Pjotru Pilski, viņš nomira mājās, oot ne cietumā. Tika arestēti skolotāji un folkloristi Sergejs Saharovs un Ivans Frīdrihs (krietna daļa viņa savāktu materiālu joprojām netiek izmantoti); arestēts un cietumā aizgājis bojā dzejnieks Gerasims Lugins; 1940. gadā beidzis dzīvi pašnāvībā rakstnieks Jurijs Gaļičs; arestēts un izsūtīts skolotājs un žurnālists Arsēnijs Formakovs; arestēts un cietumā gājis bojā tiesību zinātnieks un dzejnieks Pjotrs Jakobi; arestēts un gājis bojā mākslinieks Cīvinskis; arestēti un gājuši bojā sabiedriskie darbinieki Tihonickis, Trofimovs un citi. Vairāku personību tragiskie bojā ejas apstākļi līdz šim vēl nav noskaidroti.

Ārzemēs izdotas grāmatas par no Latvijas deportētajiem iedzīvotājiem "Šie vārdi apsūdz" ("These Names Accuse") un "379 Baigā gada dienas", kurās fiksēta liela daļa no izsūtītajiem. Šo grāmatu sakarā advokāts Andris Grūtups raksta: "Kāds ir kopiespāids par šiem izdevumiem? Bija radies maldīgs priekšstats, ka no Latvijas deportēti tikai latvieši. Pārskatot sarakstus, redzams, ka izvests arī ievērojams skaits Latvijas krievu - desmitiem Smirnovu, Solovjovu, Sokolovu, Semjonovu, Saveljevu, Orlovu, Novikovu, Ņikiforovu, Ņikitinu, Morozovu, Mihailovu, Kuzņecovu, Kuzminu, Kudravcevu, Konstantinovu, Kņazovu un citu cilvēku ar slāvu uzvārdiem un vārdiem. Tik tiešām "īsteni internacionāle" akcija! Tagad zinām, ka no Latvijas togad tika deportēti 5000 ebreji. Interesanti būtu paskaitīt, cik pavisam aizveda Latvijas krievu? Domāju, arī šis skaitlis būtu iespējams.

Piemīpās sarakstus sastādījuši cilvēki, kuriem bija milzīga vēlētānās, bet daudz mazāk iespēju veikt šo darbu līdz galam, jo viņu rīcībā nebija arhīvu.

Turpretī mēs gandrīz 50 gadu laikā neesam izdarījuši neko, kaut gan "mūsu rīcībā" ir arhīvi un, domāju, diezgan precīzas

ziņas".¹⁾

Staļina "nacionālās politikas" un stegnācijas gados tika derīts viss, lai noslāpetu šejienes krievu iedzīvotāju vesturisko atmiņu, atsvešinātu no 20.-30. gadu veikuma, potētu šovinisma un lielvalstiskā impērisma ideoloģiju.

Tikai brīvas un vispusīgi attīstītas kultūras apstākļos var nodrošināt Latvijā dzīvojošo tautu mieru un sadarbību. Tas var notikt, ja krievu iedzīvotāji nopietni tieksies saglabāt un attīstīt savu nacionālo kultūru tās labākajās tradīcijās un reizē respektēt latviešu kultūras tradīcijas un savdabību. Taisnība Knutam Skujeniekam, kad viņš saka: "Savdabība vienmēr pievilcīga, bet etniskās īpatnības rada vēlēšanos gūt pievilcīgāku priekšstatu par veselas tautas "garu". Tas tuvinā dažādas kultūras veirāk, nekā bezveida internacionālisms ..." Bet, ka ar kultūru un kultūrattiecībām ne tuvu viss nav kārtībā, liecina tas, ka par Latvijas Krievu kultūras biedrības nodibināšanos priecājās latvieši, priecājās daudzi dažādu tautību progresīvie darbinieki, taču nerada atsaucību ne oficiālajos Maskavas, ne vietējos krievu funkcionāros. Pat Pareizticīgo tempļa krustus izgatavoja VFR dzīvojošais latvietis ..."²⁾ Nodibināta Latvijas Krievu biedrība, kas pulcina ap sevi galvenokārt tos progresīvos krievu inteliģences pārstāvjus, kas dzīvo Latvijā. Taču līdz šim tai samērā maz izdevies iespaidot to lielo krievu iedzīvotāju masu, kas "mehāniski" iepludināta Latvijā un kuras dzīvesveids un apziņa līdz pat pēdējam laikam bijuši patērnieciski "mehāniski".

BALKRIEVU MINORITĀTES KULTŪRAKTIVITĀTES

Pēckara gados Kalnērziņa, Pelšes un Vosa valdonības laikā Latvijā tika atzīta tikai viļpusīga kultūras attiecību iespēja -

1) Grūtups A. Tautas likteņgrāmata. IM, 1989., 25. martā.

2) Интеллигентность - духовная примета.- "Вчера и Сегодня", 1990, с. 15.

tā sauktajā latviešu un krievu kultūras sakaru formā, protams, tā laika ierobežotajās izpausmēs un pieļāvmā. Jau 1940.-41. gadā tika likvidētas visas minoritāšu kultūras apvienības, biedrības un šī nihilistiskā attieksme turpinājās vairākus pēckara gadu desmitus. Visi, kas nebija latvieši, balstoties divkosīgajos "internacionalizācijas" principos, tika iekļauti t.s. krievvalodīgo izplūdušajā kategorijā un būtībā savā vairākuma tika pakļauti rusifikācijai. Visvairāk rusifikācijai tika pakļauti baltkrievi, kā krieviem etniski (valodas ziņā) tuvākā slāvu tauta. No Latvijā dzīvojošajiem 119,7 tūkstošiem (1989.) baltkrievu tikai 38 tūkstoši atzina baltkrievu valodu par savu dzimto valodu, 77 tūkstoši - krievu, bet 3000 - latviešu valodu. Tas liecina par izteiktu nacionālnihilismu, kas radies padomju "nacionālās politikas" rezultātā. Pašā Baltkrievijā pilnīgi pārkrievoiti pilsētu iedzīvotāji, baltkrievu valoda tikpat kā pilnīgi izspiesta no izglītības, kā arī citām kultūras un sabiedriskās dzīves jomām un baltkrievu humanitārās inteliģences pārstāvji runā par dziļu nacionālās identitātes krīzes stāvokli. Kā jau atzīmēts, Latvijas Republikā, atbilstoši minoritāšu iedzīvotāju skaitam un īpatnībām, tika organizētas nacionālās skolas un citi kultūras iestādījumi. Tas pilnā mērā attiecās arī uz baltkrieviem, kuri 30. gadu vidū veidoja 2,5 % no Latvijas iedzīvotājiem.

Kā pierādījuši latviešu arheologi, kranialogi un antropologi pastāv tuva antropoloģiska radniecība starp to baltkrievu atzaru, kas dzīvo Latvijas tuvumā un Latgales latviešiem. Latgales latvieši un baltkrievi ilgi dzīvoja kopā. Daudzi Latvijas autori (J. Endzelīns, E. Blese, Jurjānu Andrejs, Maksis Goldins) atzinuši Latgales latviešu un baltkrievu ievērojamo garīgo tuvinību, kas atspoguļojusies mitoloģijā, folklorā, tautas mūzikā. Baltkrievu pirmās baznīcas Rīgā dibinātas jau XVI gs. (sv. Mikolas baznīca) un XVIII gs. (sv. Troicas baznīca). Tā bija arī baltkrievu mākslas elementu (svētbildes, baznīcas grāmatas, svečturi u.c.) ienākšana pilsētas dzīvē.

Latvijas baltkrievi 20. gadu sākumā savā absolūtajā vairā-

kumā dzīvoja galvenokārt Latgalē un Ilūkstes apriņķī, bija galvenokārt sīkzemnieki, kalpi un gadījuma darbu strādnieki. Tikai nedaudz pāri 15 % no viņiem prata latviešu valodu, gandrīz nemaz nebija savas inteliģences. Sabiedriskās aktivitātes (salīdzinot ar vāciešiem, krieviem, ebrejiem u.c.) bija ļoti maz. Kaut arī baltkrievi Latgalē un Augškurzemē dzīvoja ap 200 gadus, līdz ar latgaliešu vairumu viņi atradās viszemākajā sociālajā līmenī ar mazattīstītu nacionālo apziņu. Situāciju sarežģīja baltkrievu dalījums katoļos un pareizticīgos, kālab uz viņu pārstāvēniecību pretendēja gan poļi, gan krievi. Tas radīja zināmus sarežģījumus, apspriežot baltkrievu jautājumu kā Latvijas Satversmes Sapulcē, tā Saeimā.

Tācu līdz ar neatkarīgās Latvijas valsts nostiprināšanos, arī šejienes baltkrievu kultūrdarbs tika pamazām iekustināts.

Ar Raiņa aktīvu atbalstu Izglītības ministrijā 1921. gadā tika iedibināta baltkrievu skolu pārvalde, ko sāka vadīt Sergejs Saharovs, bet par skolu inspektoru nozīmēts Konstantīns Jezavitsovs. Šajā pašā gadā sanāca baltkrievu skolotāju kongress, kurā nolēma atvērt savas pamatskolas Latgalē un Augšzemē. 1922. gadā Daugavpilī atvēra pirmo baltkrievu valsts vidusskolu. Privātā vidusskola sāka darboties arī Ludzā. Šajā laikā izveidojās baltkrievu pamatskolu tīkls (23 skolas), divas baltkrievu ģimnāzijas sāka darboties Rīgā, viena Liepājā. Tika izveidota baltkrievu skolotāju biedrība.

1921. gadā nodibinājās baltkrievu biedrība "Bakauščina" (Tēviņa) Latgalē. Tai bija visai lieli nopelni kultūrdarba izvērsēšanā. Ta daudz nodarbojās ar izglītības organizēšanu un pānāca, ka 1924./25. mācību gadā baltkrieviem jau bija 36 pamatskolas ar 2088 skolēniem. Biedrība sekmēja baltkrievu muzikālās folkloras pašdarbības kopu veidošanu un citus pasākumus. Rainis kā Saeimas deputāts (un vēlāk - kā Izglītības ministrs) sekmēja baltkrievu izglītošanu un citu kultūrdarbību. Ar viņa palīdzību tika nodibināta baltkrievu teātra biedrība. Pēc viņa iniciatīvas baltkrievu teātra trupa 1924. gadā uztājās ar izrādi uz Nacionālā teātra skatuves. Baltkrievu Tautas teātra pēdējā iz-

rāde notika Rīgā Latviešu biedrības namā 1939. gada maijā. Ar laiku no baltkrievu vidus nāca redzami mākslas, izglītības darbinieki, kas bagātināja Latvijas kopkultūru. Par Liepājas Drāmas un operas teātra solisti kļuva Nadina Komisāre. Vīpa beidza Daugavpils baltkrievu ģimnāziju un Latvijas valsts konservatoriju. Baltkrievu skolotājs un etnogrāfs, jau minētais S.Saharovs 30. gadu beigās vāca folkloras un etnogrāfijas materiālus. Latviešu baltkrievu biedrība 1940. gadā izdeva S.Saharova grāmatu "Latgales un Ilūkstes baltkrievu tautas dailrade". Tajā analizēta vietējo baltkrievu, latgaliešu folkloras un etnogrāfijas savstarpējā mijiedarbe.

1925. gadā Latvijas baltkrievu kopiena izveidoja savu politisko organizāciju "Baltkrievu - vēlētāju biedrība" ("Товарищество"). Nodibinājās (1924. gada 20. decembrī) biedrība "Baltkrievu māja" ("Беларуская хата"), kas izvērsa kultūrizglītības darbu. To veica arī biedrības "Frasveta" (dib. 1926.), "Rup" - ("Dīgsti") (1924.) Rīgā, "Aratai", "Kultūra i praca" (1927.). Pēdējā ar izdevniecības un tirdznieciskās darbības tiesībām. 1927. gadā tika oficiāli registrēta "Baltkrievu teātra biedrība Latvijā", ko atbalstīja Latvijas Kultūras fonds. Vēl darbojās dažas kooperatīvās un savstarpējās palīdzības biedrības, lauksaimniecības biedrība Daugavpilī.

Iznāca vairāki baltkrievu preses izdevumi - avīze "Baltkrieva balss", mēnešraksts "Baltkrievu skola Latvijā", žurnāls zemkopjiem "Saimnieks". Bez tam ģimnāziju audzēkņi izdeva savus žurnālus dzimtajā valodā. Darbojās divi baltkrievu pašdarbības teātri - Daugavpilī un Ludzā, vairākas kultūras biedrības, dažas saimnieciskās struktūras, sava dzejnieku apvienība.

Vienotošais un finansiālā atbalsta centrs bija Izglītības ministrijas Baltkrievu pārvalde un visaktīvākie - lauku un pilsētu baltkrievu skolotāji (Konstantīns Jezavitovs, Sergejs Saharovs, Mikola Dzjamidovs u.c.).

Jāatzīmē, ka viens no visaktīvākajiem baltkrievu kultūrdarbībā bija 1927. gads. Bet Padomju Baltkrievijā šajā pašā gadā noritēja gluži pretējs process - nacionālās valodas lietošana

tika aizliegta lietvedībā, armijā, sāka sarukt baltkrievu skolu skaits. Viss nacionālais tika bargi nīdēts, kultūras darbinieku lielākā daļa - represēti. Latvija zināmā mērā kaut uz laiku kļuva par baltkrievu kultūras rezervātu miniatūrā.

Neatkarīgā Baltkrievijas Tautas republika pastāvēja tikai no 1918. gada 25. marta līdz jūnijam un gandrīz visi tās aktīvākie darbinieki tika pasludināti par nacionālistiem un represēti.

Taču arī Latvijā baltkrievu kultūrdarbs nenoritēja bez šķēršļiem un pārpratumiem. 1923. gada beigās Izglītības ministrijas inspektors it kā atradis Kapīņu pagasta baltkrievu skolā karti, kurā daļa Daugavpils, Ludzas un Ilūkstes apriņķu teritorijas it kā iekrāsotas kā Baltkrievijai piederīgas. Baltkrievijas skolu pārvalde tika apvainota valsts nodevībā, separātā rīcībā. Sākās plaša kampaņa pret baltkrieviem presē, kratīšanas un aresti, bet 1924. gada martā arī t.s. baltkrievu tiesas process. Baltkrievu skolu pārvalde, nenogaidot izmeklēšanas rezultātus, tika slēgta (1925.). Ludzas baltkrievu privātgimnāzija, vairākas pamatskolas darbu pārtrauca. Daļa audzēkņu atstāja baltkrievu skolas un pārgāja uz krievu skolām, kas kopumā veicināja baltkrievu rusifikāciju.

Alfrēds Staris, kas visai detalizēti izpētījis minēto lietu, secina:

"Kā jau varēja sagaidīt, izmeklēšana galu galā konstatēja, ka apsūdzība bijusi nepamatota: ģeogrāfiskā karte, kuras dēļ process faktiski tika ierosināts, bija izdota Viļņā baltkrievu grāmatu izdevniecībā. Tajā bija norādītas ne jau kaut kādas projektējamas valsts robežas, bet rajoni, kurus vairāk vai mazāk apdzīvoja baltkrievu iedzīvotāji. Kārlis Dēķens, aizstāvēdams baltkrievus, norādīja, ka neatkarīgās Latvijas pirmajos gados pat latviešu skolās bieži vien tika izmantoti cara laikā izdotie mācību līdzekļi, nemaz nerunājot par krievu un citu mazākumtautību mācību iestādēm. Visi procesa laikā apcietinātie baltkrievu skolotāji un sabiedriskie darbinieki tika atbrīvoti, darbību atjaunoja arī baltkrievu skolu pārvalde. Reakcionārie

spēki tomēr savu bija panākuši: procesa laikā baltkrievu skolu skaits bija stipri samazinājies. Slēgto mācību iestāžu darbību atjaunot vairs neizdevās. Šo skolu skolēni bija pārcelti uz krievu, poļu vai latviešu skolām. Arī turpmākajos gados skolēnu skaits baltkrievu skolās saruka. Vecāki nodeva savus bērnus citu tautību skolās vai arī paturēja mājās. Baltkrievu skolu pārvaldes priekšnieks šo parādību izskaidroja ar neizglīto to zemnieku bailēm no jaunām represijām, kas varētu sākties no valdības puses, ja viņi turpinās bērnus sūtīt baltkrievu skolās".¹⁾ Taču, neraugoties uz šo vairāk nekā bēdīgo gadījumu, 20.-30. gados tika veikts ievērojams kultūrdarbs baltkrievu iedzīvotāju vidū, baltkrievu kultūraktivitātes neaprima.

1940. gadā pēc Latvijas okupācijas baltkrievu kultūrdarība tika pilnībā pārtraukta.

1930. gada 27. novembrī tika atjaunota baltkrievu kultūras biedrība un nosaukta par "Svitanak" ("Rītausma"). No gandrīz 120 tūkstošiem Latvijā dzīvojošajiem baltkrieviem, biedrība 1990. gada pirmajā pusē apvienoja tikai 100 biedru. Vēlāk to skaits nedaudz pieauga. Biedrības priekšsēdētājs Sergejs Kuzņecovs šo mazaktivitāti izskaidro ar baltkrievu ilgstošo denacionalizācijas procesu, Baltkrievijas un vīetējās partokrātijas negatīvo attieksmi. Biedrība organizē baltkrievu valodas apguvi, baltkrievu izcilu kultūras darbinieku jubileju (apgaismotāja Franciska Skorinas 500. gadadienu u.c.) atzīmēšanu kā arī citas kultūraktivitātes. Aizvadītajos gados Latvijā dzīvojošo baltkrievu nacionālās un kultūrapziņas veidošanā paveikts ne mazums. Iedibinātajos preses izdevumos - žurnālā "Svitanak" un avīzē "Golas Belorusa" publicēti nozīmīgi raksti par Baltkrievijas vēsturi, kultūru, valodu, par baltkrieviem Latvijā un citiem jautājumiem. Iedibināta baltkrievu literatūras bibliotēka Rīgā Miera ielā 55. Darbojas bērnu mākslinieciskais ansamblis un studija "Vjasjolka". Darbojas svētdienas skola, iecerēts veidot stacionāru baltkrievu skolu Rīgā.

¹⁾ Staris A. Kas palika pavēnī ... "Izglītība", 1990., 17. okt.

Jāpiekrīt profesorei Ilgai Apinei tagadējo baltkrievu kultūrdarbības aktivistu vērtējumam: "Var apbrīnot nelielā baltkrievu inteliģences pulciņa (S.Kuzņecova, V.Celeša u.c.) enerģiju un apņēmību veidot Rīgā baltkrievu nacionālās dzīves infrastruktūru, modināt baltkrievos nacionālo pašapziņu un stiprināt ticību, ka baltkrieviem Latvijā iespējama pilnvērtīga nacionālā attīstība. Šo procesu nevar pātagot, jo daudz kam jānobriest kopienas iekšienē. Bet palīdzība būtu vajadzīga no pašu baltkrievu puses un visas Latvijas sabiedrības".

VĀCBALTU KULTŪRA LATVIJAS REPUBLIKĀ

No visām mazākumtautībām tieši vāciešiem (vācbaltiem) ir visilgstošākās, visdaudzveidīgākās un viskomplicētākās saiknes ar Latviju un Baltiju kopumā. To raksturo viņu klātbūtnes vairāk nekā 700 gadi, ilgstošā Livonijas konfederatīvās valsts pastāvēšana; vācu muižniecības daudzu paaudžu vēsture ar savu politiku, saimniecisko darbību, attieksmi pret latviešu zemniekiem; vācu apgaismotāju (J.Eizena, H.Jannausa, K.Smella, J.Herdera, G.Merķeļa u.c.) darbība; latviešu revolucionāru akcijas pret muižniekiem un muižām 1905. gadā un muižnieku asiņainā atbildes reakcija; ķeizarskās Vācijas četrkārtējā Baltijas okupācija pirmā pasaules kara laikā un piektā - 1941. gadā, vācbaltu attieksme pret šiem notikumiem un līdzdalība tajos; vācbaltu saimnieciskā, politiskā un kultūras rosiņa Latvijas Republikā; vācbaltu sabiedriskās rosiņas un Baltijas jautājumu izpēti darbs VFR un citur. Par vācbaltu problemātiku ir uzrakstīts milzums grāmatu - vesela bibliotēka. Pie redzamākajiem pēckara gadu autoriem pieder R.Vitrama, H. fon Rīmšas, J. fon Hēna, G. fon Rauha, D.A.Lēbera u.c. darbi. Īpaši V.Vahtsmūta (dzimis 1876. gadā Jelgavā) grāmatas: "Baltvācu tautas apvienība Latvijā 1923.-1934." (1951.); "Autonomā vācu skola Latvijā" (1952.); "Vācu tautas grupas politiskais portrets Latvijā parlamentārajā periodā" (1953.); "Ceļi, apkārtceļi, laikabiedri. Atmiņas." (1954.) u.c. Jāatzīmē, ka V.Vaht-

smūts spējis vispusīgi, detalizēti un objektīvi izgaismot vācbaltu darbību Latvijā ne tikai tāpēc, ka ļoti bagatīgi tikuši izmantoti visdažādākie avoti, bet arī (un galvenokārt) tāpēc, ka viņš pats bija daudzu norišu aktīvs līdzdalībnieks. V.Vahtsmūta beidzis Rīgas Politehnisko institūtu, iegūstot inženiera ķīmika kvalifikāciju. Viņš kļuva par vienu no redzamākajiem vācbaltu politisko virsoņu darbiniekiem Latvijas Republikas laikā. Viņš bija LR Izglītības ministrijas skolu nodaļas vadītājs Vācu izglītības pārvaldē un vēlāk (no 1926. līdz 1934. gadam) šīs pārvaldes priekšnieks. Šīs pārvaldes ietvaros atradās nevien skolu, bet vācbaltu kultūras kopumā pārziņa. V.Vahtsmūts bija daudzu kultūriniciatīvu ievadītājs un dalībnieks Latvijā, vairāku kultūras biedrību loceklis.

Latvijā vācbaltu problēmas pētījis akadēmiķis J.Stradiņš, LU jaunās un jaunākās vēstures katedras zinātnieki, īpaši P.Krupņikovs. Viņa redakcijā iznāca rakstu krājums "Ācija un Baltija" ("Avots", 1990.).

Gan šajā krājumā, gan minētajās V.Vahtsmūta un citu pētnieku darbos īpaši akcentēta plaši izvērstā vācbaltu kultūrdarbība Latvijā.

Vācbaltu kultūras formējumi - izglītības iestādes, grāmatniecība, prese, biedrības u.c. Latvijas Republikā zīmīgi ar lielisku organizētību, kvalitāti, intelektuālo līmeni. Tas izskaidrojams ne tikai ar vāciešu rakstura īpašībām, bet arī (un galvenokārt) ar vāciešu gadsimtiem ilgo privilēģēto stāvokli Baltijā, materiālo nodrošinātību un kultūras tradīcijām.

Vācbaltu kultūra ilgu laiku tikusi vērtēta vienpusīgi un pārlietu aizspriedumaini. Taču tā savā labākajā daļā nebija svešķermenis Latvijas kultūrā. Divas vācu augstskolas (Herdera institūts un Vācu pedagoģiskais institūts), 7 zinātniskās biedrības, daudzie preses izdevumi un grāmatas, trīs jauktie kori, 43 vācu draudzes - šie un vēl citi formējumi atstāja pozitīvu iespaidu uz visu Latvijas kultūru, stimulēja tās līmeņa pacēlumu.

Tas pirmkārt. Otrkārt, ne tikai latviešu tauta, bet arī vācbalti kļuva par neželīgu Hitlera-Staļina 1939. gada pakta upuri.

Baltijas vācu kopība, 64 tukstoši Latvijas vācieši bija spiesti atstāt savu dzimto zemi, īpašumus un tika pārvietoti uz Hitlera okupēto Polijas daļu. Būtībā tika saārdīta vācbaltu kultūra. Arī ne mazums cieta Latvijas saimnieciskā dzīve un kultūra, tika sarauta viena no saiknēm ar Eiropu, ar civilizācijas un kristiānisme tradīcijām. Citi atkal priecājās, ka Latvija atbrīvojusies no "nacistiskās piektās kolonnas", vēl citi - no saimnieciskajiem konkurentiem.

Vēsturnieks P.Krupņikovs atzīmē, ka dažas publikācijas, kas VFR parādījušās pēc otrā pasaules kara, liecina par vienas repatriantu daļas dziļo vilšanos šajā dzīvesvietas maiņā. Viņš, balstoties uz bijušās izceļotājas V.Rozenbergas rakstā "Baltvācu un valstsvāciešu rakstura struktūra kā vēsturiskās attīstības rezultāts", izteiktajām vispārinošajām domām, secina, ka daudziem repatriantiem taisni satriecoša bija iepazīšanās ar realitāti Vācijā, kas nepavisam neatbilda daudzu iepriekšējiem priekšstatiem. Viņi sastapās ar tādu vācu cilvēku tipu, kas bija svešs un nesaprotams, nereti arī naidīgs. Tā bija vilšanās, ko sevišķi smagi pārdzīvoja vecākās paaudzes cilvēki. Ar lielu cerību iepriekš lolotais priekšstats par vāciešiem kā par dzejnieku un domātāju tautu tika iznīcināts. Tik daudzu cilvēku psihi bija izkropļojis šejienes totalitārisms, standartizācija un neiecietības gars. Atsevišķi vācu kultūras darbinieki bija tā ieanguši latviešu kultūrā, ka nepakļāvās repatriācijai un palika Latvijā. Izcilā Rīgas balerīna Edīte Pfeifere palika Latvijā, kaut arī uz viņu tika izdarīts liels spiediens. Viņa no Rīgas aizbrauca tikai 1944. gadā, glābjoties no padomju armijas otrās invāzijas un okupācijas.

Akadēmiķis J.Stradiņš šajā sakarā raksta: "Atceros, skolā man mācīja tautasdziesmu, ko vēl šodien spēju citēt pēc atmiņas: "Kaut man būtu tā naudiņa, kas gul jūras dibenā. Es nopirktu Rīgas pili ar visiem vāciešiem. Es vācietim tā darītu, kā vācietis man darīja: Dienā liktu linus plūkt, Naktī - riju kuldināt. Redz, vācieti, velna bērns, kā maizīte jāpelnī". Šodien mums tā, Latvijā, nav vairs ne vāciešu, ne tīras jūras, ne naudiņas, ar

ko veikt neatliekamo rekonstrukciju Rīgas pilij, bet, galvenais, tautas apziņā naida, šaursirdības un atriebības jūtas pret vāciešiem pagaisušas kā nebijušas. Un latviešus pašus daudzviet Padomju Savienībā dēvē par "pēnciem" un "gansiem". Vai noslēdzies visai savdabīgs vēstures loks, vai notikusi inversija? ... Mūsaprāt, vācbaltieši jāuzlūko ne tik daudz kā no vācu tautas atrauts zars, cik kā ipatnēja vietējās vēstures parādība ar savu psihisko struktūru un kultūru, kas veidojusies vietējā augsnē un uzsūkusi sevī zviedru, krievu, poļu kultūras elementus, asimilējusi prāvu skaitu pamatiedzīvotāju - latviešu, lībiešu, igauņu".¹⁾

Skolā mēs esam mācījušies par G.Manceli, E.Gliku kā bībeles tulkotāju, par Veco un Jauno Stenderi, par Garlību Merķeli. Līdz pat pēdējam laikam Latvijas vispārējā un literatūras vēsturē aplūkoti tikai par tik, par cik tie devuši tiešu ieguldījumu latviešu kultūrā. Tā līdz šim tika izdoti un visādi akcentēti Merķeļa "Latvieši" un vēl pāris darbi, kaut arī Merķeļa mantojums ir nesalīdzināmi plašāks un tikai tagad to sākam apgūt. Kā pareizi uzsver J.Stradiņš, bez vācbaltiešu vispusīga izvērtējuma nepilnīga būs arī Latvijas arhitektūras, tēlotājas mākslas, mūzikas, dārzu (parku), dabaszinātnes un medicīnas vēsture.

Vācbaltieši kā pedagogi un zinātnieki bija vadošie Jelgavas Pētera akadēmijā (dib. 1775.), Tērbatas Universitātē (dib. 1632., atj. 1862.), Rīgas Politehniskajā institūtā (1862.). Baltijas un Latvijas ipaši zinātnes vēsture nav iedomājama bez tādiem Eiropas mēroga zinātniekiem kā T.Grothuss, E.Eihvalds, F.Canders, Nobela prēmijas laureāts Vilhelms Ostvalds (pagaidām vienīgais no Latvijas) u.c. To plaši, izvērsti zinātnes sakarā parādījis J.Stradiņš savās grāmatās un publikācijās, bet mākslas sakarā R.Bēms monogrāfijā "Apceres par Latvijas mākslu simts gados" (1984.).

Kāda bija vācbaltu kultūras struktūra un galvenie formējumi Latvijas Republikā? Vispirms būtu jārunā par vācbaltu partijām, kurām bija nozīmīga loma arī kultūrpolitikas veidošanā.

¹⁾ Stradiņš J. Vācbaltieši Latvijas kultūras kopībā. LM, 1990., 13. janv.

Vāciešu organizēta, lietišķums un mērķtiecība jo spilgti izpaudās partiju un sabiedrisko organizāciju sistēmas izveidē.

Partijas un organizācijas aptvēra gandrīz visu Latvijas vācu minoritāti kā vienotu nacionālu grupu, kas ļāva tai sekmīgi darboties un arī elastīgi pielāgoties jaunajiem apstākļiem. Tas īpaši izpaudās vācu deputātu aktīvajā darbībā kā Satversmes sapulcē, tā visu četru sasaukumu Saeimā. "No 18 Latvijas Republikas valdībām (neskaitot A.Niedras valdību) baltvāci tieši piedalījās piecās valdībās, sešreiz ieņemot ministru postēus un divreiz ministra palīga posteni. Ļoti nozīmīga vieta baltvācu deputātiem bija pilsētu domēs - Rīgā, Liepājā, Kuldīgā, Jelgavā, Tukumā, Rīgas jūrmalā un Slokā. Arī dažu pagastu pašvaldībās baltvāci bija plaši pārstāvēti".¹⁾

Pēc dažu konservatīvu grupējumu veltīgajiem centieniem restaurēt muižnieciskās privilēģijas, 1918. gada novembrī nodibinājās topošajai Latvijas valstij toleranta Baltvācu progresīvā partija un Jaunbaltiešu savienība Liepājā. Viņu pārstāvji iegāja arī Tautas Padomes sastāvā. Šajā pašā laikā savu darbību atjaunoja Baltvācu demokrātiskā partija, kurā atzina Latvijas Republiku. Tautas Padomē iegāja divi šīs partijas pārstāvji - redzamākais vācu progresīvais politiķis Pauls Šīmanis un mācītājs K.Kēlers. Tiesa, arī pēc Bermonta sakāves, īpaši sakarā ar Zemes reformu (bijušie muižu īpašnieki varēja paturēt tikai muižu centrus ar 50-100 ha) bija neapmierinātie un protestētāji. Taču pakāpeniski stāvoklis stabilizējās un izveidojās vācu daudzpartiju sistēma, kurā 1920. gadā bija apvienotas piecas partijas: Demokrātiskā, Progresīvā, Reformu, Tautas un Liepājas Vienības partija. Tās norobežojās no visiem Latvijas Republikai naidīgajiem spēkiem. 1921. gadā par visu šo partiju vienotās komitejas priekšsēdētāju tika ievēlēts P.Šīmanis - izcils publicists un jurists (dzimis 1876. g. Jelgavā - miris 1944. gadā Rīgā). P.Šīmanis bija ilggadējs baltvācu frakcijas līderis parlamentā. Viņš bija demokrāts, totalitārisma pretinieks, nemitīgi bija sardzē par to, lai nacionālsociālisma ideoloģija neie-

1) Šimkuva Helena. Ieskats Latvijas vāciešu partijas vēsturē (1918.-1934.), LM, 1990., 13. janv. 10. lpp.

plūstu vācbaltu vidū.

1933. gadā izveidojās jauna vācbaltu partija - Patriotiskās sadarbības bloks, kas iestājās par saimniecisku un kulturālu sadarbību ar latviešu pilsoniskajām aprindām un izdotajā avīzē "Unser Staat" to konsekventi centās apliecināt. Iekšlietu ministrija atteicās reģistrēt Baltvācu nacionālo partiju, kuras darbinieki sliecās uz nacionālsociālisma pusi.

1924. gadā bija nodibinājusies vēl viena - Vācu darba partija, ko vadīja R. Rīdels. 30. gados viņš vadīja avīzi "Rigasche Post", kas aizvien izteiktāk sāka paust nacionālsociālistiskas idejas. Kopumā vācbaltiem izveidojās astoņas partijas, kuru darbība tika apstādināta pēc 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma.

Visvairāk par kultūras jautājumu rīcināšanu rūpējās Demokrātiskā un Reformu partijas, kuru rindās bija visvairāk sīkburžuāzijas un inteliģences pārstāvju. Ar laiku dažas partijas vērtās par vācbaltu interešu klubiem, bet Saeimas vēlēšanu kampanijā iesaistījās apvienotā Vispārējā vācu vēlēšanu komiteja.

Liela loma iedzīvotāju interešu paušanā un saliedēšanā bija dažāda veida sabiedriskajām (politiskajām, kultūras u.c.) organizācijām - Vācu vecāku savienībai, Vācu sociālās aizgādniecības centram, Vācu izglītības pārvaldei, reliģiskajām apvienībām u.c. "1923. gadā nodibinājās Baltvācu darba centrāle, uz kuras pamata tad arī izauga vācu nacionālā mazākuma galvenā organizācija - Baltvācu tautas apvienība Latvijā (Deutschbaltische Volksgemeinschaft in Lettland). Tā darbojās līdz pat 1939. gada decembrim (no 1939. gada marta ar nosaukumu - Latvijas vācu tautas apvienība - Deutsche Volksgemeinschaft in Lettland), kad līdz ar vāciešu izceļošanu tās darbība tika pārtraukta".¹⁾

Par vācu organizāciju sazarotību un aktivitāti liecina tas, ka 1939. gadā, paralēli vācu izceļošanai tika iecelti likvidatori pāri par 150 vācu biedrībām un organizācijām, kurām savu darbību bija pilnībā jāizbeidz 14 dienu laikā.

Daudzas vācbaltu kultūras iniciatīvas un norises bija

1) Šimkuva H. Ieskats Latvijas vāciešu ..., LM, 13. janv., 10. lpp.

saistītas ar jau minētā Latvijas vāciešu politiskā līdera P.Šimāņa vārdu.

Dr. P.Šimānis dzimis 1876. gadā Jelgavā, miris 1944. gadā Rīgā. Viņš mācījies Jelgavas ģimnāzijā, studējis Berlīnes, Mīnhenes, Bonnas universitātēs. Par P.Šimāņa nostāju liecina kaut vai tāds fakts, ka vācu okupācijas iestādes Latvijā 1918. gadā viņu apcietināja un izraidīja kā "latviešu draugu" - letofilu. No 1920.-1933. gadam Šimānis vadīja "Baltvācu partiju komiteju", bija Saeimas deputāts visos sasaukumos, un vācu frakcijas priekšsēdētājs. Reizē viņš bija galvenās vācbaltu avīzes "Rigasche Rundschau" (dib. 1866.) redaktors (1919.-1933.). Avīzei bija korespondenti vairākās pasaules galvaspilsētās un tā tika izplatīta Baltijā un tālāk - visā Eiropā. Tajā plaši tika atspoguļotas visas vācbaltu kultūras aktivitātes. Avīzes pēdējais numurs iznāca 1939. gada 13. decembrī. Ja P.Šimāņa kā redaktora laikā "Rigasche Rundschau" ieturēja visumā demokrātisku un neatkarīgu pozīciju, tad nākamie redaktori K.Kēlers un F.Ikskils-Gildenbands visai atklāti izteica savu atbalstu Hitlera iedibinātajam režīmam Vācijā.

P.Šimānis ieguva popularitāti ne tikai kā redaktors un politiķis Latvijā, bet arī daudz plašākā mērogā - kā Eiropas mazākumtautību kongresa dibinātājs, viceprezidents un teorētiķis (kongress darbojās no 1925.-1938. g.). Viņš uzsvēra minoritāšu divkāršu saistību: ar valsti, kurā dzīvo un ar savu tautu. Būdam pārliecināts demokrāts, vācu tautības iedzīvotāju interešu aizstāvošanu viņš apvienoja ar iestāšanos par Latvijas suverenitāti, labklājību, par visu Latvijā dzīvojošo tautību sadarbību, arī kultūras laukā. Viņš cīnījās par Latvijas starptautisko atzišanu un vācu iedzīvotāju lojalitāti pret Latvijas Republiku. Tas bija ļoti svarīgi.

Redaktora un Saeimas deputāta darbību Šimānis izbeidza 1933. gadā. Pastiprinājās vācu nacistisko grupu (gan Berlīnē, gan Latvijā) uzbrukumi Šimānim. Kādu laiku viņš pavadīja Austrālijā. Latvijā atgriezās 1938. gadā. Kad 1939. un 1940. gadā notika vāciešu piespiedtā aizbraukšana no Latvijas, Pauls Šimānis

palika līdz galam uzticīgs Latvijai. Intervijā zviedru laikrakstam "Sydsvenska Dagbladet" Šīmanis teica: "Gan kā vāciešiem, gan kā cilvēkiem, kam nav sveša goda izjūta, un visbeidzot kā kristiešiem mums nav jāklausa ārvalstu iestāžu rīkojumi. Uzskatu, ka dzimtenes pamešana tik kritiskā brīdī nevar būt taisnīga rīcība. Nav godīga arī notiekošā kapitālu aizplūšana repatriācijas procesā, ar to sagādājot dzimtenei nopietnas saimnieciskās grūtības".¹⁾

Bez P.Šīmaņa minētās avīzes "Rigaesche Rundschau" redzamāko vācu periodisko izdevumu skaitā vēl jāmin "Rigaesche Post", "Rigaer Tageszeitung", "Rigaesche Nachrichten" (iestājās par vācu un latviešu sadarbību ekonomikā un kultūrā), "Baltische Monatschrift". Bez tam vācu valodā iznāca specializēti izdevumi bērnu vecākiem, jaunatnei, arodbiedrībām, juristiem, studentiem, reliģiskajām biedrībām. Herdera institūta zinātniskie raksti (1925.-1939.) iznāca septiņos sējumos. Par to, ka studentu skaita ziņā Latvija atradās pirmajā vietā Eiropā, jāpateicas arī vācu tautības studentu lielajam procentam (uz katriem 10 tūkstoš iedzīvotājiem 54 vācieši, ieskaitot Herdera institūtu; 41 latvietis). Herdera institūts bija augstskolas tipa mācību iestāde, kuru 1921. gadā nodibināja Herdera biedrība. Tajā bija trīs fakultātes: teoloģijas, tiesību, valsts zinātnes un filozofijas. 1935./36. mācību gadā tajā bija 240 studenti un 42 mācību spēki. Herdera institūts bija arī vācbaltu zinātnes centrs.

Līdzās latviešu teātrim, Latvijā darbojās stacionārie teātri trijās valodās - krievu, ebreju un vācu. Vācu teātris - Vācu drāma darbojās Latvijā no 1924.-1939. gadam. Tā repertuārā bija galvenokārt vācu rakstnieku darbi, retāk iestāvēja arī latviešu dramaturgu darbus. Viesizrādes sniedza ievērojami ārzemju (galvenokārt Vācijas, Austrijas) aktieri.

1) Detalizētāk par P.Šīmani sk. I.Feldmaņa rakstā "Demokrāts un totalitārisma ienaidnieks." IM, 1989., 19. aprīlī.

Atšķirībā no latviešu kultūras, kur stipri vien dominēja humanitārās zinātnes, literatūra, tēlotāja māksla, mūzika, vācbaltu kultūru raksturo visai izteikts racionālisms, pievērsšanās galvenokārt eksaktajām un ekonomikas zinātnēm, politikai, jurisprudenci, tautsaimniecībai. Tā šajā laikā neizceļas ar izciliņām literatūrā, glezniecībā, mūzikā - tajās sferās, kas saistītas ar cilvēka jūtu, emociju pasauli.

Latvieši bija izcili karotāji, revolūciju varoņi, dedzīgi politisko partiju darboņi, dažādu topkārtu romantiskās un patriotiskās dzejas kopēji, gleznotāji un dziedātāji, bet Latvijas vācieši un ebreji stipri vien viņus pārspēja saimnieciskajā laukā, kā tagad saka - biznesā. To visai pārliecinoši parāda A. Aizsilnieks savā plašajā pētījumā par Latvijas tautsaimniecību.¹⁾ Latvijas Republikas laikā Latvijas Republikas lielākā daļa rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu atradās nevis latviešu, bet vāciešu, ebreju, krievu un poļu rokās.

J. Stradiņš, apcerot šos pagātnes faktus un tiecoties prognozēt neatkarīgās Latvijas (pēc tās pasludināšanas 1991. gada 21. augustā) nākotni, saka: "Mani satrauc arī nacionālo minoritāšu jautājums. Nekādā ziņā nedrīkst atgrūst tos lojālos (es uzsveru - lojālos) un inteligentos cilvēkus, kuri Latvijā uzskata par savu dzimteni un kuriem ir liels intelektuāls potenciāls, varbūt tieši tehniskajās nozarēs, rūpniecībā. Atkal atcerēsimies pirmās Latvijas Republikas laiku - tehniskajās zinātnēs, medicīnā, farmācijā darbojās daudz vāciešu un ebreju, krievu un poļu. Atcerēsimies vācbaltiešus, kas savam nelielajam skaitam neproporcionāli daudz veikuši Latvijas labā. Jā, latviskai Latvijai ir jābūt, jāmainās videi, taču tas nebūt nenozīmē, ka kādā atsevišķā nozarē šī vide nevarētu būt kosmopolitiska".²⁾

1) Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture. Daugava, 1968.

2) Par vēsturiskajām paralēlēm un prognozēm. JM, 1991., 30. augustā.

Tagad Latvijā darbojas Latviešu un vācu kultūras biedrība un Gētes institūts, kurš veic izvērstu kultūrdarbību galvenokārt Rīgā.

EBREJI UN VIŅU KULTŪRA LATVIJĀ

Ebreji Latvijā dzīvo gandrīz 500 gadus. Ieceļošanas cēloņi dažādi - tieksme rast jaunas tirdzniecības vietas, vajāšanas un grautiņi (Ukrainā 17. gs. u.c.). Visvairāk koncentrējās pilsētās, īpaši Latgalē. Tikai 1840. gadā ieguva tiesības pastāvīgi uzturēties Rīgā. Šajā gadā te tika nodibināta pirmā ebreju laicīgā skola. XX gs. sākumā Rīgā jau bija 32 ebreju skolas ar 270 skolotājiem un 5464 skolēniem. Rīgas Politehniskajā institūtā pirms pirmā pasaules kara mācījās 200 ebreju studentu (11 % no kopskaita). 1906. gadā tika nodibināts Ebreju teātris, tika izdotas avīzes gan idiša, gan vācu un krievu valodā.

Pirms otrā pasaules kara ebreju skaits Latvijā sasniedza gandrīz 100000.

Daļa ebreju piedalījās Latvijas brīvības cīņās (12 virsnieki, 20 ārsti, 1000 karavīru). Trīs ebreji par varonību tika apbalvoti ar Lāčplēša ordeni, vairāki desmiti - ar Triju Zvaigžņu ordeni. Tika izveidota un darbojās ebreju Latvijas Atbrīvotāju biedrība.

"Latvijas Republikas pirmajos pastāvēšanas gados ebreju buržuāzija aktīvi iekļāvās Latvijas saimniecības atjaunošanā un attīstībā. Īpaši ebreju kapitāls tika ieguldīts kokapstrādes rūpniecībā (no 66 šīs nozares uzņēmumiem 57 piederēja ebrejiem), vieglajā un tekstilrūpniecībā (no 1184 - 504 - ebrejiem). Sevišķi spēcīgas pozīcijas ebreju buržuāzijas slānim bija arī ādas apstrādes un šūšanas nozarēs.

Tirdzniecībā noteicošās pozīcijas bija ebrejiem un vāciešiem. Ebreji veicināja Latvijas ārējās tirdzniecības attīstību, izmantojot sakarus ar visai ietekmīgajām savas tautības aprindām Rietumeiropā un ASV".¹⁾

1) Bregmanis H. Ebreji Latvijas vēsturē. Latvijas likteņgadi IV., R., 1990., 128. lpp.

Taču kopumā ebreju kopiena Latvijā bija sociāli visvairāk diferencētā tautība Latvijā ar visai sazarotu kultūru. Ebreji lietoja idiša un ivrita valodas, vācu, krievu un latviešu valodu; daudzi zināja tās visas. Viņi izglītības apguvei izmantoja arī latviešu, vācu un krievu valodas skolas, kaut arī izvērsti darbojās, kā jau atzīmējam, ebreju skolas.

Visietekmīgākā ebreju partija bija "Agudat Israel" (Izraēla apvienība), ko vadīja Mordehajs Dubins. Tā parasti savāca visvairāk balsu Saeimas vēlēšanās un tajā tika pārstāvēta ar 1-2 deputātiem. Pats M.Dubins bija visu četru Latvijas Saeimas sasaukumu deputāts. Viņš bija tuvs valdošajām aprindām un ļoti labās attiecībās ar K.Ulmani. M.Dubinam bija lieli nopelni Anglijas tirgus iekarošanā ar piena un gaļas produktiem, kas lielā mērā sekmēja Latvijas uzplaukumu. Viņš lieliski kārtoja daudzus ebreju jautājumus. 1940. gada beigās M.Dubins tika apcietināts un izsūtīts uz Sibīriju. Pēc ASV valdības lūguma 1942. gadā tika atbrīvots no ieslodzījuma un pēc kara atgriezās Rīgā. Taču 1948. gadā no jauna tika apcietināts un 1956. gadā noņemta mira. Tika represēti arī citu partiju vadītāji.

Otra redzama ebreju partija - Ebreju nacionāldemokrātiskā partija. Tās priekšsēdētājs profesors Pauls Mincs - kriminālistikas lektors LU, 1919.-1921. gadā, Latvijas Valdības loceklis, valsts kontrolieris. Viņš piedalījās Latvijas Satversmes izstrādāšanā. 1941. gadā izsūtīts, miris Taišetas noņemta 1942. gadā.

Pie aktīvākajām partijām pieskaitāms "Bunds", "Kreislā cionistiski sociālistiskā kustība" (ar kodolu - partiju "Poalei - Cion") u.c.

Ebreju nacionālo kultūru Latvijā reprezentēja daudzas struktūras: Ebreju izglītības biedrība, Ebreju nacionālā biedrība, Ebreju skolu "Ivrit" biedrība, Ebreju politehniskā biedrība, Izglītības ministrijas referentu ebreju lietās sieviešu padome, Ebreju reliģiskā biedrība, Ebreju sabiedriskā gimnāzija, Ebreju amatnieku skolas, Ebreju bibliotēka un lasītava, Latvijas ebreju rakstnieku savienība "Alef", studentu biedrība "Zukunft" u.c.

Latvijas Republikas laikā ebreju skolu skaits nepārtraukti

auga. (1919./20. mācību gadā - 24, 1933./34. - 119, tātad - pieaugums 3,5 reizes), 1939./40. mācību gadā gan bija palikušas 74 skolas. Jāatzīmē, ka tieši ebreji veidoja vislielāko studentu procentu - 55 studenti uz katrim 10000 iedzīvotājiem. Viens no pirmajiem Izraēlas lauksaimniecības ministriem beidza Jelgavas Lauksaimniecības akadēmiju. Jau pirms kara daudziem ebrejiem Latvijā bija stingra nacionāla, cionistiska stāja, tika veicināta atgriešanās kustība uz Palestīnu, reizē ebreji bija arī lojāli Latvijas pilsoņi - pat uz cionistu kongresu brauca ar sarkanbaltsarkano karogu.

Divdesmitajos gados darbojās vairākas ebreju teātra studijas, bet kopš 1926. gada sāka darboties profesionālais Ebreju minoritātes teātris, kurā bija vairāki izcili mākslinieki.

Rīgas ebreju nams (klubs Skolas ielā) bija arī ebreju mūzikālās dzīves centrs. Latvijā darbojās vairāki ievērojami ebreju mūziķi - komponists Efraims Šklars, LK profesors, izcils vijolnieks Ādolfs Mees, vijolnieki Sāra Rašina, Jāzeps Jungmans, pianiste Marija Zalmanoviča, čellists Ļevs Aronsons u.c.

Trīsdesmito gadu sākumā Rīgā iznāca ebreju žurnāls "Naiera" (1931.-1932.). Rīgā darbojās izcili ebreju humanitāro zinātņu pārstāvji, piemēram, Simons Dubnovs, kas sarakstīja ebreju vēsturi desmit sējumos, no kuriem divi iznāca Rīgā. Josifs Piseckis (1908.-1984.) vēsturnieks - pētīja atsevišķus Latvijas vēstures posmus un ebreju vēsturi Latvijā. Visiem zināms progresīvais ebreju rakstnieks un sabiedriskais darbinieks M.Šacs-Apins, Rīgas ārsts A.Maglinickis, brāļi P. un V.Minci, ebreju teātra režisors un aktieris I.Cisers un vairāki citi. Intervijā, kura pēc Raiņa aiziešanas publicēta avīzē "Segodņa", Rainis ar savilpojumu atceras Parīzē un Briselē sastaptos Rīgas ebrejus, kas teikuši - "Wir sind Lettländer". J.Stradiņš atgādina, ka Raiņa draugs bijis ārsts A.Livšics un paši pēdējie Raiņa vārdi mirstot bija pievērsti savam ārstam: "Livšic, mīlais draugs, paliec pie manis".

1940./41. gada notikumos aktīvi piedalījās daudzi Latvijas ebreji. Ebreji lika lielas cerības uz jauno varu. Taču drīz vien

rūgti vilās. Ebreju kultūras organizācijas tika likvidētas. 1941. gada 14. jūnijā tika deportēti 5000 ebreju pilsoņi (5 % no Latvijas ebrejiem). Izsūtīto vidū bija daudzi izcili zinātnes, kultūras, sabiedrisko organizāciju darbinieki. Puse no viņiem gāja bojā. Fašisti un viņu atbalstītāji Latvijā nogalināja 75 tūkstošus šejienes ebreju, neskaitot no Eiropas valstīm atvestos. Abi totalitārie režīmi - brūnais un sarkanais fašisms, sacentās ebreju kultūras vērtību iznīcināšanā. 1941. gada 4. jūlijā Rīgā nodedzināja ebreju horālo sinagogu ar vīriešiem, sievietēm un bērniem, bet staļinisti 50. gados iznīcināja Latvijas vecāko sinagogu Krāslavā.

Taču jārūnā arī par pašaizliedzīgiem, drosmīgiem cilvēkiem, kuri glāba ebrejus no vispārējā genocīda.

Rīgas strādnieka Žaņa Lipkes ģimene izglāba 53 cilvēkus, Elvīra Rone - Blaumaņa ielas pagrabā slāpa 8 cilvēkus, Liepājā Seduļu ģimene - 11 cilvēkus, Dundagā Vanagu ģimene izglāba geto mcekli Ābramu Špunginu. Arhitekts, operas "Bajuta" libreta autors, profesors Arturs Krūmiņš glābis ārstu, vēlāko profesoru Bernhardu Pressu (Berlīne) un viņa veco tēvu.

Pēckara gados no Latvijas galvenokārt uz Izraēlu emigrēja ap 20 tūkstošiem ebreju. Latvijā patreiz ir ap 20 tūkstošiem ebreju, vairākums - ieceļotāji no Baltkrievijas un Ukrainas.

Pēckara gadu Latvijas kultūras dzīve nav iedomājama bez Jāzepa Eidusa, Ā.Šapiro, M.Tāla, A.Bļugera, R.Šacas-Marjašas, M.Vulfsona, P.Kruppikova, J.Anšeleviča, S.Hillera, Ķemeru ārsta Malkiela un vēl citiem.

Drīz pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas viens no pirmajiem aktiem, ko pieņēma 1990. gada 19. septembrī, bija LR AP pieņemtā deklarācija, kurā nosodīts genocīds pret ebrejiem un antisemitisms. Deklarācijas nobeigumā akcentēts: "Latvijas Republika deklarē, ka tā būs neiecietīga pret jebkurām antisemitisma un nacionālās diskriminācijas izpausmēm Latvijā, kurām nav tradīciju un sakņu mūsu tautas vēsturē".

LR valsts prezidents, G.Ulmanis tiekoties ar Amerikas ebreju pārstāvjiem 1993. gada 24. septembrī un runājot par pozitīvajām tradi-

cijām uzsvēra: "Nodomam tieši Rīgā 1994. gadā rīkot ebreju kongresu ir sens nopietns pamats, jo salīdzinot ar citām bijušajām sociālisma zemēm Latvijā visagrāk tika atjaunotas ebreju nacionālās kultūras autonomijas tiesības un brīvības - pēc daudzu desmitu gadu nolieguma. Šodien ir radītas iespējas ebreju paaugkopienas modeļa izveidošanai. Kongresa dalībniekiem būs iespējas par to pašiem pārliecināties."

Pēdējos gados noticis zināms progress nacionālo kultūru, tai skaitā Latvijas ebreju kultūras atdzīvināšanā. 1988. gadā pēc Latvijas kultūras fonda atbalsta izveidojusies Latvijas ebreju kultūras biedrība. 1989. gada 1. septembrī Rīgā darbu sāka pēckara gados pirmā vispārīzglītojošā ebreju vidusskola (vienīgā bijušajā PSRS) ar 390 skolēniem pirmajā mācību gadā. (1993./94. māc. g. - 461). Darbojas ebreju mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi, atgūts tiem agrāk piederošais nams Skolas ielā. 1991. gada augustā notika Baltijas reģiona valstu ebreju kultūras festivāls, kura sakarā iznāca buklets "Rīgas ebreju vēsture". Ebreju nacionālās kultūras fonds 1994. gadā Rīgā organizē ebreju kongresu.

LIETUVIEŠU KULTŪRA LATVIJĀ

Ar lietuviešiem - tuvāko baltu brāļu tautu latviešus saista sena vēsture un ciešas saiknes, kas ietiecas laikā pirms mūsu ēras. No dienvidu puses cauri tagadējai Lietuvai savā nākamajā dzimtenē ienāca kurši, bet nedaudz vēlāk - Vidzemes latgaļi. Īpaši cieša Lietuvas un Latvijas saskares zona bija Sēlija, kuras dienvidu robeža nebija tik strikta kā ziemeļos, ko veidoja Daugava. Tur bija savstarpēja diaspora. Cauri Sēlijai un latgaļu senvalstij Jersikai gāja leišu ceļi uz Pleskavu un Novgorodu. Jersikas senvalsts kņiņa Višvalža sieva bija leišu kņaza Dage-rūta meita un starp abām zemēm pastāvēja draudzīgas attiecības, kuras pārtreuca vācu uzbrukums Jersikas pilij un pilsētai, tās nopostīšana 1209. gadā.

Lietuvu un Latvijas daļu - Latgali (toreiz Inflantiju) vieno

ja smagie drukas aizlieguma 40 gadi (1865.-1904.). Vienā - 1918. gadā - 16. martā un 18. novembrī Lietuva un Latvija proklamēja savu neatkarību un vienā 1991. gada mēnesī - augustā, tās sāka oficiāli atzīt pasaules valstis.

Pēc tam, kad vācu krustneši ieņēma pēdējo zemgaļu pili, ap 100 tūkstošu zemgaļu aizgāja uz Lietuvu un ieplūda lietuviešu tautā. Savukārt, vēl pirms krustnešu iebrukuma samērā daudz lietuviešu apmetās Daugavas labējā krastā starp Nicagali un Krāslavu. Daudz lietuviešu ieradās uz dzīvi Latvijā 1710. gada mēra epidēmijas laikā un arī vēlāk, kad cara valdība viņiem neļāva pīrkt zemi savā dzimtenē un viņi veidoja savas kolonijas Austrumlatvijā - Gauros (tagad Pleskavas apg.) un Lielajā Idričā. Par lietuviešu senču apdzīvotajām vietām Latgalē liecina visai daudz lietuviskas izcelsmes vietvārdu (Butišķi, Sandarišķi, Sargevaita, Naujene u.c.).

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā sevišķi daudz lietuviešu devās uz tuvo Liepāju, kur būvēja fabrikas, izvērtās ostas būve un darbība un varēja dabūt darbu. Jau 19. gs. beigās te saradās tik daudz lietuviešu katoļu, ka viņi par kopīgajiem līdzekļiem sev uzcēla sv. Jāzepa baznīcu un izvērsa rosīgu sabiedriski kulturālo darbību. Cita starpā, sievietes nodibināja sv. Zītas biedrību. 1915. gadā atvēra lietuviešu skolu ar 52 skolēniem 1. klasē (neatkarīgās Latvijas laikā to skaits pieauga). Liepājā izveidojās lietuviešu koris, kuru vadīja ērgelnieks pāns Naks. LR laikā tika izveidota drāmas trupa, stīgu orķestris no kura nāca pazīstamais čellists Ernests Bertovskis.

Jau 19. gs. beigās, studējams Pēterburgas Universitatē, Rainis (toreiz Jānis Pliekšāns) sadarbojās ar latviešu draugu lietuvieti Eđuardu Valteru (mācījies Jelgavā) latgaliešu tautas dziesmu vākšanā. Viņa sastādītajā krājumā (1890.) iespiests Raiņa pētījums par Višķu pagasta māju ierašām ar daudziem tautas dziesmu paraugiem.

Daudzi latviešu rakstnieki, kultūras darbinieki izrādījuši savu interesi par brāļu tautu Lietuvu. 19. gs. otrajā pusē un mūsu gadsimta pirmajos četrdesmit gados Lietuvas slavenā vēsture

kalpoja par jūtamu atbalstu Latvijas cīņai par brīvību un neatkarību, savu valstiskumu. Daudzi latviešu rakstnieki savos darbos veidojuši tēlus un pauduši idejas saistībā ar Lietuvu - Kr.Valdemārs, J.Alunāns, A.Kronvalds, A.Pumpurs, F.Brīvzemnieks, Auseklis, Sudrabu Edžus, A.Deglavs, I.Parapuķe, J.Janševskis, Aspāzija, Rainis, J.Poruks, V.Plūdonis, J.Jaunsudrabiņš, A.Upītis, E.Prūsas, J.Sudrabkalns, Ā.Erss, K.Štrāls u.c. 1930. gadā iznāca grāmata - Ādolfs Erss "Lietuva". Savukārt lietuvieši radījuši vairākus nozīmīgus pētījumus par Latviju, latviešiem, abu tautu kultūras sakariem. Redzamāko darbu skaitā jāmin Jona Šļūpa grāmata "Latviešu tauta kādreiz un šodien" (1899.), Kestuša Nastopkas monogrāfija "Latviešu un lietuviešu literatūras sakari" (1971.), Silvestra Gaižūna "Kultūras tradīcijas baltu literatūrā" (1989.). Alvida Butkus "Mūsu brāļi latvieši" (1990.). Šai ziņā lietuvieši krietni aizsteigušies latviešiem priekšā.

Pēc Viskrievijas pirmās tautas skaitīšanas datiem 1897. gadā Latvijas teritorijā dzīvoja 26 033 lietuvieši, bet pirmā pasaules kara laikā - 95 tūkstoši. Tāpēc 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā lietuvieši Latvijā veidoja kultūras un savstarpējās palīdzības biedrības, organizēja preses izdošanu. "Lietuviešu un latgaļu preses aizlieguma laikā pagājušā gadsimta beigās Rīgas, Liepājas un Jelgavas vidusskolās mācījās daudzi nākamie Lietuvas valsts un kultūras darbinieki. Viņi arī lika pamatus lietuviešu organizāciju un biedrību darbībai Latvijā. Piemēram, biedrība "Žvaigžde" ("Zvaigzne") šā gadsimta sākumā organizēja un uzturēja Rīgā sešas lietuviešu pamatskolas, kurās mācījās 1113 skolēnu. Līdz 1940. gadam visā Latvijā darbojās 11 leišu pamatskolas un vidusskola, kā arī daudz biedrību. Pēc krievu ienākšanas-okupācijas visas mazākumtautības palika bez skolām, biedrībām un citām kultūras iestādēm. Un tomēr - mēs (lietuvieši Latvijā - P.Z.) turējāmies kopā. Kad 1967. gadā sarīkojām bijušās Rīgas lietuviešu vidusskolas jubilejas vakaru, uz to ieradās ap 200 mūsu tautiešu".¹⁾

30. gadu vidū Latvijā dzīvoja ap 23 tūkstoši lietuviešu.

1) No sarunas ar Latvijas lietuviešu kultūras biedrības valdes locekli Rudoku.- Atmoda, 1990., 19. apr.

Kā Latvijas Republikas valdība, tā pati lietuviešu kopiena īpaši rūpējās par bērnu izglītību. Sākot ar 1920./21. mācību gadu lietuviešu skolas tika iedibinātas vairākās Latvijas pilsētās un laukos - Rīgā, Liepājā, Jelgavā, Neretā, Aknīstē, Subatē, Lašos, Grivā un citur. Kā jau atzīmējam 1934. g. Latvijas un Lietuvas savstarpējā konvencija paredzēja lietuviešu skolas dibināšanu, ja pagastā bija 15 skolas vecuma lietuviešu tautības (8 - 16 gadus veci) bērni. Vidusskolu vajadzēja atvērt, ja to vēlējās apmeklēt 30 pamatskolu beigušo lietuviešu jauniešu.

Liela vieta un loma Latvijas lietuviešu kultūras struktūrā bija prese. 1905. gadā iznāca pirmā lietuviešu avīze Latvijā "Kova" ("Cīņa"), vēlāk - "Rīgas Garsas" ("Rīgas Balss" - 1909.-1917.). 20.-30. gados Latvijā (dažādos periodos) iznāca vairāki lietuviešu preses izdevumi. Pirmām kārtām jāmin progresīvā avīze "Rīgas Garsas". Tajā regulāri tika publicēti latviešu rakstnieku - R.Blaumapa, J.Raiņa, Aspāzijas, J.Jaunsudrabiņa, K.Skalbes, J.Ezeriņa u.c. latviešu rakstnieku un publicistu darbi, kas sekmēja lietuviešu un latviešu kultūru, nacionālo mentalitāšu tuvināšanu.

No 1925. līdz 1933. gadam Rīgā iznāca lietuviešu žurnāls "Naujas Žodis" ("Jaunais Vārds"). To dibināja un rediģēja žurnālists, vēlākais Lietuvas valsts un sabiedriskais darbinieks Justs Paļeckis. Viņa tulkojumā žurnālā regulāri tika publicēti latviešu rakstnieku darbi, tika sniegti pārskati kā par lietuviešu, tā latviešu kultūras dzīvi, literatūru, teātri, glezniecību, mūziku. Pēc J.Paļeckļa pārcelšanās uz lauku, žurnāls savas gaitas turpināja toreizējā Lietuvas galvaspilsētā. Reizē J.Paļeckis kļuva par latviešu lielākās un populārākās avīzes "Jaunākās ziņas" korespondentu Lietuvā.

Pēc autoritatīvā apvērsuma Lietuvā 1926. gada beigās, progresīvie lietuvieši Latvijā organizēja opozicionāru izdevumu kļājā laišanu. Lietuviešu sociāldemokrāti Latvijā izdeva žurnālu "Līaudes Balsas" ("Tautas Balss" - 1927.-1928.) un "Laisvas Žodis" ("Brīvais Vārds" - 1928.-1930.). 1930. gadā lietuviešu sociāldemokrāti laida kļājā avīzi "Darbinīku Balsas" ("Strādnieku Balss" -

1930.-1931.). 30. gadu pirmajā pusē iznāk arī sociāldemokrātu žurnāls "Darbo Frontas" ("Darba Fronte" - 1933.-1934.). 1933. gada beigās preses biedrība "Lietuvis" sāka izdot reliģiska virziena tāda paša nosaukuma avīzi (1933.-1935.).

1935. gadā Rīgā iznāca tūristiem veltīta žurnāla "Baltijos Apžvalga" ("Baltijas apskats") trīs numuri. Teksts - lietuviešu, latviešu, igauņu valodā, viens numurs - arī angļu valodā. Rīgas lietuviešu ģimnāzijas literārais pulciņš izdeva šafirografētu avīzi "Švyturis" ("Baka", 1938.-1940.).

Latvijā iznākusi lietuviešu prese bija visas lietuviešu preses organiska sastāvdaļa (daži no šejienes izdevumiem tika izplatīti un lasīti arī Lietuvā), reizē Latvijas daudzveidīgās sabiedriskās un kultūras dzīves sastāvdaļa.

Rīgā darbojās lietuviešu pašdarbības teātris. Nozīmīga loma to gadu sabiedriskajā dzīvē bija latviešu - lietuviešu brālībai. Šīs biedrības mērķis bija stiprināt kultūras sakarus starp Latviju un Lietuvu. Brālība organizēja izstādes un koncertus, konferences, propogandēja lietuviešu kultūru Latvijā, iepazīstināja ar Lietuvas vēsturi, organizēja lietuviešu valodas kursus.

Padomju vara darīja visu, lai pārtrauktu divu brāļu tautu ciešo sadarbību. 1940. gadā slēdza Lietuviešu kultūras biedrību, 1948. gadā - lietuviešu ģimnāziju, bet 1952. gadā - pēdējo pamatskolu.

"1989. gadā lietuviešu skaits Latvijā bija nepilni 35 000, kas veido 1,3 % no visiem iedzīvotājiem. Lietuviešiem raksturīga samērā augsta dzimtās valodas saglabāšanas pakāpe (64 %), un atšķirībā no daudziem Latvijas etnosiem tiem ir izteikta latviskā orientācija. Lielākā daļa lietuviešu pārvalda latviešu valodu, apmēram puse jaunlaulāto izvēlas par savu dzīvesdraugu latvieti. Lielākā daļa (3/5) no Latvijas lietuviešiem dzīvo astoņos pierobežas rajonos, arī Liepājā, Jelgavā un Daugavpilī. Vēl piektdaļa dzīvo Rīgā. Republikas rajonu vidū vislielākais lietuviešu īpatsvars ir Saldus (7,2 %), kā arī Bauskas un Liepājas rajonos (6-7 %). Atsevišķos pierobežas ciemos lietuviešu

ipatsvars pārsniedz 1/4, tie ir Saldus rajona Vačakstes un Rubas ciemi, kā arī Liepājas rajona Kalētu un Gramzdas ciemi".¹⁾

1988. gadā tika atjaunots Latvijas lietuviešu kultūras biedrības (biedrību) darbs. Tās pirmais priekšsēdētājs bija Romualds Ražuks, vēlākais LTF vadītājs. Latvijas lietuviešu pirmā konference notika 1991. gada jūnijā u.c. Konferences dalībnieki nolēma atjaunot Latvijas lietuviešu kopienas darbību. Šī kopiena ar nosaukumu "Latvijas lietuviešu apvienība" pastāvēja no 1931. līdz 1940. gadam. Paradzēti darbības galvenie virzieni, apstiprināti kopienas statūti. Ievēlēja Latvijas lietuviešu kopienas padome, kurā ietilpst visu Latvijas lietuviešu biedrību pārstāvji, priekšsēdētājs un viņa vietnieks, revīzijas komisija, noorganizēta darba grupa.

No 1990. gada Rīgā darbojas lietuviešu svētdienas skola, bet kopš 1991. gada zem Rīgas 85. vidusskolas jumta darbojas Aldonas Treijas vadītā lietuviešu skola. Lietuviešu klasēs strādā (1993./94. māc. g.) trīs skolotāji no Lietuvas un Rīgas 85. vidusskolas skolotāji. Izveidojušās ciešas draudzības saites ar Popevežas otro vidusskolu. No Šejiēnes un no Lietuvas izglītības ministrijas tiek saņemtas mācību grāmatas. Visi bērni brīvi runā latviski. No rītiem vienādi gaiši un sirsnīgi skan: "Labrīt!", "Labas rytos!"

Nacionālo kultūras biedrību asociācijas telpas (Baložu ielā), par lietuviešu bibliotēku rūpējas Birute Flandere. Liela daļa grāmatu saziēdotas no Kaunas Vītāuta Dižā universitātes. Tur ir gan daīlliteratūra, gan uzzīgu literatūra, kā arī grāmatas bērniem. Jaunākās Lietuvas avīzes ("Lietuvos Rytas", "Gintasis Kraštas" u.c.) var atrast Rīgas 45. bibliotēkā (Melnšila ielā 25) un Rīgas 10. bibliotēkā.

Lietuviešu bibliotēkā nereti notiek arī Lietuvas rakstniekiem veltīti vakari. Brauc vieši no Lietuvas, tiekas ar tautiešiem. Var teikt - 20.-30. gadu (un agrākās) kultūras tradīcijas tiek turpinātas godam. Vispusīga sadarbība turpinās - kā jau tas pienākas brāļu tautām.

1) No I.Meža referāta ZA Filozofijas un tiesību institūta konferencē, 1990., 23.-24. martā.

POĻI LATVIJĀ

Poļi Latvijā ienāca sākot ar 16. gs. Sevišķi daudz Latgalē, kur poļu kundzība ilga 210 gadus (1562.-1772.). 1862. gada poļi veidoja 6 % no visiem Latgales iedzīvotājiem.

Latgalē darbojās tādi redzami poļu kultūras darbinieki kā J.A.Hilzens, G.Manteifels, K.Buiņickis un vairāki citi (arī vairāki garīgo ordeņu pārstāvji), kuri atstājuši jūtamas pēdas Latgales kultūras vēsturē. To nevar izprast un uzrakstīt bez viņu darbības un darbu vispusīgas apguves un izmantojuma.

19. gs. 70. gados Latvijā izveidojās pirmās poļu biedrības - 1878. g. poļu želsirdības b-ba; 1879. g. poļu studentu apvienība "Arkonija", kura jubilejas reizēs izdeva rakstu krājumu par savu vēsturi un darbību. Rīgas Politehniskajā institūtā 30 % studentu bija poļi.

Latvijas Republikā poļu minoritāte ieguva 4 vietu pēc krieviem, ebrejiem un vāciešiem, bet pēc vācu repatriācijas - 3. vietu. 1935. gadā Latvijā poļu bija gandrīz 49 tūkstoši (48,9 jeb 2,51 % no iedzīvotāju kopskaita), bet 30. gadu otrā pusē to īpatsvars pieauga laukstradnieku pieplūduma rezultātā. Daudzi no tiem te palika uz patstāvīgu dzīvi.

1922. gada 6. augustā Daugavpilī tika nodibināta pirmā poļu politiskā organizācija - Poļu savienība Latvijā, kura uzcēmas pārstāvēt poļu minoritāti Latvijas Republikā. Šī paša gada oktobrī sūka iznākt pirmais poļu nedēļas laikraksts "Głos Polski", kurš iesaistījās Saeimas pirmsvēlēšanu kampaņā. Pirmajā Saeimā tika ievēlēts un aktīvi darbojās advokāts Jans Vežbickis, Poļu savienības priekšsēdētāja vietnieks.

Kaut arī starp Latviju un Poliju pastāvēja nesaskaņas Ilūkstes apriņķa 6 polisko pagastu dēļ, kā arī dažu poļu darbinieku atklāto naidīguma pret Latvijas valsti dēļ, arī reliģijas jautājumos, taču kopumā attiecības starp Poliju un Latviju bija normālas, bez tā saspringtā asuma kādas tās bija starp Poliju un Lietuvu (galvenokārt Viļņas dēļ).

Likvidētās Poļu savienības vietā 1933. gadā nodibinājās

Poļu tautas apvienība, iznāca jauns poļu laikraksts "Nasz Głos". PTA nodaļas darbojās visā Latvijā, apvienību vadīja Saeimas deputāts J.Vežbickis. Šī organizācija uzturēja sakarus ar Poliju, sekmēja poļu skolu darbību Latvijā, organizēja kursus, sarīkojumus u.c. pasākumus. Tā bija jūnta organizācija dažādām poļu kultūras, sporta, reliģiskajām struktūrām.

1938. gadā Latvijā tika izveidota Latviešu un poļu tuvināšanās biedrība (tajā darbojās M.Skujenieks, A.Benjamiņš, K.Straubergs, E.Virza, B.Brežgo, T.Spāde u.c. pazīstami atklātības darbinieki). Regulāri tika rīkoti sarīkojumi par godu Latvijas un Polijas valsts svētkiem un citiem svarīgiem notikumiem abu valstu dzīvē.

1926. gadā Rīgā tika nodibināts poļu pašdarbības teātris, kura darbība gan nebija regulāra. Iestudēja arī R.Blaumapa, K.Zariņa, J.Sārta u.c. lugas. Rēzeknē un Daugavpilī darbojās leļļu teātris. Teātra pēdējā izrādē – Jūlija Pētersona "Piekliņdušais kaķēns" notika 1940. gada 31. maijā Latviešu biedrības namā. Pirmā privātā poļu ģimnāzija tika dibināta Rīgā vēl pirms pirmā pasaules kara. 1930. gadā poļiem Rīgā bija 45 skolas. Rīgā, Rēzeknē, Daugavpilī darbojās poļu ģimnāzijas. Rīgā bija arī poļu komercskola.

Izveidojās samērā plašs bibliotēku tīkls. 1939. gadā bija pāri par 15 poļu bibliotēkām Rīgā, Liepājā, Jelgavā un Latgalē. Pie biedrībām darbojās dažādi pašdarbības ansambļi. Daugavpilī, Liepājā un Rīgā sekmīgi darbojās kori. Slavenākais bija Rīgas poļu ģimnāzijas absolventu koris Karola Izarta vadībā (izveidots 1935. gadā), kurš regulāri sniedza labi apmeklētus koncertus Teļngalvju namā, Latvijas radio un arī ārzemēs. 1936. gadā ārzemju poļu konkursā tas ieguva otro vietu.

Latvijas skautu un gaidu organizāciju ietvaros aktīvu darbību (arī kultūrdarbību) izvērsa poļu harceru vienības. 1936. gadā izveidojās īpaša jūras skautu (harceru) vienība.

Poļu akadēmiskā sporta biedrība ar panākumiem izvērtā plašu darbību. Latvijas vieglatlētikas pēdējās sacensībās par Latvijas Dziesmu svētku komitejas balvu, poļu sievietes vieglatlētu

komanda izcīnīja pirmo vietu. Sākot ar 1934. gadu notika regulāri Vislatvijas poļu sporta svētki (Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē, Liepājā).

20.-30. gados visai daudzveidīga bija poļu prese Latvijā. Redzamāko izdevumu vidū jāmin avīzes "Głos Polski" (Rīga, 1922.-23.); "Tygodnik Polski" (Daugavpilī 1925.-28.); pirmo poļu dienas avīzi "Dzwon" (Daugavpilī, 1928.-31.); "Nasz Głos" (1931.-34.); nedēļas laikrakstu "Nasze Życie" ar pielikumu bērniem "Krasnoludki" (1934.-40.); reliģiska rakstura avīze "Polak - Katolik" (1934.-36.); poļu sociāldemokrātu izdevums "Myśli Pracy" (1930.-34.) u.c. sīkāki izdevumi.

1938. gadā Daugavpilī biedrība "Harfa" izdeva "Vēstures un novadpētniecības materiālus", kurā apkopoti nozīmīgi materiāli par Latgales vēsturi. Kalendārs poļu valodā iznāca no 1936. līdz 1940. gadam.

Septiņi poļu tautības karavīri par varonību Latvijas brīvības cīņās tika apbalvoti ar Lāčplēša ordeni. Poļu nesavtīgo atbalstu Latgales atbrīvošanā 1920. gada sākumā un vispār, poļu nācījas īpašības augstu novērtēja latviešu rakstnieks un virsnieks Aleksandrs Grīns.¹⁾

Ocupācijas vara 1940. gadā likvidēja Poļu savienību ar visu biedrību sistemu. Pietika ar piederību kādai poļu biedrībai, lai tiktu izsūtīts uz Sibīriju. Daudziem arī tika lemta šī Golgāta. Pēckara gados vēl pastāvēja dažas poļu skolas, bet pēdējā tika slēgta 1959. gadā.

Poļu skaitam ir tendence pēdējos gados lēni samazināties. 1989. gadā saskaitīti nedaudz vairāk par 60 000 poļu, tas ir 2,3 % no visiem Latvijas iedzīvotājiem. Tikai 27 % poļu ir saglabājuši savu dzimto valodu, bet tikai katrs desmitais poļu jaunlaulātais izvēlas savas tautības dzīvesdraugu. Dabiskais pieaugums pēdējos gados ir aptuveni pieci procenti. Lielākā daļa Latvijas poļu dzīvo vai nu Rīgā (nepilni 18 000), vai arī Daugavpilī (nepilni 17 000), to īpatsvars attiecīgi 1,9 un 12,9 procenti. Trešā daļa Rīgas poļu dzīvo Maskavas rajonā, bet arī tur viņu īpatsvars tikai reti pārsniedz piecus procentus,

1) Brīvā Zeme, 1937., 27. nov.

vairākos Daugavpils iecirkņos poļu ipatsvars pārsniedz 1/4 daļu. Republikas rajonu vidū augstākais poļu ipatsvars ir Daugavpils un Krāslavas rajonos, īpaši to dienviddaļā. Daugavpils rajona Sventes un Dēmenes ciemos poļu ipatsvars ir apmēram 30 procenti. Tieši pēdējos 10 gados viņi zaudējuši savu relatīvo vairākumu šajos ciemos.¹⁾

Nodibināta Latvijas poļu kultūras biedrība, kuras pirma vadītāja bija Ita Kozakeviča. Pēc I.Kozakevičas iniciatīvas 1989. gadā tika atvērta pirmā poļu klase Rīgas 3. vidusskolā, bet jau pēc vienas nāves - poļu pamatskola un bērnudārzs. (Purvciemā). Iecerāts celt jaunu poļu skolu Rīgā. Rīgas poļu izglītības darbu sekmē sadarbība ar Toruņas universitāti un 29. Toruņas pamatskolu, kas palīdz pedagogiem, ar mācību grāmatām u.c. skolai nepieciešamajiem materiāliem. I.Kozakevičas pūliņu rezultātā tika jūtami aktivizēta poļu kultūrdarbība Daugavpilī, kur darbojas poļu biedrība "Promēņ". Tās darbības rezultāts: divas poļu klases skolās, svētdienas skola, hārceru vieniība, bērnu teātris. Bērni būs tie, kas turpmāk saglabās kultūras vērtības, tāpēc par viņu izglītošanu tiek domāts pirmām kārtām. Daudziem bērniem tiek dota iespēja vasaras mēnešos atpūsties nometnēs Polijā.

Patreiz Latvijā ir 5 poļu skolas (2 Rīgā, pa vienai Daugavpilī, Rēzeknē un Krāslavā). Nevis asimilēties, bet integrēties, Latvijā tāds ir Latvijas Poļu savienības princips. Prof. I. Apine saka: "Var apbrīnot poļu attieksmi pret poliskumu (polakose) kā sevišķu vērtību, patiesībā kā pret pašvērtību, ko vajag saglabāt par katru cenu, negaidot par savām pūlēm nekādu atalgojumu. Redzot Latvijas poļos šo nacionālā gara možumu, gribu izteikt pārliecību, ka šīs kopienas perspektīvas izskatās ļoti cerīgas".

IGAŅI LATVIJĀ

Igaņi Latvijā, galvenokārt lielajās rūpniecības pilsētās,

1) No I.Meža referāta ZA Filozofijas un tiesību institūta konferencē 1990. gada 23.-24. martā.

ieplūduši samērā sen un ir viena no patstāvīgajām nacionālajām minoritātēm, tieši, samērā mazskaitlīga (1930. gadā 7708, 1935. g. 7014 cilvēki);

Ir zināms, ka 1886. gadā Rīgā Aleksandra ģimnāzijā sāka mācīt igauņu valodu.

20. gados tiek dibinātas 32 igauņu biedrības. To skaitā - Igauņu studentu biedrība, Sporta biedrība, Dziedāšanas biedrība "Imanta", Rīgas igauņu izglītības un palīdzības biedrība (visplašākā). Jau 1908. gadā Rīgas igauņiem (Atturības biedrībai) ir savas telpas L. Nometņu ielā 18, līdzekļi. 1909. gadā Rīgas igauņi nodibina savu skolu, bibliotēku, pašdarbības teātra trupu un kori. Pusotra gada laikā tiek uzcelts sešstāvu nams igauņu kopienas vajadzībām.

Rīgas igauņu izglītības un palīdzības biedrība 1922. gadā nodibina Rīgas igauņu pamatskolu. 1923. gadā biedrības darbība jau aptver igauņu apdzīvotās vietas Apē, Alūksnē un Ludzā. Biedrība organizē igauņu bērnudārzu, savā lielajā namā izīrē telpas Pārdaugavas teātrim. Izdod savu laikrakstu un grāmatu igauņu valodā, kurā aprakstīta biedrības darbība. Tajā savas gaitas sākuši vairāki redzami igauņu kultūras darbinieki.¹⁾ Ja slāvu tautu pieplūdums Latvijā pēckara gados, kā jau atzīmējam, ārkārtīgi hipertrofēts, tad igauņu skaits, salīdzinājumā ar pirmskara gadiem, sarucis vairāk nekā divkārtīgi. 1989. gada tautskaitē reģistrēti tikai 3300 igauņu, pie tam viņi galvenokārt dzīvo Rīgā (75 %) un Vidzemē (9 %). Vairāgstākais igauņu ipatsvars - Alūksnes rajonā (1,3 %), bet šī rajona Veclaicenes ciemā 10 % no iedzīvotāju kopskaita.

1988. gadā tika atjaunota Latvijas igauņu biedrība Leili Utņo vadībā. Atgūta daļa no biedrības ēkas L. Laicēna ielā 62, kur darbojas igauņu svētdienas skola (1993./94. māc. g. 40 skolēni). Bērniem tiek mācīta arī somu valoda. Igauņu biedrībai ir sava nodaļa Alūksnē, kur arī atvērta svētdienas skola ar vairākām paralēlklasesm. Alūksnes vidusskolā ir igauņu valodas kursi, darbojas igauņu bērnu ansamblis.

¹⁾ Atmoda, 1990., 27. februāri.

LĪBIEŠI

Arda Līce pēc 1989. gadā Mazīrbē notikušajiem lībiešu svētkiem uzrakstīja lielisku poēmu "Kā zaļu saknes atmatā", - par lībiešu un latviešu likteni, par gandrīz pilnīgi asimilētajiem Latvijas pamatiedzīvotājiem - līviem.

Bet sena ugunskura atspīdums
dejo uz sejām mums
un akmeni kalti burti
pirkstgalus dursta.
- Līvi te pirmie bija,
vēsta mēra akmens sirms.
Bet kas bija pirms
un kas nāks pēc mums,
jautāju vienam un otram.
Viens un otrs parausta plecus,
teic, zinātnieki vēl pētot.
Jo dziļāk rokot,
jo lielāka tumsa.
Un, kamēr viņi tai tumsā maldās,
mēs mīdām mūžīgi smeldzošu rētu,
kurai tik poētisks nosaukums -
lībiešu sēta.

Sena ugunskura atspīdums
vēl arvien mūsu sejās plaiksni.
Plīv līvu karogs
zaļi - balti - zils,
un no liepas smagi pil:

- Kas redzēja rita zvaigzni ...

Šī poēma, šis fragments minori pauž lībiešu likteņgaitu.
Kopā ar latviešiem lībieši ir Latvijas etniskais pamatelements.
Lībiešu senči - somugru ciltis tagadējās Latvijas teritorijā.

jā dzīvoja pirms baltu ienākšanas. Stiprākie, enerģiskākie kurši un latgaļi viņus daļēji asimilēja, kā arī atspieda līdz Baltijas jūras un Rīgas līča piekrastei.

Libieši Nestora hronikā minēti 11. gs. (Либъ), bet plašāk pazīstami no Latviešu Indriķa, Atskaņu un Rusova hronikām. Latviskais libiešu nosaukums livones un vāciskais Liven kļuva par pamatu vācu bīskapa un ordeņa izveidotajai Livonijas valstij.

Vidzemes pusē pie Siguldas bija lielākā libiešu pils Satezele¹⁾, kurā valdīja virsaitis Dabrelis. Te cīnījās pret vāciem, krit Rūsiņš, pili vāci nopostīja, libieši ir pirmā cilts Latvijā, ko pakļauj iebrikušie vācieši.

Arheoloģiskie izrakumi liecina par īpatnas līvu kultūras izveidi - darba rīkiem, ieročiem, apģērbiem²⁾, rotaslietām, celtnēm, akmens krājumiem apbedījuma vietās. Par ciešajiem sakariem ar skandināviem liecina atrastās monētas, ietekme ieroču un rotu veidojumā.

Paši libieši sevi sauca par kalamied (zvejnieki) un randālist (jūrmalnieki).

Vidzemes libieši asimilējās agrāk, Kurzemē - vēlāk. Sākotnēji libieši daļēji apvidor asimilējuši kuršus, bet vēlāk - latvieši - kurši - libiešus. Pagājušā gadsimta beigās Kurzemes krastā nelabvēlīgos apstākļos šaurā strēlē starp jūru un mežiem vēl mita ap 2,5 tūkstoši lībju.

Pirmā pasaules karā laikā Kurzemi ar tās lībisko piekrasti okupēja vācu karaspēks, libiešus padzina, izaudzi devās bēgļu gaitās. Latvijas Republikas laikā turpinājās pastiprināta libiešu asimilācija un 1935. gada tautas skaitīšanā par libiešiem sevi atzina 944 cilvēki. Otrā pasaules kara beigās, kad

1) Satezeles pils vieta - apmēram 6000 m² liels lauks 2 km no Turaidas vēlāk tika nosaukta par Libiešu kalnu.

2) Sk. Zariņa A. Libiešu apģērbs 10.-13. gs., R., 1989.

atkal daudzi libieši tika padzīti no piekrastes ciemiem, krietna daļa devās pāri jūrai uz Rietumiem.

1945. gadā Kurzemē dzīvoja nedaudz pāri par 500 libiešu. Taču libiešu valodas un kultūras vispār pilnīga ignorēšana veicināja gandrīz pilnīgu strauju libiešu asimilāciju un viņu kultūras fragmentu iesaldēšanu. Pakāpeniski viņu skaits neatgriezīsies saruka - 400, 200 ... Pēc 1989. gada tautas skaitīšanas datiem par libiešiem sevi atzinuši 135 Latvijas iedzīvotāji, kaut arī libiešu valodu pārvalda un lieto krietni mazāk. Pēc libiešu izcelsmes zinātnieces Kersti Boiko un Māras Zirņites 1987. gada izsekojumiem, Kurzemes ciemos bija palikuši 7 cilvēki, kas runā libiski, bet Latvijā kopumā tādu ir ap 15. Pēc dažu veco libiešu aiziešanas mūžībā pēdējos gados šie mazie rādītāji vēl vairāk sarukuši. Visvairāk libiešu un viņu tiešo pēcnācēju dzīvo Talsu rajona Kolkas pagastā.

Nedaudz Latvijas libiešu dzīvo Skandināvijas valstīs. Viens no viņiem - Talsu rajonā Košragā dzimušais Edgars Valgama somu valodā pārtulkojis A. Pumpura latviešu tautas epu "Lāčplēsis", kas 1988. gadā iznāca Helsinkos. 1989. gadā viņš piedalījās Libiešu svētkos Mazirbē, iesvētīja atjaunoto Mazirbes baznīcu.

Libiešu un latviešu kultūra izsenis vairojušās savstarpējā mijiedarbē. Tenu Karma atzīmē, ka libiešu valodas saknēm Latvijā - ap 5000 gadu ilgām. Libiešu valoda iespaidojusi ne tikai latviešu valodas leksiku un frazeoloģiju, bet gramatiku kopumā.

No libiešiem latvieši savā valodā pārgēmuši ļoti daudz vārdu - jauda, joms, kaija, kaitēt, kāls, liedags, murds, vaba, kāzes, laulāt, puika, pois, kukainis, kuņģis, ķesele, ķengāt, ķekatas, ķepa, ķems, ķidāt, ķisis, ķīla, launags, luga, māja (māj), mīža (moizo), paizums (paizom), pilādzis (pilog), rija (rij), salaka (salak), sīga (sīg), taimiņš (taimin), tērauds (tērōda), vagaris (vagar), vai (vai), vajaga (vajag), veseris (vazar), virca, vimba (vimba), zaimot u.c.

Starp Mēlnsili un Ventpili atrodas 12 ciemi, kurus agrāk sauca par libiešu ciemiem. Tie arī šodien saglabājuši savas libiešības izcelsmes pamatu. Lūk, šie ciemi: Mēlnsils (libiski -

Mustānū - melnsils); Kolka (Kūolka - Zemes rags, sēklis, stn-
ris); Vaide (Vaidkyla, Vaid - starpas ciems, robežciems); Sau-
nags (Sānag - zivs nosaukums); Pitrags (Pitrog - briežu krasts);
Košrags (no 18. gs. Kuoštrog - zirgu ceļš); Mēzirbe (Magirve,
Irē); Sikrags (Sikrog, senāk Sigkeragke - cūku sēklis?); Jaun-
ciems (agrāk Ūškila - jauns ciems); Lielirbe (Ira, agrāk Irakila
stirnas ciems, arī Irvemunde; Mīķeltornis (agrāk Pizē, arī Pizē
kyla - biezs mežs; sens arī Kalevalā sastopams somu vietvārds)
un Lužņa (Luž, arī Lūškila). Jāatzīmē arī, ka gan netālu no Ro-
jas esošajā Ģipkā, gan Ventspils pusē esošajos Ovišos vēl 30.
gados vairākas ģimenes runāja libiski.

Igaņu zinātnieki, pētot Kurzemes libiešu austrumu un rietu
mu izloknes, konstatēja arī jotamu latviešu valodas iespaidu
uz libiešu valodu.

Gandrīz visi libieši bija zvejnieki. Kadreizējā detalizēta
statistika liecina, ka 1929. gadā zveja gājis 291 libietis ar
200 laivām un 1032 tikliem. Libiešu ciemu skolās libiešu valodu
mācījušies 125 bērni.

Agrāk libiešu valodas un kultūras pētnieki šurp brauca no
citām zemēm. Tikai pēckara gados šim darbam pievērsušies daži
Latvijā dzīvojošie pētnieki. Pirmām kārtām jāmin Tenu Karma.
Viņš, pēc tautības igauņis, beidzis Tartu universitātes somugru
valodu nodaļu, strādā Latvijas Universitātes bibliotēkā. Jau
studenta gados drīz pēc kara profesora Paula Aristes vadībā de-
vies praksē pie Kurzemes libiešiem, docenta Karļa Abena vadībā
sācis apgūt libiešu valodu.

Pēc trim prakses vasarām libiešu ciemos T.Karma, sadarbo-
joties ar libiešu redzamāko kultūras darbinieku Pāteri Danbergu
iesaistās libiešu vēstures un valodas izpētē, grāmatu sastādi-
šanā, Igaņu un Libiešu kultūras biedrību darbā. Viņš publicē-
jis vairākus rakstus un piedalījies radioraidījumu ciklā, vel-
tītā libiešiem.

Par cik latvieši libiešu valodu nepārvaldīja un bija no-
darbināti ar savas folkloras cītīgu vākšanu, libiešu folkloru
un etnogrāfiju pētījuši cittautieši - galvenokārt somu, vācu,

zviēdru, īgaupu zinātnieki. Redzamākie ni viņiem - J.A.Šēgrēns, P.J.Videmans, E.N.Sotala, A.Sārīma - lībiešu valodas un folkloras pētnieki no Tērbatas (Tartu) universitātes; Lauri Ketunens un Oskars Loritss (no 1920. gada). Pēc viņu iniciatīvas Igaunijā dzimtajai valodai biedrība izdeva lībiešu lasāmgrāmatu sēriju un Kārļa Stālates dzejoļu krājumu.

Līdz 1935. gadam tika savākts ap 1000 lībiešu tautsdziesmu, ap 2000 sakāmvārdiem un parunām, 1400 miklu, 1600 pasaku, 5000 tautas ticējumu. Šīs garīgās bagātības lielākā daļa atrodas Igaunijā folkloras krātuvē un Latvijā nav pazīstama.

Bez jau minētajiem valodu sakariem ir vairākas folkloras mijiedarbības izpausmes. Mums ir kopēja (pamatos lībiešu izcelsmes) populārā tautas dziesma "Pūt vējiņi". Bet lībieši kāzas un citos godos smēlušies no bagātā latviešu dziesmu pūra. Īpaši populāras bijušas latviešu līgodziesmas, kaut arī lībiešiem ir savas līgo dziesmas, pavisam atšķirīgi strukturētas - garas, vēstošas, kurās katra garā rinda beidzas ar uzsvērtu "līgo". Vispirmatnākās un spilgtākās ir lībiešu bērnu dziesmas.

Īpatnējas ir burvības, rituāldziesmas ar ko Lieldienu rītā jūrmalā no augstas kāpas uzkalna, modina putnus: čiči, čiči - čičorlinki, čičor, čičor!

Tšitšorlinkist, tšitšorlinkist,

ni un āiga ilzō nūzō,

tšitšor, tšitšor!

Ni tēg maggōnd pitkō ūnda,

iestō iezō, pāvast pāvō,

tšitšor, tšitšor!

Lībiešu sadzīves tradīciju dziesmas visai bagātas un sazarotas. No XIX gadsimta pierakstiem visai pilnīgi apkopotas. Piemēram, lībiešu kāzu ceremonijas un dziesmas. Uz to pamata ansamblis "Livlist" izveidojis etnogrāfisko uzvedumu, balstoties uz autentiskām dziesmām - kā lībiešu valodā, tā tulkojumā, latviešu valodā. Kāzu ceremoniju gaita radniecīga latviešu, taču

dziesmas aavas, tiesa, latviskās vides. Lībiešu tikumi un ierašas ar senāra senu izcelsmi, balstās galvenokārt uz katoļu laika tradīcijām, svētku dienu svinēšanu un kristīgajām mistērijām.

Lībiešiem kā jau zvejniekiem ļabi attīstīta tautas meteoroloģija. Tās precizitāti esmu konstatējis tagadējo lībiešu ciemu veco iedzīvotāju lielajā spējā paredzēt laiku.

Buramajos vārdos izmantota arī latviešu leksika. Tautas teikas ar izteiktu motīvu bagātību; sakars ar pirmatnējo tautas ticību animistiskiem spēkiem dabā. Dabai, dabas spēkiem ir dvēsele un cilvēka dvēsele (jeng) dzīvo pēc nāves. Mitoloģijā nav bijis dievu ar īpašvardiem, bet tikai ar sugas vārdiem. Indriķa hronika liecina par to, ka lībiešiem bijuši aiki - dievību koka tēli.

Izplatīta bijusi upurēšana. Paganiskie lībieši upurējuši arī cilvēkus un dzīvniekus. Kristietības laikā pastāvējuši trīs upurēšanas veidi: 1) upuri dabas gariem, senajām dievībām, kas sekundāras ierašas veidā saglabājušies līdz jaunākiem laikiem; 2) mirušo kults veļu laikā rudenī; 3) kristīgās mistērijas un simboliskā upurēšana.

No latviešu mitoloģijas aizgūti Dievu dēli, Saules meitas. Ja latviešiem dominē Pērkonas kulta kā dabas dievība, tad lībiešiem - Vejas kulta, Miglas māte, Siltuma māte, Uguns māte, Mājas sargs, Rijas sargs, Lopu tēvs, Piegūlas tēvs, Piegūlas māte. Izplatīti meža gari un ūdens gari. Viens no lībiešu mitoloģijas motīviem - jūras meitas gana zilās jūrmalas govīs. (G. Priēde šo zilās govju motīvu izmantojis savā dramaturģijā).

Populāra, tikai lībiešiem raksturīga teika par jūras kāzām. Zvejnieki rāmā laikā pavada nakti laivās uz jūras. Pēkšņi zvejnieki sadzird balsi. Tā ir jūras mātes balss. Viņa lūdz izņemt no dzelmes enkuru un izvest to citur, jo tas esot aizsprostojis kāzu māju durvis jūras lībenā. Zvejnieki dodas tālāk un no rīta, izņemot enkuru, atrod pie tā piestiprinātu brīnišķīgu, izrakstītu dvieļu kā kāzu velti. Mājās vīri atgriežas ar ļoti bagātu lovu.

Lībiešu dievu starpā pavisam ir Laima, bet tai ir treššķīri-

ga nozīme, salīdzinot ar latviešu Laimu. Toties populāra no katoļcisma sākotnes nākusi Māra ar plašu un latviešiem raksturīgu kultu. Tikai libieši to sauc par Māras māti.

Samērā stipri ticējumi, kas saistīti ar mirušo kultu. Mirušie (mirand) dzīvo vīppasaulē (toi pasoul) vai pazemē. Viņi zina, redz, dzird un jūt visu, ko par viņiem runā un domā virs zemes palikušie dzīvie cilvēki, ko viņi dara. Taču tie, kas nodzīvojuši labu un godīgu mūžu, miruši dabīgā nāvē, netraucē dzīvus. Pēc nāves spokojas tikai burvji, pašslepkavas, noslepkavotie vai citādi nedabiski, nelaikā mirušie. Priekšstati par raganām, un vilkačiem (vilkatōks) pārņemti no latviešiem. Fazis-tams arī tāda nelaba spēka priekšstats, kas līdzīgs demonam. Piemēram, drudzis kā slimību nesošs dēmons klist apkārt un notā jācenšas izvairīties, kaut arī cilvēkam tas grūti izdarāms.

Pirmie redzamākie libiešu intelligences pārstāvji, kultūras darbinieki sevi pieteica 19. gadsimtā.

Nika Polmanis (1817.-1903.). Dzimis Vaides "Polmagos" - pirmais libietis ar speciālo pedagogisko izglītību, beidzis Tal-su privātskolu un Irlavas skolotāju semināru un no 1847.-1857. gadam strādāja par skolotāju Košragā, šejienes Žokos mācīja savus tautiešus. Polmanis zināja vairākas valodas, labi spēlējais vijoli, arī uzrakstījis vairākus dzejoļus. N.Polmanis aktīvi sadarbojās ar Krievijas ģeogrāfijas biedrības locekļiem A.J.Šēgrenu un F.J.Videmani viņu ekspedīcijas Līvzemē. Daudzus materiālus viņu gramatikas pielikumam libiešu valodā sagādāja N.Polmanis. Taču lielāko daļu savu darbu Polmanis rakstījis latviešu valodā. Reizē bijis Kolka luterāņu baznīcas ķesteris, kaut arī reliģijas lietās brīvdomātais; sanācis konfliktā ar Mazirbes mācītāju. Viņš apprecēja Kubeles skolotāja un rakstnieka Ernsta Dinsberga sievas māsu - latvieti. Aizstāvēja libiešus pret Dundagas barona Ostenzekena patvarībām, par ko viņu berons, saziņā ar Mazirbes mācītāju, 1857. gadā atbrīvoja no darba skolā. Draudzējās ar Kr.Valdemāru, brauca pie viņa ciemos, kādu laiku arī slēpās. Savukārt, Kr.Valdemārs ieradās Kolkā un Mazirbē, lai organizētu Kurzemes piekrastē jurskolas. Kr.Valdemā-

ra pierunāts, N.Polmanis 1860. g. devās uz Novgorodas gubernu, kur, neticis pie Ipašas turības, 1903. gadā mira.

Libiešu valodā Polmanis iztulkoja Mateja evaņģēliju. Tas iznāca Londonā ar vācisku nosaukumu "Das Evangelium Matthäei in den östlichen Dialekt des Livischen". Izdevējs bijis princis Luijs Lisjēns Bonaparts, Napoleona Bonaparta brāļadēls. Viņš atrodies trimdā Londonā, būdams ķīmiķis, interesējās par mazo tautu valodām un laida klajā šajās valodās vienu un to pašu izdevumu - Mateja evaņģēliju. Ja Polmanis evaņģēliju tulkoja austrumlibiešu dialektā, tad Prinči - rietumlibiski. Trešā libiešu grāmata - arī tas pats Mateja evaņģēlijs iznāca 1880. gadā Pēterpils zinātņu akadēmijas spiestuvē. Tulkotājs līdz pat šim laikam nav noskaidrots.

Tās arī ir visas libiešu grāmatas, kas iznākušas 19. gadsimtā. Vismaz kādas citas nav zināmas.

Jāstiznē, ka Kurzemes līvi runāja divos dialektos - Ziemeļu daļā - ap Kolku, Vaidi, Mazirbi - austrumu, bet piekrastes dienvidu daļā - rietumu dialektā.

N.Polmanis draudzējies ar pirmo latviešu tautības valodnieku, Dundagas dakteri (kurš vasaras pavadīja pie viņa Košragā) Juri Daru, abi pārsprieduši libiešu un latviešu valodu ļautājumus. Viņš sadarbojās arī ar E.Dinsbergi, Kr.Valdemāru. Nika Polmaņa darbību šajā laikā kā arī t.s. libiešu dumpi H.Dorbe (1909.-1979.) attēlo savā romānā "Brāļi, piecelieties!" (1978.), bet Polmaņa un Dinsberga attiecības - romānā "Uguns logs" (1976.).

Vēl jāpiebilst, ka viena no Polmaņu dzimtas pēctecēm ir laba libiešu folkloras un tradīciju zinātnieka Paulīna Kļaviņa, kura dzīvo (1993.) Vaides "Ozolniekos". Viņas māja vērtusies tikpat kā par libiešu muzeju un libiešu pētnieku "svētoceļojumu vietu". Viņa ir libiešu ansambļa "Livlist" dibinātāja.

Pirmie lībju valodā sarakstītie raksti datēti ar 1861. gadu.

Tā ir jau minētā J.A.Šēgreņa un F.J.Videmana sarakstītā libiešu-vācu un vācu-libiešu vārdnīca, kā arī Libiešu gramatika

ar valodas paraugiem. Tajā ievadā sniegtas ziņas par lībiešu vēsturi, valodu un pielikums (185. lpp.) ar Kurzemes un Vidzemes lībiešu dialektu paraugiem, salīdzinājumiem, analīzi.

Lībiešu literatūras vēsture arī sākas 19. gs. un to ievada vesela dzimta, kas sevi sauc par Prinčiem.

Jānis Princjānis, saukts Jānis Princis (1796.-1868.) dzimis Mīķeltornī, miris Ventspilī. Viņu - autodidaktu savas zinātnieka gaitās sastapa Šēgrēns, viņa piekrastes mājās, kur Princis bija saimnieks. Zinātnieku saistīja Prinča talainā valoda, atjautība. Uz Šēgrēna ierosinājumu Jānis uzrakstīja vairākus stāstīņus (1846.-52.). Viņš sāka rakstīt ipatneju dzeju savdabīgā formā, varētu sacīt pat - savā stilā. J.Princis līviski tulkojis arī bībeles gabalus. Taču, tāpat kā N.Polmanis, rakstīja latviešu valodā.

Jāņa Prinča dzejoļu krājums "Jurnieku svētās dziesmas un lūgšanas" iznāca 1845. gadā. Tā ir otrā pēc Neredzīgā Indriķa nevācu tautības dzejnieka grāmata. Šīs grāmatas dzejoļi tapuši kā pateicība dievam pēc tam, kad Princis un viņa dēls liela vētrā ir izglābušies no drošas nāves. Šo notikumu atspoguļo viens no J.Prinča raksturīgākajiem dzejoļiem.

1. Es esmu Dievam solīj's cietī, / Pat bargā jūras briesmībā, / Tam slavas dziesmas, kas der lietī, / Pār upuri dot zemībā, / Ja tas vēl manu dzīvību / No nāves briesmām izglābtu. //
2. Tur gals mums bija tiešām klātu / Un bezdibens jau draudēja, / Ka jūras vilpi mūs apklātu, / Tas nu mums bija jāgaida; / Vēl dzīvot, visa cerība / Bij nāves bailēs zaudēta. //
3. Jau nāves tumsība apmāca / Un pērkonš dāca briesmīgi, / Jau lielas bangas plīstot krāca / Un vētra grūda vareni, / Jau zuda mūsu valoda, / Viss padoms un saprašana. //
4. Tad nu ikkatris savā vietā, / Kur pieķērušies stāvējam / Un miesa laivai bij piesieta, / Šos retus vārdus izsaucām; / Kungs, palīdzi nu grimstam mēs, / To dvēsel' pieņem žēlīga Tēvs! //
5. Tas Kungs, kas solīj's talainā vārdā, / Tos paklausīt it žēlīgi, / Kas uz to sauc, kad briesmas spārda, / Ir mums bij

pestīt brīnišķi, / Jo mūsu bēdu saukšana / Ar viņa ausis skanēja. //

6. Tā Kungs spēks un palīdzība, / Bij istā laikā redzama, / Viņš it pat lielā vajadzībā / Drīz glābšanu mums sūtīja, / Tāpēc lai viņam gods atskan, / Ar dziesmām un ar dzīvošan'. //

Šo dzejojumu Janīna Kursīte vienā no LM "Riekšavām" komentē šādi: "Te īpatnēji savijies kristietiskais ar pagānisko - upurēšanu dievam. Domāju, ka mūsdienu apstākļos, kad tiek atjaunota vēsturiskā domāšana, nevienam neradīsies tik pierastais jautājums: "Bet kāpēc tik daudz te Dieva vārds minēts?" Gan Bormāņu Anna, gan Jānis Princis dzīvoja 19. gs. sākumā, nevis beigās un nevis 20. gs. Un tāpēc kādu ateistisku pieskaņu, šajā dzejā velti meklēt. Šī dzeja spilgti atspoguļo 19. gs. sākuma zemnieka, zvejnieka pasaules uztveri, un "aprobežota" ir par tik, par oik katra laikmeta dzeja ir aprobežota savā laikā pasaules izpratnē."

Tie, kas pazinuši J.Princi, uzsver, ka viņš savā novadā bijis viens no pirmajiem, kas organizēti un mērķtiecīgi cīlies cīņā pret dabas stihiju. Kad Ventspilij uzbrukušas plūstošās kāpas, viņš kopā ar saviem dēliem no žagariem un citiem materiāliem (ar zirgiem savedot ap 300 vezumu) izveidojis aizsargvalni. Pilsētas vadība pateicībā par šo lielo un pašizliedzīgo darbu piešķīrusi Princim Ventspilī zemes gabalu apbūvei un nosaukusi viņa vārdā ielu, kas padomju laikā pēc kara pārsaukta cita - lielāka tautas rakstnieka - Gogoļa vārdā.¹⁾

Jāņa Prinča vecākais dēls - Jānis Princjānis juniors (1821.-1904.), palīdzējis Šēgrenam materiālu vākšanā par viņu vēsturi un valodu, pierakstījis lībiešu sakāmvārdus, parunas, miklas, ticējumus. Uzrakstījis vairākus stāstīkus. Arī dažus dzejoļus, kuriem sociālpolitiska virzība. To raksturo 1888. g. tapušais dzejas darbs.

¹⁾ Detalizētāk par J.Princi un viņa dzimtu sk.: T.Karma. Kas nāca pēc Neredzīgā? - LM, 1978. gada 43.-44. num.; E.Erenštreite. Ierosinājums Kultūras fondam.- Padomju Venta, 1988. gada 5. num.

Kas tur pa krūmiem lodā - klau!
 Vai tikai Napoleons tas nav?
 Ko ložņā viņš, ko ošņajas?
 Nāc, brālīt, - ratā trīscams tas!

Vēl šur tur bikses sarkanas
 pār karaluku rēgojas.
 Ko tie tur dara? Kas tur mīt?
 Būs jādodas tos apraudzīt.

Tie lielgabaliem dārdēt liek -
 džinkst ausis, cilvēks kurls tiek.
 Lai bumbas sprāgst, lai plīst un īrst
 tiem vīrsū, brāļi, līdz tie mirst!

Ai, Napoleon, kas visus sit,
 drīz savu algu saņemsi!
 Pats dievs mums līdzēs tevi veikt -
 tu velti brēc, drīz būs beigts.

"Grand nation" - tā lielās tie
 un cer, ka līdzēs pieveiktie,
 bet mēs ne ausi necelsim
 un viņus projām aiztriekuim.

Ai, franči, lielībuieki jūs!
 Līdz Parīzei jums jābēg bus.
 Mēs steigšim turp jums pakal skriet -
 pēc nopelniem tad saņemsiēt.

Apglabāts Miķeltorņa kapos.

Vecā Jāņa Prinča trešais dēls Didriķis Princjānis (arī sevi dēvēja par Princi - 1825.-1950.). Bija pirmais šī apvidus skolotājs, pierakstīja lībiešu folkloru u.c. materiālus. Mira agri, skolotāja pienākumus uzņēma viņa brālis, J. Prinča sestais dēls Pēteris (dz. 1831. g. Miķeltorņa Piziniekos). Rakstīja dažādos literāros žanros. Viņa dzejas, stāstus, tulkoju-

mus Šegrens ievietoja savā pielikumā. Kopā ar brāli Jāni, (junioru) Pēteris Princis pārtulkoja libiski visu Mateja evaņģēliju, kas iznāca Londonā 1863. gadā - rietumlibiešu dialektā, kas arī tika atzīmēts nosaukumā. Atkārtots un pārstrādāts izdevums iznāca Pēterburgā 1880. gadā. Bez tam Pēteris ar Jāni latviešu valodā sarakstījuši "Jūrnieku dziesmu grāmatu" un publicējuši rakstus latviešu laikrakstos.

Izņemot jau augšminētos trīs Mateja evaņģēlijus, visas pārējās libiešiem domātas grāmatas iznāca starp diviem pasaules kariem. Tīkai divi kalendāri izdoti Latvijā, pārējās grāmatas kaimiņzemēs - galvenokārt Igaunijā un Somijā.

1921. gadā igauņu filologu L.Ketunena un O.Loritsa sakopojumā un redakcijā iznāca pirmā libiešu lasāmgrāmata. Pēc tam vēl iznāca četri lasāmgrāmatu izdevumi (1922., 1923., 1924., 1926.). Visas iespēstas Tartu un tur ir vispilnīgākā libiešu izdevumu krātuve. Igaunī sūtīja šīs un citas grāmatas uz Latviju skolām un libiešu bērnu pašmācībai.

1925. gadā Tartu nāca klajā L.Ketunena "Untersuhung über die livische Sprache", kurā ievietotas 60 libiešu teikas, pasakas, nostāsti oriģinālvalodā. 1933. gadā iznāca pirmā libiešu gadagrāmata "Jūrmalnieku laikagrāmata", nākamā - 1934. gadā. To izdeva Libiešu draugu biedrība Latvija - austrumu - Košroga - Mazirbes izloksnē. Tos ilustrēja libiešu mākslinieks Andrejs Šules - V.Purviša skolnieks studiju laikā Makolas akadēmijā.

Viens no redzamākajiem libiešu kultūras darbiniekiem bija Pēteris Dambergs. Viņa redakcijā Helsinkos 1935. gadā iznāca samērā plaša "Mātes valodas lasāmgrāmata skolai un mājai". Tajā ievietots 91 dažādu libiešu autoru darbs. Kā atzīmē zinātnieki, pavisam ap 60 libiešu rakstījuši dzejoļus un visvairāk dzejnieku bijis tieši šajā laikā - 20.-30. gados. Viņu darbus, cik bijis iespējams savākt, apkopojis dzejnieks Harijs Skuja. Tie jo-
projām (1994.) gaida izdošanu.

Ievērojamākais libiešu dzejnieks - Kārlis Stalte (dz. 1870. gadā Mazirbes ģēsteros - 1947.). Mācījies guberņas skolā Rīgā, te strādājis par ierēdni, tad atgriezies Mazirbē un darbojies kā

ķestēris un ērgelnieks. Taču galvenā viņa sirdslieta bija dzēja un publicistika, ja to tā var nosaukt tālaika izpausmē.

K.Stalte dzejoja kopš 1919. gada. Viņa dzejoļi ieepesti žurnālā "Līvli", lībiešu lasāmgāmatās, kalendāros (gadagrāmatās). 1924. gadā iznāk viņa dzejoļu krājums "Līvō lōlōd" ("Lībiešu dziesmas"). Tas ir nozīmīgs notikums lībiešu kultūras dzīvē. Krājumā tika ievietoti 28 dzejoļi - dziesmas, kuras patiešām lībieši dziedāja, dzejoļu lielākā daļa ar laiku folklorizējās.

70. gados pie vecās lībietes Katrīnas Krāsones (Košraga Kīnedikes) sastapu šo krājumu ar roku rūpīgi pārrakstītu un Krāsonu mamma man tās visas iztulkoja latviski.¹⁾ K.Stalte no grieķu valodas lībiski tulkoja "Jauno derību". 1929. gadā Helsinkos "Dziesmas lībiešu valodā" iznāca ar notīm, bet 1933. gadā meites Margerītas Staltes sakopotais lībiešu dziesmu tulkojumi un lokalizējumi "Līvōkiel lōlōd II". Karļa Staltes dzejām zīmīgs gan nacionāli patriotisks, gan filozofisks un lirisks raksturs. K. Staltes dzejolis - dziesma "Min izāmō" ("Mana dzimtene") kļuva par lībiešu himnu. Lībiski himnisks ir arī K.Staltes dzejolis "Mans mūžs" (1933.).

Dziedot mātē šūpojusi,
dziedot esmu audzināts,
dziedot prom no mājām vadīts,
dziedot mājup vadināts.

Dziedot uzauzīs es esmu,
dziedot mūžs oaur dzīvi nests,
dziedu vakaros un rītos -
dziedu katru dienu es.

Dziedot vedīs kapu kalnā,
dziedot mani apglabās,
priedes vējš liks pār mani,
dziedās ekumju dziesmu tās.

Atdz. H.Skuja.

¹⁾ LN 1987. gada 10. jūlijā publicēta K.Krāsones dienas grāmata (1915.-1918.).

Vēl pie redzamākajiem lībiešu dzejniekiem pieskaitāms Pēteris Valganskis (Valgamā) no Pitraga. Zeltkalis, daudz ceļojis (Brazīlija, Ķīna, Sibīrija u.c.). Viņa dzejoļi, humora caurstrāvēti, izplatījušies galvenokārt roktrakstos, tauta populāri.

Didriķis Volganskis (Valgamā) (Košrags, 1884.-1968.) rakstījis dzejoļus, stilizējis lībiešu folkloru. To raksturo viņa dzejoļis "Jāņu dziesmas".

Klausies, mīlo Jāni tu,
nāc man līdz uz liedagu.
Teic, man, kādu kursim liesmu,
kādu dziedāt līgo dziesmu!

Veca laiva apkārt velta,
prieku celmi kaudzē celti,
darvas muca kāta galā -
uguns laužas pāri malām.

Jauni, veci lielā barā -
simtus saskaitīt te varam.
Zaļu zaļums, ziedu vijas
te ar ozolkropiem mijas.

Saimnieks atnes kannu alus,
saimniece sieru dala,
vīri, puiši alu bauda,
sieru - meitieši, cik jaudas.

Kad jau ēsts un dzerts ir gana,
sākas jautra dzīvošana -
vajag dziesmu karā doties,
labumus sev izlūdzoties.

Vieni lūdz, lai mantu dotu,
ko ar dakšām sadakšotu;
citiem liekas tas par skādi -
grib viņš pildīt puru lādi.

Liesmu blāzmā dziedāmu karā,
savus spēkus baudot arī,
dažam sviedri pierē spigo,
pilnā balsi dzied viņš: "Ligo!
Ligo, ligo, ligo, ligo!"

Mums lai treknas butes - ligo!
Citiem vājas butes - ligo!
Mūsu jūrā vimbas, sīgas,
citiem sīkas reptes - ligo!
Ligo, ligo, ligo, ligo!"

Augusts Škadiņš (Košrags) rakstījis stāstus, sarakstījis vienu noveli. Vairākiem darbiem - pretalkohola motīvi un didaktika.

Mārtiņš Lepste - (dz. 1881. g. Lielirbē), beidzis jūrskolu, deudz ceļojis. Ar savu zirdziņu apbraukājis (no 1923. gada) 6 lībiešu skolas, lai mācīto dzimto valodu. Vācis lībiešu folkloru, rakstījis prozu, atdzejojis lībiski latviešu dzejnieku dzejoļus. Viņam piederējis vislielākais lībiešu māju zīmju krājums.

Edgars Valgama (Volganskis) no Košrags. Mācījās Somijā. Visi septiņi viņa bērni pārsomiskojušies, bet viņš pats, kā jau teikts, somu valodā tulkojis mūsu epu - "Lašplēsis" un laba latviešu valodā 1989. gada lībiešu svētkos teica uzrunu un sprediķi atjaunotajā Mazirbes baznīcā.

Vēl minami - Didriķis Švanenbergs no Lūžu ciema, kas rakstījis idilliskus dzejoļus par apkārtojo dabu; Uli Kinkarēga (Uldriķis Kāpbergs), rakstījis dzejoļus; A. Bertolds, J. Delts u.c.

Lībiešu rakstniecība samērā bagāta ar dzejniekiem, mazāk - prozaikiem. Galvenā tēma - zvejnieku darbs, sadzīve, daba. Diemžēl, tajā nav radītas vērienīgākas formas, romāns, drāma, poēma.

Lībiešiem, kaut arī īsu laiku, bija sava prese. 1931. gada 21. decembrī sāka iznākt pirmais lībiešu mēnešraksts "Iivli" (Lībie), sākotnēji Jēlgavā A. Štālera vadībā (1.-21. nr.), no 1933.

gada Mazirbē K.Staltes redakcijā. Tas iznāca līdz 1940. gadam, kad to, kā daudzko citu, likvidēja padomju okupācijas vara.

Par vienu no galvenajiem lībiešu biedrošanās un kultūras centriem 20.-30. gados kļuva Mazirbe. Līdz otrajam pasaules karam tas bija saimnieciski rosīgs centrs (ar 256 iedzīv. 1935. g.) ar skolu, baznīcu, 5 veikaliem, zvejnieku ostu un zivju žāvētavu, kokzaģstavu, tvaika, bet netālu - (uz Pitraga upes) ūdensdzirnavām, kļieļu cepļiem tuvējās "Brauskās", šaursliežu bānīti uz Ventspili un Dundagu, staciju, friztavu u.c. iestādījumiem. (Salīdzinājumam - okupācijas laikā te - viens veikals, garīgi atpalikušo bērnu internātskola un krievu robežsargu atbalsta punkts - Zastava). Mazirbē no 1894.-1915. gadam darbojās Jūrskola, bija liellaivu būvētava. Darbojās Dundagas jūrmalas zvejnieku biedrība (org. Kārlis Klaubergs, 1908.).

Šīs biedrības tradīciju turpināja 1923. gadā Mazirbē dibinātā Lībiešu savienība (Livod It). Tās galvenie vadītāji bija K.Stalte, M.Lepste un M.Galnieks. Savienību 10 gadus vadīja M.Lepste. Rīgā tika nodibināta Lībiešu draugu biedrība Latvijā. Tās iniciatori un atbalstītāji bija prof. P.Šmits, E.Meingailis un A.Butulis. Gandrīz viss turpmākais lībiešu kulturdarbs notika šo abu biedrību vadībā. Tā panāca lībiešu valodas mācīšanu lībiešu skolās vienreiz nedēļā. Arī latviešu bērni labprāt mācījās lībiešu valodu (jo īgaupi veda Ziemassvētku dāvanas bērniem, kas to mācījās). Lībiešu savienība apstiprināja sava nacionālā zaļi-balti-zilā karoga krāsas un statusu, karogam īpaši veltīto dziesmu (ar K.Staltes tekstu). M.Stalte nodibināja (1922.) un vadīja lībiešu kori, kas piedalījās kopā ar īgaupiem Sāreņā dziedāšanas svētkos. Lībieši piedalījās īgaupu dziesmu svētkos Tallinā, kas radīja nesaskāpes starp Latvijas un Īgaunijas valdībām.

Galvenais Lībiešu savienības nopelns bija Lībiešu tautas nama ideja un uzcelšana. Viens no galvenajiem šī pasākuma iniciatoriem bija Mārtiņš Lepste, protams, citi atbalstīja. Pēc atbalsta griezās pie Ungārijas kultūras ministrijas. Šo pasākumu atbalstīja arī īgaupi un somi. 1928. gadā sākās līdzekļu

vakšana. 1938. gadā jau bija savākti 78 tūkstoši latu un celtniecība varēja sākties. 1939. gada 6. augustā jaunuzcelto namu svinīgi iesvētīja un atklāja. Abpus ieejai piestiprināja bronzas plāksnes, kurās lasām: "Šo namu ir libieši cēlušies ar savas tēvzemes Latvijas un savu radu tautu somu, igauņu un ungāru palīdzību".

"Sīe kuoda āt līvlist eitond entš izamā Latvija ja entš sugud suomo, ēsti ja ungar rovd abkoks."

Tāds pats teksts - arī somu, igauņu un ungāru valodā.

Somijas Kultūras komiteja nama atklāšanas svinību dienā tam uzdāvināja 6 sava mākslinieka Aksela Gallena - Kallela gleznu reprodukcijas, kas vairākus gadus rotāja Tautas namu. Cita starpā, nama atklāšanā piedalījās arī somu zinātnieks un pedagogs Veine Kirele. Viņš ir grāmatas autors par somu un libiešu kultūrsakariem 20.-30. gados. Viņš bija vienīgais no 1939. gada svinību dalībniekiem, kas piedalījās un runāja arī Libiešu svētkos 1989. gadā. Ja 1939. gadā Libiešu Tautas nama atklāšanā piedalījās ap 700 cilvēku, tad 1989. gadā - vairāki tūkstoši. Tikai pašu libiešu jau bija krietni mazāk.

Istajiem saimniekiem šo namu izdevās izmantot tikai nepilnu gadu. 1940. gadā atnāca "atbrīvotāji" un atbrīvoja libiešus no viņu nama, libiešu grāmatas aizliedza. M. Lepste pārcēlās uz Užu, kur bija bākas sargs. 1958. gadā 77 gadu vecumā mira, apglabāts Ventspilī, meža kapos.

Kaut arī K. Ulmeņa autoritārā režīma laikā attieksme pret libiešu kultūras iniciatīvām nebija sevišķi labvēlīga un libieši tika dēvēti par separatistiem, kuri būdami nesaprātīgi negrib pāriet augstākajā latviešu kārtā. Tomēr tas bija relatīvs progress, īpaši salīdzinājumā ar latviešu un libiešu kopējiem kaklakungiem - vāciešiem, kuri pret libiešiem izturējās sevišķi drakoniski, apmēram tāpat kā cara krievi pret latgaliešiem. Libieši savā valodā nedrīkstēja nedz jauno, vāciešu ievesto dievu lūgt (tāpēc dievkalpojumi notika vai nu vācu, vai latviešu valodā), ne skolā bērnus mācīt, ne administratīvās, iestāžu un tiesu lietas kārtot.

Pēc Pirmā Pasaules kara lībieši ierosināja viņu apdzīvoto jūrmalu apvienot vienā administratīvajā vienībā - lībiešu pagast. Vietējā referendumā arī latvieši balsoja par to. Bet varas iestādes noraidīja it kā lībiešiem pašiem tas būšot neizdevīgi. 30. gados apzināti centās lībiešu skaitu samazināt, pieskaitot viņus pie latviešiem, vai arī rakstot ailē - "pārējie".

Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma lībiešiem aizliedza izdot savu kalendāru. Latvijas varas orgāni traucēja citvalstu (īgauni, somu) zinātniekus lībiešu folkloras un etnogrāfijas materiālu vākšanā, dažus izraidīja. Situāciju sarežģīja atsevišķi lībiešu pārstāvji, kas sevi pasludināja par virsaišiem, karaļiem un negribēja savus dēlus laist "svešas valsts" - Latvijas armijā (Uldriķis Kapbergs Miķeltornī u.c.)¹⁾ Taču 20.-30. gados tika veikts atzīstams darbs lībiešu kultūras jomā samērā straujajā lībiešu asimilācijas procesā.

Tomēr visa tā bija par maz, visi šie atsevišķie pasākumi bija nepietiekami, lai apturētu lībiešu izzušanu no viņu pasaulē vienīgās apdzīvotās zemes. Ja 20.-30. gados vēl tika kaut kas darīts lībiešu kultūras labā, tad pēckara gados padomju iekārtas laikā tā tika pilnīgi ignorēta. Tas sekmēja lībiešu pilnīgu asimilāciju, kultūras fragmentu iesaldēšanu un aizmiršanu. Tautas skaitīšanā (līdz 1989. gadam) lībiešu tautību atteicās rakstīt viņu pasēs. Lībiešu liktenis atgādina A.Bela romānā "Cilvēki laivās" attēloto traģisko kādreiz spēcīgās kuršu tautas aiziešanu nebūtībā.

Taču vienīgais, kas mums atliek un ko mēs vēl varam godprātīgi darīt - tālāk un pamatīgāk izpētīt mijiedarbi starp lībiešu un latviešu mitoloģiju un folkloru, novest līdz galam F.Damberga lībiešu-latviešu vārdnīcu (kas izstrādāta līdz burtam S). Ar kultūras fonda atbalstu izdot rakstu krājumu par lībiešiem. Izdot jau savā laikā H.Skujas sastādīto, atdzejoto un

1) sk. D.Zigmontes romānu "Laintu lāsts" u.c. materiālus.

komentēto lībiešu folkloras un profesionālās dzejas antoloģiju,¹⁾ uzturēt un stiprināt divus pastāvošos lībiešu etnogrāfiskos ansambļus ("Līvlist" - Rīga; "Kāndla" - Ventspils), radīt monogrāfisku apceri par Latvijas lībiešiem un viņu kultūru. Darbs sākts. Nodibinātas svētdienas skolas lībiešu pēctečiem. Nostiprināts lībiešu kultūras centrs Mazīrbē. Lībiešu valodas pamatus līdz šim mācīja vienīgi Tartu Universitātē 40 stundu neliela kursa apjomā. Tagad arī Kolkā organizēti lībiešu valodas kursi.

Augšminētā veikšanā panākumus guvusi Lībiešu kultūras savienība, kas tika nodibināta 1988. gadā. Tās valdes vecākā ir vēsturniece Ieva Neilande. Tiek organizētas zinātniskās konferences un lībiešu svētki Mazīrbē. Darbojas arī pašā valdē vairums līdz šim Latvijā pazīstamu lībiešu kultūras dzīves aktīvistu. Tādi ir lībiešu vēstures apzinātāji Valda Šuvcāne un Andrejs Šulcs, ilggadējie šīs kultūras druvas kopēji Helmi un Dainis Stalti, ansambļa "Līvlist" priekšsēdētāja Zoja Sīle, Latvijas ZA aspirante Kērsti Boiko, kura, domājams, izaugusi par čaklu lībiešu valodas un kultūras petnieci Latvijā, un vēl citi. Jauns lībiešu izcelsmes dzejnieks, Valts Ernštreits studēdams Tartū, apguvis tur lībiešu valodu, tajā raksta dzejoļus, kurus pēc tam pats atdzejo latviešu valodā. Arī otrādi. Kopš 1992. gada augusta iznāk Lībiešu kultūras savienības un Lībiešu krasta mēnešraksts "Līvli".

Latvijas Republikas Ministru Padome 1991. gada 25. oktobrī apstiprinājusi "Valsts īpaši aizsargājamās lībiešu kultūrvēsturiskās teritorijas Lībiešu krasta ("Līvot rānda") teritoriju". Tajā paredzēts plašs pasākumu komplekss lībiešu kultūrvēsturiskā novada saglabāšanai un izkopšanai. Iedibināta "Lībiešu krasta" zvejnieku apvienība "Kāla" (vad. Visvaldis Feldmanis).

Tātad ir cerība, ka kvēlojošā liesmiņa, pilnīgi vēl nav nodzisusi ...

1) 1980. gadā iznāca T.Karma un M.Rudzītes sastādīts rotaprinta izdevums "Lībiešu tautas dziesmas" ar latvisku tulkojumu un komentāriem.

Šodien mēs zinām, kāds ļaunums visām tautām, īpaši mazajām tautībām nodarīts padomju impērijā tās vairāk nekā 70 gadu pastāvēšanas laikā. Statistika nežēlīgi liecina, ka 1926. gadā PSRS bija 194 etniskās vienības, 1959. - 109, 1970. - 104, bet 1979. gadā vairs tikai 94. Tātad izzudušas, asimilētas, rusificētas 100 etniskās vienības. Ne velti Uldis Bērziņš tika ierosinājis ieviest Sarkano grāmatu padomju tautām, arī tām, kas patreiz atrodas uz iznīcības robežas.

Tikko izdarītais apskats liecina, ka ikvienas tautas normāla kultūras attīstība var noritēt tikai brīvā, neatkarīgā, demokrātiskā, civilizētā valstī.

Mazo etnosu saglabāšana ir ķīla cilvēces kultūras daudzveidībai. Tā nav tikai mūsu, bet arī globāla problēma. Bailes no kultūras imperiālisma šodien pārpēmušas arī tādas relatīvi lielas tautas kā zviedrus un somus. Situācijā, kad "sociālistiskais" nozīmēja "valstiski birokrātiskais", tika radīts priekšstats it kā nacionālās dzīves īpatnības nav būtiskas samērojumā ar grandiozās valsts vispārējām, impēriski unitarizējošām tendencēm. Taču tas izrādījās dziļi kļūdaini. Degradējoties nacionālajām kultūrām, to īpatnībām, degradējas nācija un pati valsts iegūst bezveida monstra veidolu, kas agrāk vai vēlāk piedzīvo krīzi un sabrukumu.

Balstoties uz padomju cilvēku ilggadējo "brīnīško īpašību" - just līdzī amerikāņu indiāņiem, pārdzīvot Austrālijas aborģēnu problēmas, gribas izteikt pārliecību, ka PSRS likumīgā mantiniece paplašinās cilvēkmīlestību arī līdz citu mazo tautu dzīves reģioniem un ar pietāti izturēsies pret tām kā pašā Krievzemē, tā ārpus tās teritorijas.

Jācer, ka atmoda, ko piedzīvo dažādu tautu kulturāli predestinētie pārstāvji Latvijā, sekmēs neatkarīgas, demokrātiskas, kulturālas Latvijas veidošanu.

PIELIKUMS

Minoritašu pamatskolu un skolēnu skaits
Latvijas Republikā

1933./34. māc. gadā			1935./36. māc. gada	
	Skolu skaits	Skolēnu sk.	Skolu skaits	Skolēnu sk.
Vācu	88	9075	77	6729
Krievu	236	22360	173	19400
Baltkrievu	23	1692	13	956
Ebreju	100	12566	67	10562
Poļu	35	4636	21	2423
Lietuviešu	13	773	11	630
Igaunu	4	157	4	129

Visparizglītojošās skolas Latvija 1993. g.

	Latv.		Krievu		Divpl.		Poļu	Ebreju	Igaunu	Lietuv.	Ukr.
Sākumskolas	65	14	11	2	-	-	-	1	-	-	-
Pamatskolas	349	57	56	-	-	-	-	-	-	-	-
Vidusskolas	175	139	56	1	1	1	-	1	-	1	1
Kopā	589	210	123	3	1	1	1	1	1	1	1
Skolēnu skaits	181835	145996	256	461	40	72					
Kopā	326	660									

Piezīme. Rīgā ir vēl poļu, azerbaidžāņu, vācu, tataru, armēņu, lietuviešu, gruzīnu, libiešu, ukraiņu, uzbeķu un ebreju svētdienas skolas.

Daugavpili un rajonā - 5 poļu, Jelgava - poļu un lietuviešu, Jurmalā - ebreju, Jekabpili, Kraslava un Ilūkste - poļu svētdienas skolas, bet Ventspili - apmacības svētdienas skolā 60 čigānu bērniem.

24
LITERATŪRA

Latvijas kultūres statistika.- 1918.-1937. R., 1938.

Latvije citu valstu saimē.- R., 1932. atk. 1990.

Latvijas statistikas gadagrāmata.- R., 1939.

Latviešu konversācijas vārdnīca 1.-21.- R., 1929.-1940.

Jēkabsons E. Poļu minoritāte Latvijas Republikā - Latvijas
Vēstures institūta žurnāls. 1993., 2. nr.

Stradiņš J. Latvijas tautu kultūrvidē; Baltvācu problēmu loks
mūsu kultūrvēsturē; Vācbaltieši Latvijas kultūras kopībā;
Kopā uz nākamā gada tūkstoti (ebreju kult.); Aizbert bed-
res un uzcelt tiltus (ebreju kult. Latvijā) - Trešā atmo-
da.- R., 1992.

Šimkuna H. Ieskats Latvijas vāciešu partijas vēsturē. (1918.-
1934.). IM, 1990. 13. janvārī.

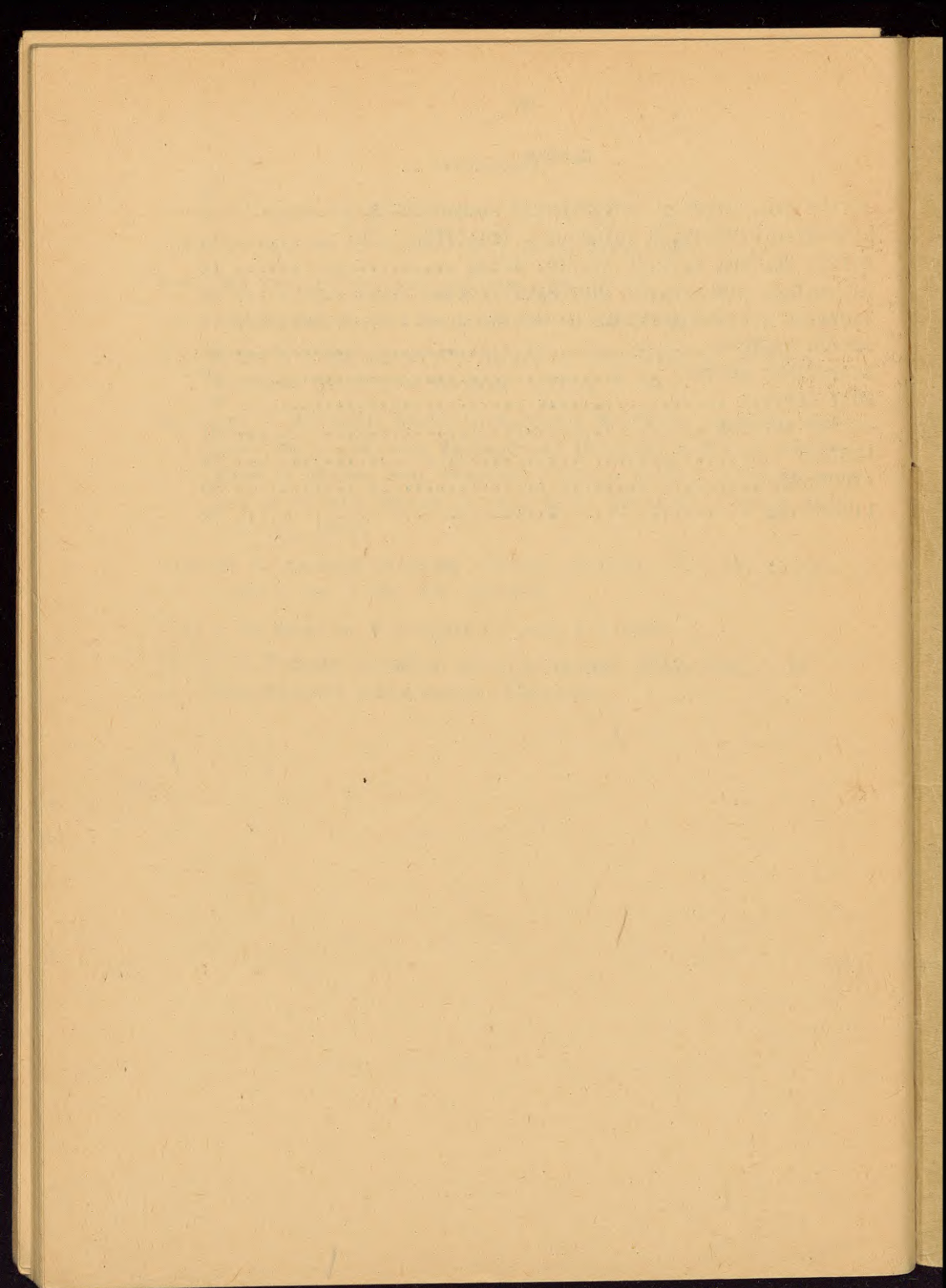
Vācija un Baltija. P.Krupņikova red. R., 1990.

Абизов Ю. Русское печатное слово в Латвии. 1917-1944. I-IV.
Стенфордский университет. 1990-1991.

SATURS

1 pp.

IEVADZIŅAS. SITUĀCIJAS VISPĀRĒJS RAKSTUROJUMS	3
NACIONĀLO MINORITĀSU AUTONOMIJA IZGLĪTĪBAS JOMĀ	14
KRIEVU KULTŪRA LATVIJĀ 20.-30. GADOS	19
BALKKRIEVU MINORITĀTES KULTŪRAKTIVITĀTES	43
VĀCBALTU KULTŪRA LATVIJAS REPUBLIKĀ	49
EBREJU KULTŪRA	58
LIEUVIEŠU KULTŪRA	62
POLJI LATVIJĀ	68
IGAUNI LATVIJĀ	71
LĪBIEŠI	73
PILĪKUMS	93
LITERATŪRA	94

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305030114

41.—

Kontroleksemplärs

m/f

~~95-3~~
~~L-737~~